

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ KAYNAĞI OLARAK OSMANLI ORDUSUNDA BİR
MİRALÂYIN DOĞU ANADOLU HATIRALARI
İSHAK PAŞAZÂDE TAYFUR BEYİN TUHFE-İ HARBİYYE MİN HAVÂDİS-İ
ŞARKIYYE ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU, TAHLİLİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OZAN YILDIRIM

İSTANBUL 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ KAYNAĞI OLARAK OSMANLI ORDUSUNDA BİR
MİRALÂYIN DOĞU ANADOLU HATIRALARI
İSHAK PAŞAZÂDE TAYFUR BEYİN TUHFE-İ HARBİYYE MİN HAVÂDİS-İ
ŞARKIYYE ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU, TAHLİLİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OZAN YILDIRIM

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. UFUK GÜLSOY

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Ozan YILDIRIM'ın "Yakınçağ Tarihi Kaynağı Olarak Osmanlı Ordusunda Bir Miralayın Doğu Anadolu Hatıraları İshak Paşazade Tayfur Beyin Tuhfe-i Harbiyye min Havadis-i Şarkıyye Adlı Eserinin Transkripsiyonu, Tahlihi ve Değerlendirilmesi" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy-çekişi ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Vahdettin ENGIN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ekrem TAK
Üniversitesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 24.06.2019 tarih ve 2019/14-5 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

:

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	II
Özet	VI
Abstract.....	VII
1. GİRİŞ	1
2. TUHFE-İ HARBİYE MİN HAVÂDİS-İ ŞARKIYYE (Transkripsiyon Metni).....	5
3. SONUÇ	105
Kaynakça	113

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması Anadolu Ordusu Hümâyûnu Süvâri Redif Birinci Alây Mîralâyı Vanlı İshak Paşazâde Mehmed Tayfur'un "Tuhfe-i Harbiye min Havâdis-i Şarkıyye" isimli yazma eserinin transkripsiyonuna dayanmaktadır. Bu eser T.C Cumhurbaşkanlığı Kütüphaneler Daire Başkanlığı'nda bulunan Mehmed Şevket Eygi Koleksiyonu'na kayıtlıdır. Eser müellif hattıyla rika olarak yazılmıştır. Her bir sayfa 17 satırdan oluşur ve toplam 212 sayfadır. Bununla birlikte eserin 125. ve 126. sayfaları eksiktir ancak 124. sayfadan 127. sayfaya geçildiğinde anlatım bozulmamaktadır. Dolayısıyla sayfa numaralarının sehven 124'ten 127'ye geçtiği ve eksik sayfa bulunmadığı düşünülmektedir. Mavi karton kapaklı eserin ölçüsü 220x160 mm; 157x95 mm'dir.

Eserin geçtiği dönem 1853-1856 Kırım Savaşı yılları olup, mekan Kırım Savaşı'nın doğu cephesi olarak bilinen Erzurum-Kars ve havalisidir. Eser 1274 (1857/1858) yılında kaleme alınmıştır. Bu dönem Kars ve çevresinde meydana gelen savaşın kilit muharebelerinin yaşandığı dönemin birkaç yıl sonrasına denk gelmektedir.

Muş ve Van Kaymakamı İshak Paşa'nın oğlu olduğu bilinen müellif Miralay Tayfur Bey, bulunduğu yöreyi iyi tanıyan ve bilen biriydi. Babası gibi kendi de bir dönem Muş Kaymakamı olarak hizmet etmiştir.¹ Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Tayfur Bey'in Nuriye isimli bir kızı², Ahmed³, Mehmed Galib ve Hasan Rıza⁴ isimli üç oğlu vardır. Oğullarından Mehmed Galib ve Hasan Rıza'nın kapıcıbaşı rütbesi almaları da ailenin devlete hizmet etmiş yöre eşrafından olmasıyla ilişkilendirilebilir.⁵

Miralay Tayfur Bey Kırım Savaşı'nda üstlendiği Anadolu Ordusu Miralaylığı dışında pek çok önemli askeri görevde bulunmuş ve savaştan sonra da askeri hayatını miralay olarak devam ettirmiştir. Askeri vazifeleri arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. 1838 yılında binbaşılığa⁶ tayin olduğu bilinen Tayfur Bey, 1846-47 yıllarında Anadolu Ordusu Piyade Dördüncü Alayı İkinci Taburu Binbaşısı⁷ olarak görevlendirilmişti. 1856 yılı ortalarında Hakkâri'de uygunsuz bazı olayların tahkikatı için görevlendirilen⁸ Tayfur Bey'in rütbesi miralaydı. 1861-62 tarihlerinde Süvari Üçüncü

¹ *MKT.UM*, 99/11, 19.07.1268.

² *HR.İD*, 336/131, 05.06.1879.

³ *BEO*,1384-103758, 04.06.1317.

⁴ *MKT.MHM*, 393/13, 08.07.1284.

⁵ *MKT.MHM*, 393/13, 08.07.1284.

⁶ *HAT*, 318/18692, 29.12.1253.

⁷ *DVN.MHM*, 4/81, 20.11.1263.

⁸ *MKT.MHM*, 85/32, 25.06.1272

Nizamiye Alayı Miralay⁹ olduğu öğrenilen Tayfur Bey'in, 1862 yılında Hicaz ve Irak Ordusu Süvari Birinci Alay Miralay¹⁰ olduğu belgelerden tespit edilmiştir.

Tayfur Bey ile alakalı arşivdeki diğer belgelerden sıklıkla borç ve alacak meselelerine karıştığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında rütbe, memuriyet ve maaş bilgileri ile babası İshak Paşa'nın faaliyetlerine dair belgeler mevcuttur.¹¹ Miralayın ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, 5 Haziran 1879 tarihli bir belgede "müteveffa" olarak anılmasından bu tarihten önce vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹²

Osmanlı arşivindeki belgelerden öğrendiğimize göre Tayfur Bey, askeri başarılarından dolayı birçok kez nişana layık görülmüştür. Batum Ordusu maiyetindeyken aldığı nişan dışında¹³, Dördüncü Ordu Süvari Miralay¹⁴ olarak aldığı nişanı¹⁴, Anadolu Ordusu Süvari Birinci Alay Miralay¹⁵ iken aldığı Mecidiye Nişanının¹⁵ yanısıra dördüncü¹⁶ ve beşinci¹⁷ rütbelerden de Mecidiye Nişanları mevcuttur. Bunlara ek olarak kendisine Kürdistan Madalyası¹⁸ ve Kırım Savaşı'ndaki üstün hizmetlerinden ötürü de muhtelif nişanlar¹⁹ verilmiştir.

Eserin muhtelif yerlerinde dönemin ünlü generallerinin isimleri geçmektedir. Bu isimler metinde farklı biçimlerde yazılmış olsa bile, tek biçimde kayda alınarak karışıklığın engellenmesine çalışılmıştır. Örneğin transkripsiyon metnine General Muravyov²⁰ ve General Behbutov²¹ şeklinde kaydedilen isimler, eserde Muraviyev, Morovyo, Muravyo; Behbodye, Behbodo gibi farklı şekillerde okunabilmektedir. Eserde ayrıca Arapça ve özellikle Farsça terimlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Eserin birçok yerinde Hafız-ı Şîrâzî²², Sa'dî-i Şîrâzî²³, Nâbî²⁴ gibi meşhur şairlerden Arapça, Farsça ve Osmanlıca beyitlerle alıntı yapılmıştır.

⁹ *İ.DH*, 482/32468, 22.05.1278; *İ.DH*, 488/32956, 07.09.1278.

¹⁰ *MKT.NZD*, 395-98, 28.07.1278.

¹¹ Örnek belgeler için bkz: *MKT.UM*, 430/65, 21.03.1277; *DVN*, 65-66, 06.02.1267; *MAD.d*, 8858, 17.06.1272; *MKT.UM*, 452-45, 21.07.1277.

¹² *HR.İD*, 336/131, 05.06.1879.

¹³ *DVN*, 116/30, H. 04.01.1273.

¹⁴ *İ.DH*, 607/42330, 23.11.1286

¹⁵ *DVN.MHM*, 25/80, 00.11.1274.

¹⁶ *DVN.MHM*, 18-8, 00.11.1272.

¹⁷ *DVN.MHM*, 13/48, 29.05.1271.

¹⁸ *İ.DH*, 1289/101419, 29.03.1272.

¹⁹ *MKT.MHM*, 126/54, 02.07.1274.

²⁰ Rus ordusu Generallerinden Nikolay Nikolayeviç Muravyov-Karsskiy, 1794 yılında doğmuş ve 1866 yılında vefat etmiştir.

²¹ Ermeni asıllı Rus Tümgeneralı Prens Vasiliy Osipoviç Behbutov, 1791 yılında doğmuş ve 1858 yılında vefat etmiştir.

²² İran'ın ünlü şairlerinden olup, 717-726 yılları arasında dünyaya gelmiş ve 792 yılında vefat etmiştir.

²³ Fars edebiyatının ünlü şairlerinden olup, 610-615 arasında dünyaya gelmiş ve 691 yılında vefat etmiştir.

²⁴ Divan şiirinin ünlü isimlerinden Nâbî, 1052 yılında doğmuş ve 1124 yılında vefat etmiştir.

Transkripsiyonda mürekkebin silindiği ya da okunamayan kelime ve kelimeler “[?]”; okunan ancak emin olunamayan kelime ya da kelimeler bitişik “?” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bazı sayfalarda bulunan derkenar yani sonradan müellif tarafından eklenen notların bir kısmı dipnot, bir kısmı da ilgili satırın ilgili yerine eklenerek kayda alınmıştır. Her sayfa sonu, ilgili yerde “[sayfa numarası]” şeklinde gösterilmiştir.

Bu çalışma sırasında Kırım Savaşı’na yönelik genel Osmanlı tarihi kitaplarından okumalar yapılmış ve girişteki genel değerlendirmeye bu eserler temel oluşturmuştur. Bu eserler kaynakçada görülebilir. Ayrıca aynı dönem ve mekanda geçen bazı hatıratlardan bölge ve yer adlarının anlaşılması hususunda yardım alınmıştır. Literatür okumaları sırasında görülmüştür ki, Kırım Savaşı’na dair en geniş akademik araştırma, Osmanlı Rus Savaşları ve Doğu Anadolu tarihi ile ilgili çalışmaları yapan Candan Badem’in doktora tezine dayalı olarak hazırladığı “Kırım Savaşı ve Osmanlılar” adlı kitabıdır. Söz konusu kitap, bu akademik araştırma sırasında sorulan pek çok sorunun cevabını da içerdiği için ayrıca önemli görülmektedir. Badem’e göre Kırım Savaşı bir Osmanlı-Rus savaşı değil, bir cihan harbidir. Buna rağmen Kırım Savaşı gibi bölgesel bir isimle anılıyor olmasına dikkat çekmektedir. Kırım Savaşı bugün hala tam olarak incelenmemiş bir konudur. Badem, bunun sebebini Osmanlı Devleti’nin savaşın galibi olmasına rağmen kayıplarının fazla olmasına bağlar.

Candan Badem’in yaptığı araştırmaya göre Türkiye kütüphanelerinde Kırım Savaşı ile alakalı Osmanlıca iki adet el yazması eser vardır. Bunlardan birincisi “Kırım Harbi Hakkında Rûznâme” adını taşır ve notlar halinde bulunmaktadır. Bu notları Erdoğan Keleş “Kırım Harbine Dair Notlar” başlığı ile yayınlamıştır. Diğer Düyûn-ı Umûmiyye Direktörü Arif Efendi’nin yazdığı “1270 Rus Seferi” adlı eserdir. Tez çalışmasına konu olan eser, bu açıdan da yeni ve ender bir örnektir. Dolayısıyla elimizdeki eserin şu ana kadar bu konuda tespit edilen üçüncü el yazması olduğu söylenebilir.

Kırım Savaşı ile alakalı arşiv belgelerine de yer veren bazı doktora ve yüksek lisans tezleri yazılmıştır. Ancak Kırım Savaşı’nı konu edinen bir yazma eser daha önce bir akademik araştırmaya konu olmamıştır. Eserdeki olayların geçtiği Kars bölgesi aslında Kırım Savaşı’nın 1855 yılı hareketinin ana alanı olan Erzurum, Kars, Beyazıt ve havalisini ifade etmektedir. Kafkas Cephesi ya da Doğu Cephesi olarak adlandırılan cepheler bu bölgede cereyan eden olayları karşılamaktadır. Bununla birlikte Kafkas

Cephesi ile ilgili olarak tüm akademik çalışmalarda değinildiği gibi yer adlarının tespitindeki güçlük bu eserde de kendini göstermiştir.

Söz konusu eser mikro tarihçilik açısından önemli görülmektedir. Ayrıca genel tarih içinde aldığı yer, arşiv belgelerinin de desteği ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Savaşın içeriden bir gözle ve genel tarih kitaplarında yer almayan detaylarıyla görülmesi literatür açısından da önemlidir. Kırım Savaşı tüm yönleriyle ele alınmayan, aksine kısaca değinilerek geçiştirilen, buna karşılık hem Osmanlı Devleti'nde hem de Avrupa'da önemli sonuçlara yol açan bir savaştır. Bu gibi önemli bir savaşın bugünkü Erzurum-Kars civarında gerçekleşen bir cephesinden Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün değerlendirilmesi, eserin satır aralarında Osmanlı-Rus Savaşı'nın bilinmeyen yönlerine vurgu yapması ve insan ilişkilerine dair bir askerin gözlemleri, verimli bir değerlendirme ile ortaya farklı sonuçlar çıkarmak için pek çok ipucu sunabilir.

Tez çalışmasına konu olan "Tuhfe-i Harbiye min Havâdis-i Şarkıyye" isimli bu yazma eser doğrudan Kırım Savaşı'nı değil daha özel olarak harbin bir cephesini mekan edinmiştir ve bir miralayın kaleminden çıkmıştır. Dolayısıyla askeri tarihçilik açısından da önem taşır. Bu yazmaya dayalı olarak Osmanlı askeri tarihi hakkında da çeşitli varsayımlarda bulunmak mümkündür. Bu çıkarımlar sonuç kısmında değerlendirilmektedir.

Tüm çalışma süresince desteğini ve yol göstericiliğini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ufuk Gülsoy'a; eserin kontrolünde kıymetli saatlerini paylaşan Sayın Dr. Öğretim Üyesi Ekrem Tak'a ve Sayın Prof. Dr. Bilgin Aydın'a; konu seçiminde beni cesaretlendiren Sayın Prof. Dr. Davut Hut'a; eserin transkripsiyonu aşamasında desteğini esirgemeyen çalışma arkadaşım Cenk Açarççek Beyefendi'ye ve her zaman yanımda olup katkılarını sunan eşim Hülya Utkuluer Yıldırım Hanımefendi'ye teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

Bu çalışma, Hicri 1274 (M. 1857-1858) tarihinde Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu Sûvâri Redif Birinci Alây Mîralâyı Vanlı İshak Paşazâde Mehmed Tayfur tarafından kaleme alınmış olan “Tuhfe-i Harbiye min Havâdis-i Şarkıyye” isimli eserin transkripsiyonudur. Bu eserin daha iyi anlaşılabilmesine yarayacak Kırım Savaşı’na dair bazı detaylar ile eserin müellifi Tayfur Bey’in hayatına dair arşiv belgeleri de önsöz kısmında yorumlanmıştır. Mikro tarihçilik açısından önemli görülen bu çalışma, genel tarih kitaplarında bulunmayan ayrıntıları içermesi, Osmanlı askeri tarihinden kesitler sunması ve Kırım Savaşı yıllarına dair ipuçları vermesinden dolayı, yalnız bir transkripsiyon olarak görülmemekte; yeni başlıklar üretilmesine de fayda sağlayacak bir akademik metin olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı-Rus Savaşı (1853-1856), Miralay Tayfur Bey, Kars, Erzurum.

ABSTRACT

This study is the transcription of the work entitled “*Tuhfe-i Harbiye min Havâdisi Şarkiye,*” (A War Gift from the East News), which is written by the Imperial Anatolian Army Cavalry Colonel of the First Regiment İshak Paşazâde Mehmed Tayfur from Van (*Anadolu Ordusu Hümâyûnu Süvari Redif Birinci Alây Mîralâyı Vanlı İshak Paşazâde Mehmed Tayfur*) in 1857-1858 (AH 1274). Some details related to the Crimean War and the archival documents about the life of the author Tayfur Bey are included into the preface and the introduction of the thesis to conceptualize and to better understand his work. By including details—which cannot be found in general history survey books—related to the Ottoman military history and giving different clues about the years of the Crimean War, this study is more than a mere transcription but an important study from the perspective of micro history. This thesis, elaborated with documents and interpretations, should be evaluated as an academic text which will hopefully help to raise new research questions and topics.

Key Words: Crimean War (1853-1856), Ottoman-Russo War (1853-1856), Colonel Tayfur, Kars, Erzurum.

1. GİRİŞ

Osmanlı tarihinde olduğu kadar 19. yüzyıl dünya tarihinde de büyük tesiri olan Kırım Savaşı, 1853-1856 yılları arasında esas olarak Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ile Rusya arasında gerçekleşmiştir. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarına yön veren idealleri 1800'lü yılların ilk yarısında “*Osmanlı Devleti'nin çökmesine meydan vermektense, onun korunmasına çalışmak, bununla beraber, Osmanlı'nın Avrupa'daki egemenliğini sona erdiren saat çaldığında, Boğazların başka bir devletin eline geçmemesi için en şiddetli tedbirleri almak*”²⁵ şeklinde özetleniyordu. Ancak devam eden yıllarda Rusya'nın çıkarlarının Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan yerleri tehlikeye sokması bu bakış açısını değiştirmiş ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin parçalanması emellerini yeniden benimsemiştir.

Osmanlı-Rus çatışmalarının sebeplerinden biri olarak, Kırım Savaşı'nın kutsal yerler sorunundan çıkan küçük bir anlaşmazlığın büyümesiyle ortaya çıktığı iddia edilmektedir.²⁶ Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan ve Ortodoks ve Katolik Hristiyan âlemi için kutsal kabul edilen Kudüs'teki ziyaret yerleri ile ilgili olarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yıllar boyunca edindiği ayrıcalıklar 1850'li yıllarda iyice sorun olmaya başlamıştı. Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Rusya, ittifak arayışlarına girişmiş ve İngiltere ile anlaşmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur, ancak başarılı olamamıştır. İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour ile Çar Nikolay arasında geçen meşhur konuşmada Rusya'nın “*Kollarımız arasında hasta, çok hasta bir adam var*” diyerek hasta adamın mirasını paylaşmak için plan yapmasını İngiltere “*Kuvvetli ve alicenap adama zayıf ve hasta adamı korumak düşer*” diyerek reddetmiştir.²⁷

Rusya, Osmanlı Devleti'ne isteklerini kabul ettirmek üzere olağanüstü yetkilerle donatılmış Aleksandr Sergeyeviç Menşikov başkanlığındaki elçi heyetini göndermiş ve Osmanlı'ya ültimatom vermiştir. Osmanlı Devleti'nin bazı ayrıcalıklar tanınmasına rağmen tüm isteklerini kabul etmemesi üzerine Rusya savaş ilan etmeksizin Osmanlı Devleti'nin Eflâk ve Boğdan'daki topraklarını işgale girişmiş ve bunun üzerine uzun süren diplomatik görüşmeler sonrasında Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Haziran 1853'de İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Boğazı civarına donanmalarını göndermesi ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması ile bu savaş bir Avrupa Savaşı

²⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s.226.

²⁶ a.g.e, s.230-231.

²⁷ a.g.e, s.233.

haline dönüşmüştür. Savaşın devam ettiği yıllarda Rusya'nın büyük bir çaba ile yanına çekmeye çalıştığı Avusturya ve Prusya tarafsızlığını korumuş ancak barışın sağlanması için hazırlanan protokollerde yer almışlardır.

Savaşın sonunda 25 Şubat 1856'da Paris Barış Kongresi toplanmış ve Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Sardunya, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın katılımı ile 30 Mart 1856'da Paris Anlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti açısından savaşın en önemli sonucu olarak Avrupa devletler topluluğunun bir üyesi olması gösterilebilir. Anlaşmaya göre işgal edilen tüm topraklar iade edilecektir ve Karadeniz tarafsız hale getirilecektir. Ayrıca boğazların korunması için ek bir anlaşma yapılacaktır.

Candan Badem'in vurguladığı gibi “*Kırım Savaşı, Napolyon Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki bir yüzyıllık süre içinde tümüyle bir Avrupa savaşı olan tek savaştır. Aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlıların Rusya'yı yendiği tek savaştır. İki Avrupalı büyük devletin, Britanya ve Fransa'nın, Osmanlılarla ittifak halinde Rusya'ya karşı savaştığı yegâne zamandır.*”²⁸ Ayrıca bu savaş Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler sistemine resmen girdiğinin ilânı ve “Rusya'nın diplomatik tecridinin” göstergesidir. Buna rağmen Rusya, Kırım Savaşı'nda yenilen taraf olsa bile, savaş sonunda imzalanan Paris Anlaşması'nın Rusya için çok da ağır şartlar taşımadığı düşünülmektedir. Rusya'nın güneye doğru inmesi bir süre için engellenerek, Avrupa'daki güçler dengesi sağlanmıştır. Ancak Paris Anlaşması kalıcı bir barış ortamını yaratmaya yetmeyecektir. Rusya ve Osmanlı'nın Karadeniz'de tersane bulunduramayacaklarına dair alınan karar ise, yenen ve yenilen iki tarafın aynı şartlar altında anlaşma imzaladığının en açık göstergesidir.²⁹

Kırım Savaşı, özellikle matbuat ve haberleşmenin ilk kez kullanıldığı savaş olarak da önem taşır. Gerek yazılı matbuatın, gerekse telgrafın kullanılması, özellikle Müslüman devletler arasında daha sık haberleşme imkanı yaratmış ve böylece olaylar daha çabuk duyulur olmuştur.³⁰ Kırım Savaşı, Osmanlı topraklarında telgrafın kullanıldığı ilk olaydır ve dolayısıyla bu olayın tarihi bir boyutu da vardır. Tabii Avrupalı devletler de savaşla ilgili haberleri yakından takip etmiş ve hatta Kırım Savaşı, savaş muhabirlerinin dâhil olduğu ilk savaş olmuştur. “*İlk profesyonel savaş muhabiri*

²⁸ Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 2.

²⁹ Besim Özcan, *Kırım Savaşında Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 844, Erzurum, 1997, s. 160-161.

³⁰ Azmi Özcan, “Kırım Savaşı'nın İslam Dünyasındaki Yankıları ve Sonuçları”, *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 53- 54.

Times'dan W. G. Russell ve ilk savaş fotoğrafçısı Roger Fenton" bu savaşı takip eden isimler olarak tarihe geçmiştir.³¹ Osmanlı Devleti bu savaşta Avrupalı devletlerin tarafında yer aldığı için, Kırım Savaşı'na yönelik haberler hem Osmanlı topraklarında hem de Avrupa basınında özenle takip edilmiştir. Avrupa basınından hareketle Osmanlı topraklarında da Ceride-i Havadis savaşla ilgili bilgileri paylaşmıştır.³²

Aşağı Tuna, Karadeniz, Beyaz Deniz, Baltık, Pasifik ve Kafkasya'da devam eden savaşın en önemli cephelerinden biri olan Kafkas ya da Doğu Cephesi'nde en çok gündeme gelen savaş 1855 Kars Kuşatması'dır. Kars ve havalisi, savaş için çok önemli bir mevkide olduğundan "*Anadolu serhaddinin kilid-i makamı*" olarak kabul edilirdi. "*Rusyalılar orayı istila edecek olsalar evvel be evvel Erzurumun tehlikeye düşeceği şöyle dursun, bütün Anadolu tarafını ihafe edeceği bi-iştibahtır.*"³³

Kırım Savaşı'nda Doğu Cephesi'nin önemi şuradan geliyordu. Osmanlı Devleti, Doğu Cephesinde Rusya'ya karşı güçlü bir savunma yaparak mevcut sınırlarını korumayı planlamaktaydı. Bu yüzden Anadolu Ordusu ile düzenli birliklerle savaşıyordu ama orduda başıbozukları da silah altına alarak düzenli ordulara destek vermeyi planlıyordu. Ancak gerek kumandanların başarısız idareleri, gerekse bu başıbozuk birliklerin başlarına buyruk hareketleri muharebelerin gidişatını olumsuz yönde etkilemiştir.³⁴

Kırım Savaşı anılarını kaleme alan ve Osmanlı Devleti donanmasında görevli Sir Adolphus Slade (Müşavir Paşa), Anadolu Ordusu'nun merkezi olarak Kars'ın seçilmesini doğru bulmuyordu. "*Osmanlı ülkesinin en ücra köşesinde, başkentten 1450 kilometre, en yakın liman olan Trabzon'dan 480 kilometre ve en yakın takviye merkezi olan Erzurum'dan 160 kilometre uzakta olan Kars hem yardım edilmesi hem de geri çekilmesi güç bir yerdi*" diyen Slade, Kars'ı seçmenin yanlış olduğunu da bu şekilde açıklıyordu.³⁵

Tez çalışmasına kaynaklık eden eser, Kırım Savaşı'nın bu en önemli cephelerinden Doğu Cephesi'nde, Kars ve havalisinde geçen çatışmaları, Rusyalıların faaliyetlerini, askerler arasındaki iletişimi aktarmaktadır. Sonuç kısmında detaylı olarak yer alacağı üzere müellifin verdiği pek çok bilgi, Osmanlı askeri ve siyasi tarihi için

³¹ Mustafa Gencer, "Alman Basınında Kırım Savaşı", Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 163.

³² Bernard Lewis, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", çev: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008, s. 202.

³³ HR.SYS, 1190/20, Fî 18 Za.1271 (2 Ağustos 1855)

³⁴ Hasan Şahin, "Kırım Harbinde Doğu Anadolu Cephesinde Cereyan Eden Muharebelerde Başlı-Bozuk Birlikleri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), S: 49, Erzurum, 2013, s.343.

³⁵ Sir Adolphus Slade, Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları, haz: Candan Badem, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 451.

ipuçları vermekte ve askerler arası ilişkileri yakinen ortaya koymaktadır. Her ne kadar bir hatırat olarak kaleme alındığı için objektifliği hususuna ziyadesiyle dikkat edilmesi gereken bu eser, yine de dönemi itibariyle pek çok özellik taşır. Eserin kaleme alındığı dönemde hala Miralaylık görevini sürdüren Tayfur Bey'in pek çok okuma yazma bilmeyen askere karşılık savaş yıllarını takip eden kısa bir zaman zarfında bu hatıratı yazması dikkate değerdir. İkinci olarak Tayfur Bey iyi bir edebiyat bilgisi ile hatıralarını divan şairlerinin beyitleri ile süslemiştir ki bu da belli bir entelektüel birikimi olduğunun göstergesidir.

Gerek bu edebi üslubu, gerek cephelere dair detaylı bilgileri ile Tayfur Bey savaş meydanlarında askerlerin arasındaki iyi ve kötü yakın ilişkileri de büyük bir dikkatle incelemiş; yer yer üst rütbeli askerler hakkındaki söylentileri yorumlayarak ya da bir rivayettir diyerek detayını açıklamadan anlatmıştır. Ordudaki düzensizlikler ve askerlerin giriştiği çeşitli olaylardan; muharebeler sırasında üzüldüğü, eleştirdiği noktalardan yola çıkarak Osmanlı Devleti için önemli bir yeri olan Kırım Savaşı'nın bu önemli cephesi hakkında yorumlar yapabilmek için bu noktaları değerlendirilebilir. Bu değerlendirme farklı bir bakış açısı ile olayları yeniden görebilmek imkanını da doğuracaktır.

2. TUHFİ-Hİ HARBİYE MİN HAVADİSİ ŞARKIYYE

(Transkripsiyon Metni)

FİHRİST-İ KİTAB

Tevhid-i hazret-i hûdâ [1]

Temcîd-i hazret-i cenâb-ı kibriyâ [2]

Tefhîm-i ŐehinŐâh-ı bî-hemtâ [3]

Tavsîf-i hasâil-i cemîle-i vekâlet-i kübrâ [4]

Ta'rîf-i hüsn-i hidemât-ı sipehsala-yı ve e'âzım-ı vükelâ ve itirâf-ı acz-i müellif [5,6]

Mukaddime ve ser-âğâz-ı hurûb ve nakz-ı ahd-i Rusya [10]

Birinci havâdis: İlan-ı harb-ı ber-devlet-i Rus ve cem' ve sevk-i asâkir-i İslâm ve tertîb-i devlet-i aliyye be-cânib-i Şark [15]

İkinci havâdis: Kars'dan asâkir-i hazret-i Şâhâne Gümrü tarafında olan Rusya üzerine sevk-i Beyazıd nam karyede vuku' bulan muhârebe ve muzafferiyet-i İslâm [20]

Üçüncü havâdis: Kars'a yedi saat Gedikler nam karyede olan muharebe ve asâkirin Kars'a avdeti ve Ahîsha tarafına gitmiş olan Ferik Ali Rıza Paşa'nın keyfiyeti [36]

Nadire [55]

Dördüncü havâdis: Anadolu süvâri redif alâylarıyla sınıf-ı tâlînin cem'ine irâde sudûru ve Müşir Abdullah Paşa'nın infisâli Ahmed Paşa ve der-akab Zarif Paşa'nın müşir oldukları [60]

Garîbe [63]

Müellifin Sivas'dan Kars'a muvâsalatı ve köprü muhafazasına me'mûriyeti ve Rusyalunun Gümrü'den çıkub Kars taraf-ı Kızılcakçak karyesine geldiği [65]

Ordu-yi hümâyûn firkalarının ve erkân-ı harb ümerâsının beyânı ve [?]keyfiyeti [66]

Ferik Hurşid Paşa'nın keşfe gittiği ve Rusyalu Kars suyunu müruru ve Ordu-yi hümâyûn firkalarının Hacıveli karyesine cem'i ve tarafeynin tertîbatı [68]

Müşir Zarif Paşa hazretlerini muharebe itmeğe teşvik itmekte oldukları [71]

Beşinci havâdis: Beyazıd kolordusu üzerine Rusyalunun asker gönderdiği ve Ferik Selim Paşa'nın Van tarafına ric'ati [74]

Altıncı havâdis: Asâkir-i muvazzafa kumandanı Vezir Sırrı Paşa'nın ibrâmıyla başıbozuk askerinin Rusya üzerine gittiği [78]

Yedinci havâdis: Rusyalu Berkid karyesini tahribe geldiği ve Ordu-yi hümâyûndan bazı asâkir çıkarıldığı [79]

Rusyalunun erzak ve mahrûkât celbinde olan ihtiyatı ve bizde onun aksi olduğu [81] ³⁶

Sekizinci havâdis: Ordu-yi hümâyûnun Rusya üzerine hareketi ve kırk bin meydan muharebesi [83]

Ordu-yi hümâyûn Kars'a geldikten sonra istihkâmât-ı mübâdereti ve asâkirin büyük ta'lîme çıkmasıyla Rusyanın Gümrü'ye ric'ati [101]

Ceneral Behbutov'un kaçarcasına avdeti [103]

Dokuzuncu havâdis: Ferik Hacı Rıza Paşa'nın Eleşkird'e me'mûr ve ric'ati ve Rusyanın Eleşkird'e gelmeyerek avdeti [104]

Müellifin Eleşkird'e me'mûriyeti müşârun-ileyhle birleşüb Selim Paşa ordusuna azîmetleri ve oraca bazı havâdisât ve Mîrlivâ Seyyid Paşa'nın hüsn-i tedbiri [106]

Zarif Paşa hazretlerinin infisâliyle Anadolu Müşirliği İsmail Paşa'ya tevcih buyurulması ve muvakkaten Vasıf Paşa hazretlerinin kumandan olarak Erzurum'a vürûdu [111]

Onuncu havâdis: Rusya Cenerali Behbutov'un azliyle Ceneral Muravyov'un Gümrü ordusuna başkumandan geldiği ve Kars üzerine gelmek tertibi [113]

Mevsim-i şitâda Kars'a daha ziyade istihkâm verildiği şitâda olan alâyların baharda Kars'a azîmetleriyle vusûlleri [114]

Rusyalunun Gümrü'den hareketle Kars üzerine gelerek Akçakale nam mahalle geldiği ve bizim süvâri dördüncü alâyın karakolda basıldığı [115]

On birinci havâdis: Muravyov ceneralin evvelki defa olarak iyd-i şerif günü Kars üzerine geldiği ve avdeti [116]

³⁶ Metinde 71 olarak yazılmıştır.

On ikinci havâdis: ceneral-i mersûmun ikinci defa olarak Kars üzerine gelmişse de ateş etmeyüb artık avdet itmeyerek Mağaracık nam mahalle nüzûl birle Kars'ı muhâsara itdiği [120]

Soğanlı dağında vâki' Çakırbaba boğazında olan taburların Kars'a getirilmesiçün müellifin me'mûriyeti

Rusyalu Mağaracık nam mahallden hareketle Kars üzerine temâyül göstererek ordugâhının tebdiliyle Gani köyü civarına konduğu ve Soğanlı'dan gelen taburların Kars'a duhûlü [126]

Rusyalu ordu yerini tebdilinin sebebi [127]

Kars'dan Erzurum'a yedi saat mesafede vâki' Çalıklı karyesinde olan ve çend-rûz sonra Yeniköy'de müddehir bulunan zehâirin Rusyalu tarafından ahz ve itlâfi [128]

Rusyalunun Gümrü kalesinden külliyyetli zehâir ve mühimmat getürdiği [128]

On üçüncü havâdis: Rusyalunun Kars üzerine gelüb münhezim-i avdeti [132]

Rusyalu asâkirini daima muhârib tuttuğu ve muharebelerinde üftade olan müteveffalarını süvâri vasıtasıyla ne vechile ihraç itdikleri [133]

Kars'a girecek postaların salimen idhâliçün müellif-i fakîrin Göle ve Benek tarafına Kars'dan çıkarıldığı [136]

Mîr-i mîrândan Arapgirli Ali Paşa'nın yedinci fırkaya kumandanlığıyla Kars'dan çıkarıldığı ve mûmâileyhin hali [139]

On dördüncü havâdis: Beyazıd'a tabi Üç Kilise tarafında olan Ferik Veli Paşa'nın Köprüköyü istihkâmına geldiği ve süvâri ikinci alâyın Rusya tarafından basıldığı [143]

On beşinci havâdis: Eleşkird tarafında olan Rusyanın Köprüköyü istihkâmı üzerine geldiği ve Veli Paşa'nın Erzurum'a ric'ati [146]

Ve Rusyalunun kaçarcasına avdeti [146]

On altıncı havâdis: Kars'dan çıkarılmış olan top hayvanatıyla süvâri alâylarının esna-yı râhda Rusyaluya tesadüfü [147]

On yedinci havâdis: Yedinci fırka kumandanı olan mûmâileyh Ali Paşa'nın sû-i tedbiri ve ifade kabul itmediği [149]

On sekizinci havâdis: Mûmâileyh Ali Paşa'ya olan ihtârâtın âdem-i kabulüyle firka-i mezkûru Rusyalunun basub perişân iylediği [157]

On dokuzuncu havâdis: Kars'da bazı cevâsisin ele geldiği fikra-i acibesi ve saire [160]

Yirminci havâdis: Müşir Selim Paşa hazretlerinin Erzurum kumandanlığına vürûdları [170]

Yirmi birinci havâdis: Rusyalunun kâffe mevcuduyla Kars üzerine hücumu ve yedi saat muharebe birle Tahmas vakası ve fena hâlde münhezimen avdeti [170]

Yirmi ikinci havâdis: Kars'ın zehâiri tam konulmadığının sebebiyeti ve serdar-ı ekrem Ömer Paşa hazretlerinin Kars imdadına me'mûriyetiyle Batum tarafından hareket buyurdıkları [180]

Yirmi üçüncü havâdis: Rusyalunun Pasin kazasında olan hali ve arkasından tarik-i muhaberesinin kat'ı için çapul ve saire dair [186]

Müellif-i fakîrin çapul süvârisi tahribine me'mûriyeti ve Rusya mülküne akın itdirmek için Van tarafına gönderildiği [191]

Yirmi dördüncü havâdis: Kars'ın zehâirinin hâlâs bulmasıyla Kars'ın Rusyaluya teslimi [192]

Yirmi beşinci havâdis: Devlet-i aliyyenin Rusyalu üzerine galebe-i kâmileye nailiyetine bî-taraf devletlerin ricasına mebni galibane müsâlâha buyurduğu [197]

ve mâ Tevfikî illâ Billahi'l- muîni'l-müsteân Tuhfe-i Harbiyye min Havâdis-i Şarkıyye Ketaib-i lâ-yuad-i hamd ü sena ve cuyun-ı bî-kıyas-ı şükr-i lâ-yuhsa ol kadir-i kayyum-ı fail-i arz ve sema galiben gayr-ı maglub hazretlerine olsun ki bu mümkinat-ı mükevvenatı meşta-yı ketm-i âdemden tâallümhane-i âlem-i bî-hud ve meydan-ı kârzar vücuda getirub "küntü kenzen mahfiyyen" sırr-ı celîlini ve hikmet-i kâmile-i ilahiyesini ezaf-ı ibada ve bir cüz'-i irae ve ibraz için arz-ı vesî'-i basit-i âlemi dahi akdam ve edyan-ı muhtelifeden ibaret olan nev'-i ben-i âdem ile imar ve azam-ı esma-i akdeslerinden olan cemal ü celal-i havass ve tesirâtı ile ki Beyt:

"Dimam-ı aksi alur mirat-ı âlem-i kahr-ı lütfundan

Anınçün ki keduret-i zahir iyler ki safâ peyda medlülünce"

İşbu efrad-ı - âdemi biri birinin maksud ve amaline müsaid ve muavin ve gâh mâni' ve müzahim buyurmaktan nâşî miyane-i ademyânda? hüsn-ül fenn der-kâr iken hikmet-i

ezeliyesi iktizasınca derhâl beynlerinde cenk ve pürhaşı ve sitez ve reşti zuhûra getirüb bir tarafa badüzan-ı nusret ihsân ve cânib-i digeri münhezim ü nalan ve gâh emirber-i aksi [1] izhariyla galibi mağlub ve mağlubu galib ve şadan ve küllü yevmin hüve fi şe'nin nazm-ı kerîmi üzere meydan-ı ma'reke-i âlemi hâlden hale vaz' ve tahvil iderek cem'-i ahvâl ve eşyada mahza kendü kuvvet ve hikmet-i azametini ibraz buyurmakda olduğundan Eşhedü enla ilahe illallah Beyt:

“Halik-ı halkıdır her kâmuran-ı kâmuran

Mâlik-i mülküdür her padişa-yı padişa a'zam” sultan-ı vela ilahe gayruhu.

Ve leşker-i bî-şumar-ı tahiyat ve cunud-ı bi a'dad-ı tezkiyat-ı şems-i şumus-ı enbiya ve mürselin ve şafi-i cüyüş-ı bî-huş-ı müznibin ve mazhar-ı nutk-ı pak-ı levlâke ve sebeb-i icad-ı arazîn ve eflâk ve sipeh-salar-ı safvet-i enbiya ve şehinşah-ı memâlîk-i her dû-serâ hazret-i Muhammed-ül Mustafa cenabına olsun ki ve cahidû fi-sebilillah iradesiyle me'mûren nazil olub tâ'lîm ümmeti merhûmesiçün bi'n-nefs-ül ala gazvelerde tedâbîr ve tertîb-i aliyyesi pişva ve seriyyelerde ise emr ü re'y-i bedrika ve rehnûma olarak sanayi-i hurub ve hukuk ve kalb-i cenaheyn-i “ve'l-harbu huda” ruhsatı ile dekike-i hücum ve ric'at ve kemin-i enva-i hiyeli harb ve zuh-i cenkden hükümdârân-ı millet-i İslâmiyeyi vâkıf ve aşına buyurmağın şimşir-i tabdar-ı muvahhidin-i kulûb-ı mileli ve akvama dehşet-feza ve memâlîk-i şark ve garbı evride-i kabza-ı teshir birle livâ-yı nusret-ihativa-i İslâmiyeyi nasb-ı zirve-i felek-i ala buyurduğundan eşhedü enle muhammeden abduhu ve resulühü. [2]

Beyt:

“Ey be sahra-yı kabulet her geday-i muhteşem”

Vey be-şehristan-ı kahret her şehinşahi geda keşfü'r reca bî-ziya-i bedri cemale sallü aleyhi ve alihi Tevhidi hazreti hûda ve temcid-i cenab-ı habib-i kibrayadan sonra mâlik ve müstahikk-i taht-ı ali baht-ı Osmani ve saye bahşa-yı evreng-i sahip-kıran-ı cihân-bânî ve neyyir-i buruc-ı sipihr-i saltanat ve mecdüddin-i şer-i kavanin-i adl ü merhamet serir-i ara-yı Süleyman-eda revnak-efza-yı erike-i saltanat-ı uzmâ nasır-ı ibad nazîm-ı cihad hadim-i arasi cebr-i itisaf, nasib-ı adl ü rahm ü insaf, uluvvül-himem-i hüma pervane ve şehinşahi adüv tedmir-i bendeperver ve zir-i dest-i nüvaz, ferman-ferma-yı selatin-i cihân, seramed ve ser-efraz-ı iftihar-ı ali osman es sultan ibn-i sultan el gazi abdülmeceid han ibn-i sultan el gazi adlî mahmud han edemallahu subhanehü fi eriket-i şevket-i bi'n-nusr ve'l-fevz ila yevmi'l-mîzân padişahımız veliyyü'n-ni'metimiz efendimiz hazretleri serir-i ara-yı şehinşahi oldukları rûz-ı mesadet-firuz-ı tacidarilerinden beru varid-i halidü'l-

mehamidleri Hüdavendigâr-ı gufran-iktiran ve padişah-ı mahmudü'l-hisal firdevs-aşıyan cealallahu mezciahu makamen mine'l-mennan hazretlerinin ihtira buyurdıkları tertîbât-ı asâkir-i nizâmiyeye zat-ı keramat-ayat-ı cihân-dâraneleri hezaran mertebe zib ü feritasıyla ila-i kelimetullahi'l-ulyâyı icra [3] ve muhafaza-i mülk ü millet ü saltanat-ı kübra niyyet-i halisasıyla umûr-i lâzimeyi cüyüşiyesini dem-be-dem tanzim ve tensik buyurmalarıyla beraber merahim ve eşfak ve adl-i dad ile memlû kanûn-i mülkiyeyi dahi tersim ve terkim ve icra buyurmakda oldukları cihetle müstezıll-i merâhim-i cihân-bânî ve vedia-i yed-i müeyyed-i hüsrevânîleri olan teba-i saltanat-ı seniyyeleri müstağrak-ı okyanus-ı refah ve emn ü emân olmak hasebiyle asr-ı pürnusr-ı hidivîleri harâbezâr-ı âlemi gülşensarây-ı cinâna döndürmüş olduğundan zîr dest-i merhamet-i peyvesteleri pür huzûr-ı müreffehü'l-bâl ve handân olduğumuzu çâr cihet-i dünyada olan milel ü akvâm yani düvel-i sâire tebarı görüb istimâ' iyledikce zîr-i sâye-i merhamet-i mülûkâneye ilticâ ve dehâlete hezâr tehassür ile arzûdâr olduklarını bizler gördüğümüzde hezâr hamd ü şükr iderek böyle bir zaman-ı mâdelet-ikdirân ve asr-ı pür emn ü emân-ı bî-bidilde müstezıll-i merâhim ü şefkât olduğumuz eltâf-ı bî-nihâyesinin ifâ-yı hakk-ı neşakerette? her bir vecihle acz ü dertmande bulunduğumuz ilaveten ihsan-ı hazret-i pâdişâhî olarak hân-ı yağma-yı bî-imtinân veliyyü'n-niamîlerinden dahî cümlemiz yani âlâ ve ednâ ve kâffe-i pîr ve bernâ kâse-gîr-i hissemend-i dilsiri bulunduğumuz hasebiyle ifâ-yı mehmedeti hâric-i havsala-i beşer olduğuna binâen her an ve beher mahâlde dest-i berdaşte-i da'avât-ı hayriyye-i hazret-i Tâcîdârîden başka bir çâremiz olmadığı kıta'

Azzemallahû kadruhü'l-alî

refa'allahû şânehû illâ ala

zeyyedallahû ömr ü nusretehu

neffezallahu hükmehu ebeden [4]

ve mâkâm-ı âlî-i sadâret-i uzmâ ve mesned-i sâmiye-i vekâlet-i kübrâ vezîr-i zahîr-i dîn ü devlet ve reis-i uzmâ-i mülk ü millet sadr-ı sudûr-i asaf gûlâm-ı hilâl umûr-i mektume-i milel ü akvam melce ve penah-ı mesned ve dermandegan ve mülaz-ı gani vü geda ve pir ü civanı destgiri murad-bahşa-yı ukde-güşa yani hazreti [boş bırakılmış] hazretlerine an "tüeddü'l-emanat-i ila ehliha" iradesine imtisalen uhde-i liyakat ve istihkak-ı hidivilerine ihale ve mesned-i ulyâyı sipeh-salar-i ve servedi-i adüvvü gûş safdarı-i hutût-şiken-i cemiyet-efgen mucid-i kavanin ve tertîb ve enva-ı fenn ser-i serdaran-ı tehmiteseda? vezir-i dilir-i ekalim-güşa a'nâ hazreti Hasan Rıza Paşa hazretlerine el müluk-ı mülhemun üzere huteb-i cesîme ve hidamat-ı gazânferi ve makam-ı valâ-yı seraskeri havale buyrulmuş olduklarından zıll-i zalil-i mekârim-adil-i hazret-i kadr-dani-i şehinşahide

hazarat-ı müşârün-ileyhimanın her birerleri birer esas-ı rûkn ü rekin-i din ü mülk ve millet ve zahir ve cenaheyni cism-i devlet ve saltanat oldukları mihrümah-âsa ta‘rifden muarra olub ve agza-yı vücud-ı devlet olan sâir ekâbiri ulemâ’-yı izam ve vükelâ-yı fiham hazeratları irade-i merham-ade-i hazret-i cihân-dârînin ve niyyat-ı hayriyye ve re’y-i aliyelerinin infaz ve icrasıyla ihya-i devlet ü din-i mübin ve muhafaza-yı namus-ı şer’ ü kavanin ve mümarese-i mülk ü suğur muvahhidin-i mevadd-ı farizasında câ-be-câ ve cümleten destgir-i kâmile-i himmet ve taraf taraf sarf-ı ma-hâsıl-ı [5] hamiiyyet ve kudret buyurmakda oldukları dahi “ke’n-nücumu fi’s-sema” azade-i tavsif-i imlâ olarak hazerat-ı müşârün-ileyhimunun cümlesi ez-cân u dil umûr-i adl ü dad-ı mülkiye ve tecsim ve techis-i cüyûşiye ve kâffe-i husûsât-ı dahîliyye ve hâriciyenin hüsn-i idaresine ne derecelerde sarf-ı nakdine-i makdur-ı bî-şumar buyurmakda olduklarından hidemât-ı âliye-i meşkureleri inkar olunmaz suretle şayeste-i medh ü sena olduğu kâffe-i cihâna runuma bir keyfiyet olduğundan tasdiden ictinaben tayy-ı tumar-ı makal olunduğu amma ba’d kâffe-i ülil-ebbara hafî değildir ki bu âlem-i kevn ü fesad zuhur-ı ademden beru hiçbir zamanda bir hâl ve kal üzere kalmamış ve kalmayacağına mebnî sahîfe-i ruyi âlem yani meydan-ı kâr-zârı sitis ve pihta-yı hurub-i hamiiyyet-engiz her bir avanda bir renk ve mirat-ı devran her bir duhurda bir başka suret ve mütelevvin örnekler göstererek ruy-i basit-i âlemde sebebiyetler zuhûruyla hayal-i hatıra gelmedik enva-ı fiten ve aşub-ı pervez birle beyn-el-milel vuku‘a gelen fesadat-ı kevnîyeden dünyanın ekser cevânibinde dil-hâh üzere emn ü rahat olunamadığı der-kâr ve zaman-ı saadet-i hazret-i hatemü’n-nebiyyin ve avat-ı Cenab-ı çeharyar-ı güzinden sonra millet-i İslâmiyyeye emr olan zevât-ı maali-sıfat rahimehullahi teâlâ aleyhin ecmain millet-i muvahhidinin tecsim ve tevsi-i daire ve kisb-i maarif ve hünlerle ilerlemesi hakkında eğerçi ibraz-ı himem buyurmuşlar ise de layıkıyla muvaffak olamayarak ta zuhûr-i kevkebe-i [6] Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyede emirü’l-müminîn olan padişâhân-ı cihân-gîrân yekdiğerini müsâbakat ve tezayüde himmetle iktisâb-ı ulûm ve maârif-i umumiiyyeye teb’a ve milletini teşvik ve terğib ve cevânib-i erbaasında olan kâffe-i a‘dâsını def’ ve terhib buyurmaları sebebiyle asr-ı cihân-dârân-ı Osmaniyye evân-ı sâbika-i tevâif-i mülûku sad merhale mürûr ve tekaddüm itmiş olduğu gibi zaman-ı maârif-pîrâ-yı hazret-i Abdülmecid hanîde ise eslâf-ı izâm-ı evkâtından sad hezârân derece ilerlemiş olmakda olduğu hasebiyle kâsib-i ulûm ve fûnûnun her birerleri hak budurki neşr-i ulûm ve envâ-ı kemâlât-ı fûnûn ve maârifle zamanelerini tezyin-i rüşd-endâz-ı sâlifin iderek kendilerinden sonra gelenlere sermû bir cây-ı nokta bırakmamışlar şöyleki asrımızda olan zevât-ı kirâm bahr-i amik-i irfana gavnâs olarak birer dürr-i nasifte-i bî-hemtâ sahil-i irfan getirerek haleflerini âsâr-ı

kemâlâtlarıyla hissemend ihya ve ihtirâ'-ı fûnûn ve irfanlarını cümle cihâne istihsân itdirecek derecede masruf-ı himem-i bî-hemtâ buyurmakda oldukları müstağni-i ani'r-riyâ olub bu derece tatvîl ve tasdî'den maksad-ı asli hâşâ bu kemîne-i acîz izhâr-ı marifet itmek olmayub fakad bu vaktimize kadar itlâf-ı eyyâm ve ömr olunmuş olduğundan tevfiğ-i hakk refia olur ise hâl-i acîzânemce bir hüsn-i eser bırakıyor hülyâsı egerçi zamîr-i güzâr-ı kemterî olmuş ise de zîrde tahrîrine cesâret olunacak havâdisâtta pek de hüsn-i eser görünmez ve tasdî'den başka bir şeye yaramaz gibi levh-i tasavvurdan imrâr itmiş lâkin şu kadar vardır ki Avrupa devletleri bin tarihinden sonra sanayi-i [7] harbe kemâl-i mümârese tahsîl iyledikleri ekseriya görüb istimâ' iyledikleri ahvâlât-ı cengin hüsniyyât ve hiyemyananı? cümlesi kayd u zabt itmeleriyle husûsat-ı harbiyyelerini pek çok ilerletmiş olduklarından ve sâniyen işbu bin iki yüz atmış dokuz senesi Rusyalu meselesinde havâlî-i şarkiyede vuku'-yafte-i zuhûr iden ahvâlât-ı huruba alâ kadri't-tâkâ kesb-i itlâ olunmuş olduğundan Dersaadet ve Memâlik-i mahrûse-i sâirede acaba Kars havâlisinde olan keyfiyyat hakikatiyle ne vechile oldu deyu tahsîl-i ma'lûmât buyurmağa hahişker olan zevât-ı kirâm bu defter-i perişânımızdan bi'l-etrâf kesb-i ma'lûmât buyuracakları ve salisen ba'de-zîn bir kumandan ve gerek bendegân-ı sâire bir tarafa me'mûr olduklarında bizim de hüsn ü sû-i harekât ve tedbirimizi maiyyet ve refâkâtımızda olanlardan kayd u zabt iderdi bulunur da sonra tertibât ve hâl ve kâlimiz âleme neşr olunur hülyâsını derhatır iderek kendisini her vechile çeküb çevirmeğe bezd-i himmet idecekleri me'mûl-ı kavî bulunduğundan havâdisât-ı mezkûre keşide-i silk-i sutûr-ı imlâ olunmuş ise de benim gibi bir acizden sermaye-i bilever ile pazar-ı cevheriyana girmesi bu riya-nessac-ı kem-bidanın sınıf-ı zer-enduz-ı irfana müşahebet-i gibi olub ancak zerre-i bî-mikdâriyye neyyir-i ziyâpâş-ı âleme nispeti tesellisiyle bu gûna lağar-ı ve leng-i ve luk-i kervân-ı erbâb-ı irfânın eserine gidilmiş olduğu ve perakende zihn-i bir bende-i vetire-zade-yi veliyyü'n-ni'metin affina mağrûren bugüne güftâr-ı perişâniye ictira eylese bile efendisi o makûle bilâhimmet kelimat-ı bî-mealine kalmayub zirâ Beyt [8] [?] mealince kendü perverdesinin tenehnüh güftarından rû dirhem keşide buyurmayub nigâh-ı afv-ı merhametle muamele buyurdıkları misillü bu vechile bî-mana muharreratımıza imrâr-ı nazar-ı rahm-ı re'fet buyrulur ise her ne kadar güftar-ı perişân ise de pîş-i nazar-ı havass-ı avamda derece-i intihâda makbul ve mergub olacağı aşikâr ve eğer maazallahü teâla iltifât-ı enzâra tesadüf idemediği hâlde bu kadarca sarf-ı imak-ı uyûn bu ana kadar itlâf olunmuş olan ömr ü eyyam-ı giran-mâyeye mülhak ve heba olacağı bedîdâr olub amma Beyt [?] diğêr Beyt:

“Ney gibi bir kalıb-ı bî-ruh-ı eyler nefha-saz

Himmetle der-kâr idince mürşid-i sahib-i nefes” mealleri ümidiyle bu abd-i hakîr-i mûr misali yani Anadolu Ordu-yi Hümâyunu Süvâri Redîf Birinci Alây Mîralâyı Vanlı İshak Paşazâde Mehmed Tayfur’un mesele-i sâlifede Kars ve Beyazıd ve Erzurum havâlisinde vuku‘a gelen Rusya muharebeleri keyfiyeti kizb ü ketm ü zamdan ârî ve himâyeye ve gadrden beru mâ-hüvel-hak olarak re‘yü’l-ayn ve ilme’l-yakîn vuku‘ât-ı mezkûre ve müellif-i fakîrin sergüzeştesiyle beraber kaleme alınarak Tuhfe-i Harbiyye an Havâdis-i Şarkıyye namıyla tersim ve takdime ictisar kılındı işbu Tuhfe-i Harbiyye kabul-i dürûğ itmeyerek [9] doğrudan doğru yazılmış olmasıyla takriri bazı zevâta dokunacağı cihetle tabi bu kemîne ibirar-ı derûn-ı hâsıl iderek ve kendü ittiğine bakmayarak bu fakîri bir isnad ve vesile-i diğlerle mehazır hitâba çekmek ve bahane-i sâire ile ahz-ı intikam iylemek mülâhazadan gayri baid ise de mademki âtîde beyân olunacak havâdisat fevaid ve muhassenattan halî olmadığından maderet ve merhamet ve muhafaza ve hiraset-i seniyyeye ittikaen herçi bad abad mütevekkilen alellahi’l-muin şu vechile rakamzedeyi havâdise iptidar ve her bir fıkrasına birer havâdis ta‘biriyle havâdisat-ı müteaddide ile beyâna ictisar olunur ki

Rusya devletinde evvelki İmparator Petro zamanından beru haleflerine ittiği nesayihi üzerine Rusya devleti sureta ibraz-ı mevalat iderse de cemî‘ Avrupa ve Asya devletlerinin muhayyen ve bedıhave olarak mecmû‘ Avrupa hükümdarlarının mülk ve devletlerinde izmihlâliyle kâffe-i Avrupa ve Asya’yı arude-i kabza-i teshir birle bütün dünyaya müstakil bi’r-rey olmak muzmır derûni ise de Devlet-i Aliyye-i ebedü’l-karâr Avrupa devletlerinin önünde Rusyaca bir sed sedir [?] iskenderi olmağla evvela Devlet-i Aliyye hafazan Allahü-teâlâ dil-hâhı üzere sured verdikden sonra artık âsân vechile cümle Avrupa’ya müstevli olarak cihân-gîrliğini icra [10] icra³⁷ iylemek için hem asâkir-i mevcudesini cenk ve kıtâle öğrederek kesb-i mülke maharet-i harb itmek ve hem bundan evvelki seferlerde Devlet-i Aliyyeye dil-hâh üzere galebe idemedimse bu defa icra-yı meram iderim hülya-yı fasidesi ile her yirmi beş otuz senede bir defa ve bazen daha az müddet zarfında bir kere birer bahane-i bî-esas ile enva-i ali avam karib imaliyle nakz-ı ahd ve ilân-ı harb itmekte olduğu misillü bu defa dahi mücerred zor bazu-yi iktidarına ittika verâ-yı perde-i âl ve iğfâlde kendisine çekidüzen virerek berren ve bahren şarken ve garben birkaç yüz bin pür cihaz asâkirini âmâde ve semt-i nüfur devlet-i aliyyeye câ-be-câ yaklaştırmasıyla beraber Rusya’da [?] maraşallık rütbesinde olan Prens Menşikof’u sefaret-i mahsusa ile südde-i seniyyeye irsâl ve dîn ü devlet ve vatan-ı milletimizin inhilal

³⁷ “İcra” kelimesi sehven iki defa yazılmış olmalıdır.

ve inhizâmı zımnında ve cemî‘ milel-i dünya ve kâffe-i âlâ ve edna indinde muhafazası lâzime-i gayret ve hamiiyetden olan tekalüfât-ı [?] serîan infazı ukde-i te‘hîre düşer ise taraf taraf memâlîk-i İslâmiyyeye tehâcüm ve istilâ ideceklerini mübayin edeb-i tavır ukurane? ile serd ve beyân ve bu vechile irade-i seyf ü sinan itmiş olduğundan taraf-ı Devlet-i Aliyyeden bu hâl-i garibe-i nake zuhûrun bade’t-tezekküre def‘i ve riayet-i uhud olunarak [11] bu gûna fesad-ı azîminin miyaneden ref‘iyle yine sabıkı misillü hüsn-i [?] el-fenn olunması vükelâ-yı izam tarafından iltifat ve ruy-ı mülayemetle her nefer ifade olunmuş ise de Beyt:

“Sâbûn pend-i eser itmez tab-ı hubsına

Aslı denî cibilliyeti murdâr olanların” fehvasınca sefir-i mahzûl ve mersum inad ve inkad ve ısrarını tezayüd-i teşyid ve ima-yı top ve tüfenk ile itdiği tekalüfâtını te‘kid iderek hiç bir vechile iskatı mümkün olamadığından ve bu gûna tekalifi ahd-i nasdan olan bayağı bir adamın kabul iylemeyecek tavr u teklif bâ-meali uruk-i haydarâneye hamiiyet ve himmet-i aliyye-i hazret-i hüsrevane bir vecihle kabul idemeyüb zira Devlet-i Aliyye-i ebediyyü’l-devam-ı Osmaniye buncılayın nice nice muhatarat-ı cesîme ve muharebât-ı azîme görmüş ve geçirmiş ve mehalikat-ı adîdede hafız-ı hakiki olan hazret-i rabbü’l-alemin bu handân-ı azîmü’n-nasr-ı zîşanı hıfz iderek ekser evkatda a‘dâları üzerine galib itmiş ve bu devlet ve millet sahibi her bir avanda suya sahabette görünmüş olub ve bu madde dahi ezman-ı salifede olan fitratın birisi gibi bulunmuş olduğundan [?] saltanat-ı seniyyede olan Avrupa süferasına bu hâl-i acibe ma‘lûm olunduktan sonra muhafaza-i din ve mülk ve millet için herçi bad abad müstağnen billahi teâlâ elçi-i mersumun mes‘ul ve tekalifatına havale-i dest-i red ile iade olunduktan Rusyalu ma‘ru’z-zikr hudud-ı İslâmiyyeye takarrüb ve âmâde itmiş olduğu [12] asâkirimiz şamârını mülk-i mevrûs ve dâhil-i hudud ve Devlet-i Aliyyeden olan Eflâk ve Boğdan eyaletleri asâkir-i İslâmiyyeden tehi olduğu hâlde derûnuna idhâl ve ol aralık Bahr-i Siyah’da bulunan yedi sekiz kıta sagîr keşfilerden ibaret olan ince Donanma-yı Hümâyûn Sinob limanında lenger üzere gafilen ikâmet üzere iken Rusyalunun on beş kıta kabak ve kalyondan ibaret mükemmel büyük donanması bir dumanlı havada Nemçe bandırası küşadiyla birer ikişer liman-ı mezkûreye duhûl ve Rusya sefineleri muvafık hava üstünde ve mezkûr ince donanma-yı hümâyûna ise lenger ile pây-beste ve ekser tâife ve asâkiri celb-i malzeme için derûn-i şehirde bulunmak zira ol-vechile hıyânet kimesnenin hatırına hutur itmez iken mezkûr Rusya donanmasından gösterdikleri Nemçe bandıralarının Rusya bandırasına tebdiliyle fecaaten Donanma-yı Hümâyûn üzerine ateş efşân kibr u kin olduklarında Devlet-i Aliyyenin zikr olunan ince donanması lenger üstünde olmak

cihetiyle eli bağı adam gibi iseler de ol hâl ile tamamen haşroluncaya kadar rü'yet-i İslâmiyyeyi sernigûn itmeyüb hatta Rusya'nın nice kalyon ve kabaklarını ser ü pâdan mahrum ve asâkir-i bahriye-i İslâmiyeden bazıları kendü dest-i hamiyetleriyle kendü cebhanelerini ihrak ve Rusya'nın bazı sefâyiniyle beraber rû-yi semâdan [?] birle ka'r-ı deryada ma'dûm ve Sinob şehir ve kale ve tabyalarından Rusyalu [13] üzerine ateş alunmamış iken yine şehir-i mezkûru yağlı paçavra ile sûzan iderek bî-ser ü pâ avdet iyledikleri sâmi'a-res-i âlemyân oldukda Devlet-i Aliyye artık kaşmîr? bâzû-yi himmet buyurarak şarken ve garben tedârikât-ı tedâfiaya kıyam olunmasını emr ü ferman buyurdıkları ve binâen berîn Rusyalunun sâlifü'l-beyân harekât-ı gaddarânesi üzere eger Rusya kendü kılıcıyla ölçer biçer ise her vechile Avrupa devletlerinin inhilâl hallerini mûcib ve eger Rusyalunun bu gûna devlet ve millet-i İslâmiyye hakkında der-dest ve tedârik iylediği kuvvet-i kâmileleriyle beraber tekâlûfâtını kuvveden fiile getirür ise tamamen Avrupa'yı istila ideceğini müstevcib bir madde-i cesîme lâzımü'l-iğtina olduğunu Avrupa devletleri yakın itmiş olduklarından İngiltere ve der-akab Fransa devletleri bu mülâhaza-i dûr-endişâne ile kendü mülk ve milletlerinin muhârasası zımında kabul idemeyerek düvel-i müşârun-ileyhâ tarafından dahi her çend kavânîn ve şerâit-i düvel ve hukuk-ı milel Rusyaluya ilân ve ikhâm itmişler ve her ne kadar def'-i leyt ile fiten-i mezkûrenin def'ine kalkışmışlar ise de Rusyalunun bize olan adâvetden ziyade İngiltere ve Fransa devletlerine pür kin olmak cihetiyle düvel-i müşârun-ileyhâya dahi kılıç ucuyla cevap virerek tavassutlarını adem-i kabulüne binâen ve her ne kadar devleteyn-i mezkûreteynin dahi urûk-i gayretle heyecan ve anların dahi insafı kabul itmeyerek Devlet-i Aliyyeye muâvenet itmeğe mecbur olarak tav'an olmaz ise kerhan ve harben def'-i muzırrata kıyam [15] ve niyet itmişler ve düvel-i müşârun-ileyhim tarafından asâkir ve tedârikât-ı küllîyye edevât-ı harbiyye-i kâmile sevk itmek üzere buldukları istimâ' olunur idi.

Birinci Havâdis

Devlet-i Aliyye ebedü'l-karâr edâm-Allahü nasârâ ve şevketehu tarafından tedârikât-ı tedâfi'iyeye şu vechile kıyam ve himmet buyurdular ki bin iki yüz altmış dokuz senesi Haziran guresinde Devlet-i Aliyye kuvve-i kâbilesini Rumeli ve Bahr-i Siyah ve Tuna yalıları tarafına ve Anadolu Ordusu nizâmiye redîf askerini Erzurum ve Kars ve Beyazıt taraflarına me'mûr ve Arabistan Ordu-yi Hümâyunundan dahî Kars havâlîsine gelmek üzere üç dört alây piyâde ve bir alây topçu ve dört alây süvâri ta'yîn buyrularak her tarafa

tedârik-i takvîyet olunmak üzere ilânât-ı tedâfüyyeye evâmîr-i âlîleri taraf taraf neşr ve ilân buyurulmuş olub binâenaleyh Anadolu Müşîri Abdi Paşa hazretleri ol-vakit merkez Ordu-yi Hümâyun olan Harput'da bulunmuş ve ekser mühimmât-ı ordu Sivas'ta bırakılmış bulunduğundan kendileri Erzurum tarafına hareket üzere iken müellif-i abd-i fakîri Sivas'da olan küllîyyetli top ve kabaklu mühimmat-ı sâire ile asâkir-i nizâmiye ve topciyânı Sivas'dan bi'l-istishâb Erzurum'a yetiştirmeğe me'mûr buyurmuş olduğu cihetle iki buçuk günde Sivas'a muvâsalat-ı bendegânem günü Deliktaş menzilhânesinde Sivas Valisi Vezir Hamdi Paşa Asâkir-i Nizâmiye ile Koçgirli [15] aşair-i usâtı üzerine kalkmış olduğu mesmû' oldukda asâkir ve toplar Erzurum'a sevk olunacağı aşair-i mezkûrenin ma'lûmları olur ise me'lûf oldukları isyânlarında daha ziyâde taannüd ve ısrar iderek vali-i müşârün-ileyhin umûr-ı me'mûresine sekte iras ideceği mülâhazasına mebnî suret-i me'mûriyetimiz oradan hafîyyen müşârün-ileyh tarafına yazıldığına binâen kaskin? naire-i fesad ehliyle aşair-i merkumeden sa'y bi'l-fesâd olanlarını müşârün-ileyh keşide-i kayd-ı zencir iderek avdet iyledikde me'mûr olduğumuz vechile Sivas'da olan on beş kıta balyemez ve kolombur toplar ve kırk dört kabaklu ve üç yüz araba mühimmat üç yüz seksen yük cephaneye ile topcu ve piyade taburlarının bi'l-istishâb hedef-i harekâtımız olan Erzurum'a doğru azîmet ve çend-rûz sonra Erzurum'a muvâsalat olunmuş ve Erzurum'a Gümüşlü Kümbet nam mahâlde olan Ordu-yi Hümâyuna tahaşşüd iden asâkir-i nizâmiye ve redîf-i hazret-i şâhânedan yüz yirmi iki tabur mevcud oldukda bir alây piyade ve bir alây süvâri Mîrlivâ Veli Paşa kumandasıyla Kars muhafazasına gönderilmiş ve Süvâri Nizâmiye İkinci Alâyın Mîralâyı Hasan Bey Ahîsha tarafına doğru karakol heyetinde Ardahan tarafına çend-rûz mukaddem sevk kılınmış idi bade'hû dokuz tabur piyade ve hayli başıbozuk vesâir ol havâlî gönüllü askeriyeye bahriyyeden müncerih Ferîk Ali er-Rıza Paşa kumandasıyla Ahîsha tarafına ve on üç tabur piyade iki alây süvâri sunûf-i sâire ile Müşîr Abdî Paşa Reis-i Erkân-ı Ordu Ahmed Paşa [16] arkamızdan Kars'a azîmetine emir buyurarak ve bu abd-i fakîrin ol havâlîye ma'lûmâtımız olmak cihetiyle müşîr-i müşârün-ileyh orduların hareketinden evvel bir iki defa Kars ve Ardahan'a azîmetlerinde bu kemîneyi yaver-i harb gibi beraber götürdüğü misillü bu defa dahi müşârün-ileyh Ahmed Paşa'dan akdem yine abd-i fakîri beraber alub Kars'a azîmet ve Ali Rıza Paşa'yı Ahîsha tarafına doğru Ardahan'a ve kusûr on üç tabur Reis Ahmed Paşa'nın kumandasıyla arkadan Kars'a gelmesini tenbih iderek müşîr-i müşârün-ileyh sebk parça Kars'a azîmetle dört gün zarfında Kars'a muvâsalatından sonra yetmiş senesi muharremin on dördüncü günü Ordu-yi Hümâyun ile Ahmed Paşa dahi gelüb Kars kalesinin piş-gâhından nasb-ı hiyâm ve ârâm olundu ve bir kol asker dahi Van

Valisi Vezir Mehmed Reşid Paşa ve Ferîk Selim Paşa hazretlerinin kumandasında olarak Van tarafından Beyazıd'a gelüb Revân tarafına karşı Beyazıd'ı muhafazaya me'mûr olunmuşlar idi her ne kadar Kars ve Ardahan ve Beyazıd tarafına üç kol olarak asker sevk olunduysa da Abdi Paşa hazretlerinin tedâbîr-i hasenesi şu vechile oldu ki şiddet-i şitânın takarrübü cihetiyle bu kışlak serhadatımızı muhafaza ve düşman gelürse suret-i tedâfüide bulunmak ve Anadolu'nun kuvve-i askeriyyesi ekseriya redîf olub bahara kadar kemâliyle tüfenk tâ'lîmi öğredilmek üzere şitâ-yı imrâr ve Devlet-i Aliyyenin ve Rusyalunun kuvve-i taammeleri Rumeli taraflarında bulunduğundan başka düvel-i müttefika ki İngiltere ve Fransa devletleri Rusyalunun bu gûna harekât-ı mağruranesini gerek bizi acıdıkları ve gerek [17] kendilerinin muhafaza-i umûrları için kabul itmeyecekleri muntazır-ı aleyyân bulunduğu cihetiyle emr-i muhafaza ve tedâfiyyeden başka taarruz-ı hareket itmeyeceği nahiye-i salinde nümâyân idi ve müşîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin bu tedâbîr-i hasenesi hasebü'l-vakt inde'l-ukela münasib ve tahsine sezâ bulunub zira Anadolu Ordusu nizâmiye taburları az ve mevcudları dahi ikmâlde olmayub asâkir-i redîf alâylarından Diyarbekir'den müretteb altıncı alâydan gayrisi her ne kadar cem' olmuşlar ise de bunlar ta'lîm ve taallüm ve nizâm ve intizamları sureta asker-i nizâmiyeye benzer ise de sireta başıbozuk manendi olduklarından gayrı asâkir-i redîfenin tecemmû'üne me'mûren ve mülkiye taraflarından esnân-ı redîfeden olan mâldâr olanlar ki hânelerinde nüfusça dahî muayyen-i kâmileleri var iken sevk ve alâya alınmayub sâirlerini getürüb ve göndermiş olduklarından İbreviyye? cem' olmuş olan asâkirin bu cihetle dahi kalpleri münkesir ve gözleri kaçmakda oldukları ve Kars'a me'mûr buyrulmuş olan Arabistan Ordu-yi Hümâyunu ve sunûf-ı sâire ise henüz vürûd itmediğinden başka zehâir ve edevât-ı harbiyye ve malzeme-i sâire ikmâlde olduğuna binâen müşârün-ileyh Abdi Paşa hazretlerinin fenn-i tedani'yi hareket-i taarruziyyeye tercih buyurdıkları el-hak beca ve yolunda olub zîrâ Ordu-yi Hümayûn Kars piş-gâhında nasb ve hıyâm ârâm üzerine iken bir iki defa şiddetlü berf u baran nüzûlüyle birkaç gün bu vechile ârâm olunmuş ise de bir gice bir buçuk karış nüzûl-i selciden asker ve hayvanâtın [18] bir vechile çadırlarda ârâma iktidarı olmayarak derûn-i Kars'a nakl olunmuş ve hatta Rusyalunun dahi Gümrü kalesi karşusunda olan ordusu şiddet-i şitâya âdem-i tahammülü cihetiyle derûn-i şehri Gümrü'ye re'f-i bâd-ı sıklet itmişler idi ve bundan çend-rûz mukaddem müşîr-i müşârün-ileyhin hemşehrîsi Anadolu Ordu-yi Hümâyûnu Piyade Beşinci Alây Mîralâyı Çırpanlı Mustafa Beyi hemşehrîlik hasebiyle açıkdan mîrlivâ itmiş olduğundan alây-ı mezkûra henüz mîralây nasb olunmayarak alây-ı mezkûr mîralâysız kalmış ve Kars'a tabi Şöregel kazası beylerinden Şerif Ağa'nın oğlu

Kurd İsmail Bey alây-ı mezkûrun kaim-makamı bulunmuş ise de Abdi Paşa hasebü'l-vakt mîr-i mûmâileyhi askerce kullanmayub ol havâlîce sâir hizmetde istihdâm iylediğine binâen bu fakîri muvakkaten alây-ı mezkûrun kumandasına me'mûr buyurmuşlar idi ve nizâmiye taburlarıyla redîf taburlarını mahlût itmek emeliyle nizâmiye ve redîfeden mürekkeb birer alâyı üçer tabura taksim birle Mîralây Çerkes Süleyman Bey ve İslâm Bey refâkatlerinde olan altı tabur Mîrlivâ Eyüblü Çerkes Hüseyin Paşa kumandasına ve müellif-i fakîr ve Mîralây Osman Bey altı tabur ile Çırpanlı Mustafa Paşa kumandasında ve Mîralây Ermeni'den Mühtedî Vanlı Mehmed Bey ve Sivas redîf alâyları Mîrlivâ Hafız Paşa kumandasında Mîralây Kadri Bey ve diğeri iki tabur ki beş tabur Mîrlivâ Veli Paşa kumandalarında bulunmak üzere tertîb ve tefrik buyurulduktan sonra beş tabur piyade ve bir alây süvâri ve biraz başıbozuk [19] ve altı pare top ile Mîrlivâ Veli Paşa'yı Kars'a altı saat mesafe Gümrü'ye doğru Hobtan nam karyede pîşdâr ve nîgeh-dâr vechile ta'yîn ve sevk itmişler idi

İkinci Havâdis

Derûn-i Kars'da bulunan asâkir-i şâhâne ikâmet üzere iken ol-vakit Anadolu Ordu-yi Hümâyûnu Müsteşarı bulunan ve rütbe-i bâlâ ricâl-i kirâmından Rıza Beyefendi el-hak ashâb-ı tevazu ve mürüvvet ve fatin edîb-i zî-iffet ve her vechile hârik-ı din ve devlet olduğu inkâr olunmaz derecede olub ve ol günlerde Erzurum'dan Kars'a gelerek Rusyalunun Gümrü havâlîsinde askeri yoktur hücum olunursa olaki Rusya memâlîkenden hayli yerler feth ve tezhir olunacağı me'mûl-i kavîdir deyu tecavüz-i hareketin tecvîz buyurub ve fi'l-hakika ol eyyamda ortalığın havâdisine nazaran Rusyanın ol havâlîde askeri yoktur deyu istimâ' olunurdu bu husûsda Reis Ahmet Paşa dahi tahsîl-i rüteb müşîri için ilerü hareketi ısraren tecvîz ve bilâhire Abdi Paşa bu bî-vakt mevsim-i şitâda Gümrü gibi bir hüsn-i metin her lakırdılarla alınamayacağından derûn-ı Gümrü'de on iki bin cengaver Rusyalu askeriyle behbud ki bir müdir paşa kumandan ve küllîyyetlü erzak ve beleğân mâ belağ top ve mühimmat ve nefsi kale muhafazasına me'mûr altı yüz topçu olub bizim kuvve-i mevcudemize nazaran meydan muhaberesinde bize mukabele işlemeye kuvvet-i vâfresi olduğu tahkikimdir ve anlar içerude ve biz taşrada böyle [20] şiddet-i sermada tedâriksiz harekete benim rızam olmayub madem ki ısrar olunur her ne kadar müşîr isem de eğer rızada da olmasam bana hatırı der-kâr olduğundan artık hâh nâ hâh tecavüz-i harekete ruhsat virmiş imiş binâenaleyh Ahmet Paşa bizleri yani altı tabur piyade ve iki alây süvâri ve bin beş yüz kadar başıbozuk askeriyle on beş kıta top ma'a

kapakluyu bi'l-istishâb Kars'dan hareketle mezkûr Subatan kariyesine ve ferdasını orada bulunan Veli Paşa ve beş tabur piyade ve bir alây süvâri ve altı kıta topları dahi beraber olub mevcudumuz cem'an on bir tabur piyade iki alây süvâri ve yirmi bir pare top ve iki bin beş yüz kadar askeriyle Gümrü'ye üç buçuk saat mesafe Aküzüm nam kariyede beytûtet ve ol gice müşârün-ileyh Ahmet Paşa livâ paşaları ile kâffe-i alây ve tabur ve batarya kumandanlarını konağına celb birle yarın düşmana görüneceğiz eğer karşımıza çıkarsa gavga ideriz eğer çıkmaz ise başıbozuğu bir kere saldırırız bakalım verâ-yı bürde-i takdirden ne zuhûr eyler işte tamam sıdk ve sebat ile isbat-ı müddeâyı bendegîde idecek gündür deyu telbiye ve teşviklerinde hazır bulunan bendegân kangı tarafa sevk ve gaza olunursak "bi't-tav' ve'r-rıza" gideriz ve din ve devletimiz yoluna cân-sipârâne hareket ve ibraz ve isbat halâk ve sıhhatiyle ten vahit kalıncaya kadar istikâmetle çalışub çabalarız zira bizler bunca vakitdir neayim-i celîle-i hazret-i padişahî ile perveriş bulmuş ve silk-i imtiyaz-ı askeride bulunmuş olduğumuzdan tekmil-i namus din-i devlet için [?] din-i devlette fedâkâr-âne muharebe itmek tecvîz-i kusûr itmeyeceğimiz işbu siyasiye ma'lûm olacağı ve hezar [21] canımız olsa cümlesini veliyyü'n-ni'metimiz uğrunda fedâ' itsek bir akçalık minnet idemeyiz ancak emr ve re'y ve tedâbir ve kumanda size racidir Hakk-teâlâ cümle bendegânı şermsar iylemeye diyerek orada da mevcud bendegânın cümlesi fedâ-yı cân itmek niyetiyle meclis hitam bulduğunda sabah-ı kable'ş-şafak merhale-i mezkûrdan kıyam ve hareket ve Kars derûnundan geçen nehir dolaşarak mezkûr Aküzüm nam kariye pîş-gâhından mürûr iylediğinden nehir-i mezkûrdan geçerken piyade asâkiri tamamen süvâri terkî'lerine virilerek geçirildikten sonra Arpaçayı'nın beru tarafında vâki' Baş Şöregel nam karyeye vusûlümüzden bir çâr-yek beruden Gümrü ovası serapa görüldükde Gümrü sükkânından karyelerinde bulunan ve Rusyalunun etraf mülküne me'mûr posta neferâtı ve kura ahalisi reis-i sudûrları alâm-ı İslâmiyye ile rengâreng ve himmetnüma-i erjeng olarak Osmanlı sancaklarının tabehtür ve tahazzüz itmesiyle Asâkir-i Devlet-i Aliyyenin kendü civarlarına vürûdunu gördükleri gibi münferiden ve müctemian Gümrü kale ve şehrine doğru aynü'l-makar bu yan firara şitâbân olduklarını müşârün-ileyh Ahmed Paşa gördüğü gibi başıbozuk süvârilerini ta'kîblerine me'mûr edüb reis-i müşârün-ileyh kendileri ve Nizâmiye Süvâri ve Piyade Asâkir-i Hazret-i Şâhâne ve toplar ile beraber mezkûr Baş Şöregel nam karyenin şimâl ve üst taraflarında vâki' Viran Kilise kurbündeki bayırda ârâm ve ahvâl-ı müteakkibbâna nikran olduğumuz hâlde başıbozuk askeri firari-i mersumatı ta'kîb ve muvâsalatlarında ufak defek elleşerek firari-i mersumat kaçamak gavgaları iderek civar-i şehre kadar götürüb mezkûr posta neferâtından vesâireden doksan kadar rûûs-ı maktua ve biraz dahi

esliha [22] gibi şeyler reis-i müşârün-ileyhin huzurlarına galtan olundukda bu haberle yaverleri Yüzbaşı Osman Efendi'yi Kars'da bulunan Müşîr Abdi Paşa'ya peyam-ı miratla irsâl ve ol gice mezkûr Baş Şöregel karyesinde beytütetle gice ve sabahleyin taraf-ı düşmandan bir hareket olunmadığını zuafa düşmana virerek Beyt:

“Yarım emince lalini oldum visalcû

Sermestlik ile geldi cesaret dedikleri” mealince Arpaçayı'nın karşı tarafında Baş Şöregel'e bir çâr-yek mesafe Gümrü kalesinin semt-i kiblevisinde ve sırasında Gümrü'ye bir buçuk saat mesafede vâki' Bayındır nam karyeye azîmet ve Arpaçay'a mürûruyla ikâmet olunub ferdası yine semt-i düşmandan harbe dair bir alâmet zuhûr itmediğinden üçüncü günü askere çamaşurlarını yukasınlar deyu tenbih geldiğinden herkes çamaşırda meşgul iken gündüz saat sekizde Rusya askeri kale-i Gümrü'den hurûc ve sâkin olduğumuz Bayındır kalesinin taraf-ı şarkisinde olan bayırı arkasına almak emeliyle yan yan sekiz yüz haneli Karakilise nam karyeye doğru ayak ayak meydan kâr-zâra gelürken bu tarafda dahi çarçabuk asâkir-i şâhâne silah altına girerek mukabeleyi bi'l-misliyle şitâbân ve mezkûr Karakilise'nin taraf-ı garbisinde tekabül-i safiyyet vuku'a gelüb tertîbât-ı tarafeyn şu vechile idiki bu fakîrin kumandamızda bulunan Nizâmiye Beşinci Alây ile diğeri iki tabur cem'an altı tabur birinci hatta ve kusûr beş tabur piyade ikinci hatta Sûvâri Nizâmiye Birinci Alây sağ başta Sûvâri Nizâmiye Dördüncü Alây sol başta başıbozuk sağ ve sol cenahında ve toplar sağ ve sol başta ve Rusyalunun dahi aynı münevveresi bizimki gibi altı tabur birinci hattında ve beş tabur ikinci [23] hattında sūvârisi sağ ve sol başlarında olub fakad bizden ziyade tertîb-i topları yemîn ü yesârından mâ-adâ ve taburları aralarında dahi olduğu ve ahali ve hayvanatı dahi çıkarub iki gülle menzili gerüde mühimmat arabalarıyla beraber saffen harb tanziminde gibi uzaktan görünüşü yani ihtiyat hükmünde gösterdiği hayvanat olduğuna ma'lûmâtı olmayan on beş bin kadar asker-i firarisi tahmin iderdi tarafeynin taburları çift kol nizâmı üzere bulunduğu hâlde gündüz saat dokuza çend dakika kalarak evvela Rusya tarafından toplara ateş olundukda bu taraftan dahi mukabele olunarak hüdâ-yı mûtaal hazretlerine alîmdir ki riyadan ârî olarak bizim topçularımızın ittikleri hizmeti cân-sipârî ile attıkları güllerin onda biri boşa gitmeyüb Rusyalunun birinci ve ikinci ve toplarını birbirine katub alt üst iderek canlarından bî-zâr itmekde ve bu tarafda olan topçu ve Asker-i İslâmiyye Rusyaludan açılan kırk pare top ve abüslerin ateşine göğüs gererek sebat ve gayrette zerredenlû kusûr itmekde iken ve muharebe yarım saat uzadıkda topçu kaim-makamı memâlîk-i Rusya'dan Besarabyalı İbrahim Bey bizim olduğumuz birinci hatta gelüb ne duruyorsunuz bozuldunuz cephaneye ve topçu kalmadı işte ben de misketle elimden

vuruldu diyerek bülend-âvâz ile bu haberi [?]ve kâzibeyi askere işittirdikde sol tarafımızda olan redif taburunda bu söze binâen muman suret-i melâl müşahede olundukda kaim-makam mûmâ-ileyh tarafımızdan bi't-ta'zîr oradan def ve tabur-i mezkûr neferâtına isti'mâlât-ı lâzime ve teşcî'-i urûk ve gayretlerine sebep olacak [24] kelimât ile mahall-i muayyenlerinde karar ve sebat ittirilmiş olduğu Macarlu Erkân-ı Harbiyeden kaim-makam İskender Bey ve Zile Taburu Binbaşı Hüseyin Bey ve İkinci Tabur Kolağası Bayburtlu Yusuf Ağa nezd-i bendegânemde bulduklarından şahid-i hâl olub hâlbuki muharebe yarım saat olmadan ve kapaklularımız henüz memlû ve topçu asâkir-i hazret-i şâhâne kemâl-i şayan üzere buldukları ve kaim-makam-ı mûmâ-ileyh ise elinden misketle urulduğunu muahharen hilafa çıkmış ise de bir sene mürûr itmeden mîralây ve müsâlahadan sonra mîrlivâ olduğu cay-ı taaccüb olursa da şive-i kadr olub ve üç gün mukaddem vuku'a gelen başıbozuk muharebesinde cüz'-i muzafferiyet haberiyle ferdası Arpaçay mürûr kılındığı Kars'da Abdi Paşa'nın ma'lûmu oldukda hay vah böyle mevsim-i şitâ zamanında cebhane ve zahâirin killetinde vakitsiz böyle on bir taburla Arpaçayı'nı karşı geçmemeliydi diyerek artık bi'z-zarûri Kars'da kalmış olan altı tabur piyade ve bir alây süvâri ile on beş kita topu bi'l-istishâb işbu muhabereden bir gün evvel Gümrü'ye doğru şitâbân ılgar buyurmuşlarmış ve muharebe esnasında akşama bir saat kaldıkda Kars tarafından asâkir-i mezkûrenin zuhûruyla gelmekte olduğu görüldükde bizim askere bir kat daha kalb-i kuvvet gelmiş ise de Rusyalu dahi Kars'dan taraf küllîyyetlü kadarının geldiğini müşahede iyledikde imdatları yetişmezden evvel var kuvveti bazuca getirerek ateşini bir kat daha şiddetlendirmiş ise de asker-i şâhâne sabr u sebat birle mukabelede cân-sipârâne gayret iylemekte olub ve üç saatten beru işbu top muharebesinde [25] tarafeyn örselenmiş iken müşârün-ileyh Abdi Paşa mezkûr altı taburu ihtiyaten tutarak beraber getirmiş olduğu on beş pare topu ve bizim ahşam vakti cebhanesi azalmış olan toplarımızın cebhanelerini süvâri kucaklarına virerek yetiştirdiği anda Topçular Mîralâyı Kara Abdullah Bey dahi yetüşüb mukaddema iktisab itmiş olduğu fûnûn-i harbiyyesinin sırasını bularak ve mukaddemki ve sonraki topları yeniden şiddetle imâl itmesi cihetiyle muharebe tazeden iştigal ve suzan ve kûh ve sahra tanini endâz geyvan? olarak gice saat bir buçuka karîb oldukda artık Rusyalu tâb-âver olmayarak ayak ayak gerüye gitmeye başlayub biraz yüklü araba ve kabaklularını bize terk ile lâşelerini artık defn ve def itmeğe mecali kalmayarak rû-be-rû obâr olmuşsa da ne cihetle ise ta'kîb olunmayarak cümlemiz gice saat dörde kadar oralarda suret-i intibâhda dolaşub ba'dehû mezkûr Bayındır karyesine avdet ve ârâm olundu sabahleyin ahvâl-i düşman tahkik olundukda gönderüb ve getürdüğü binden mütecaviz mecrûhatlarından başka meydanda

kalan ve gerek şurada burada kırk ellisini birer çukura hafır ile defniylediği lâşelerindenki telâşıyla tamamen gaib idemediği ve muahharen gülâbların çıkarmasıyla tahakkuk iden yedi yüz yirmi topçu ve piyadesinden hıltan sakar ve siccin ve bu tarafda hafız-ı hakiki hıfz iderek mukteza-yı mevki‘ yani Kars ile Gümrü meyanında olan mahaller cibâl değil ise de oda gibi görünür dalga dalga sahralar olmak cihetiyle bizim asâkirin ittihaz itmiş olduğu mahal askerin göğsü hizasında yani düşman bizi tamamen [26] göremeyüb göğsümüzden yukarı a‘dâya görünürdü topraklarımız dahi toprak yüzü üstünde gibi adüvvü siler ve süpürürdü düşmanın attığı topraklarımızın güllesi serma aşağı tutulmuşsa karşumuzda olan dalga misillü toprağı isabet ve eğer zerre kadar üst tutarsa bütün bütün başlarımız üstünden geçüb giderdi Rusyalunun topları bizi eyüce tutmadığını ahşama yakın Moskolu hiss iderek tamamen topraklarımızı kavisvari atmaya başlamışsa da ol gün Asâkir-i Hazret-i Şâhânede olan şevk ve zevk başka bir günde görülmemiş olduğundan humbaravadi gülle atmak şöyle dursun bin türlü zehr-i helâhil dökse kimsenin umurunda değil idi mücerrebâttandır ki tekabül-ı sıffın vuku‘unda kangı tarafda şevk-i derûn var ise ve bir de kangı tarafın harb üzere adüvvesi üzerine hücum hareketini icra ider ise be-heme-hâl şevk ile hücum iden asâkirde telefât-ı ezmiyacim olan bî-dil-i askerin telefât-ı küllî olacağı cihetiyle sunûf-i asker-i İslâmiyeden on üç mürt şücacâm-ı gülfâm-ı şehadetî nuş iderek azîm-i hull-i berrin ve seksen yedi mecrûh zuhûra geldiği reside-i hadikayn olmuş olduğu ve ma‘ru‘z-zikr Bayındır muharebesinde şu kadarcık vuku‘a gelen nusret evvela Hakk-teâlâ hazretlerinin inayeti olup saniyen müsebbi‘bü-l-esbâb her bir şeye bir sebep halk buyurmuş olduğundan bu muzafferiyete sebep kuvve-i zahir eğerki asâkir-i nizâmiyenin kemâl-i sabr ve sebatı olmasa topçular dahi [27] sebat idemeyecekleri müsellemtan ise de ancak el-yevm devletimizde imâl olunmakta olan Prusya top ta‘limine topçularımız kesb-i maharet itmeleriyle beraber zatlarında olan gayret ve şecaati dahi ilave-i fûnûn iderek fütûhat topçularımızın himmeti ve Abdi Paşa’nın tamam vaktinde yetişmesiyle meydana geldiği meşhud-i enâm olup hatta Rusyalu bu topçular Osmanlı olmayub İngiltere veyahut Fransa devletlerinden celb itmiş ve elbiselerini tebdil iylemişlerdir diyerek ilân itmiş idi işte topciyan-ı mûmâ-ileyhim bu hizmet-i celîleleri mukabelesinde hâlen ve lisânen ve fiilen iltifat ve ikram olunmak lâzıme-i insaf iken müşârûn-ileyh Ahmet Paşa’nın ne sebebe mebnî ise muharebeden sonra topçular erzaklarında zahmet çektiklerinden gayrı mevsim-i şîtâda cümlesi şeb-rûz top başında buldukları hâlde mahrûkatları dahi tamamen virilmeyerek Bayındır’da bulunduğumuz müddetçe piyade alâyları tedârik iyledikleri ve sâir kuradan getirdükleri tezeklerden topçuya sadaka misillü mahrûkât virildiği dahi orada olan topçuların ve erbâb-ı vukufun

ma'lûmları idi bu takrire şahid olarak müellif-i fakîrin Beşinci Nizâmiye Alâyıyla muharebe-i mezkûrda birinci hattın sağ başında me'mûriyetimiz cihetiyle yanımızda bulunan bir bataryanın topçularından Sivaslı Reşit Çavuş birinci beş kubbelik bir balyemez kumandarı olup her ne kadar üzerlerinde kazaret-i bendegânemiz der-kâr ise de saat on birde tekrar çavuş-i mûmâ-ileyhin yanına vardığımda çavuş-i mûmâ-ileyh mintanını çıkarmış başı açık mezkûr balyemez topun nişânına bi'n-nefs kendisi meşgul ve attığı topun hiçbir danesi [28] boşa gitmeyüb şimdiye kadar kaç top attı topçulara sorduğumda kabakluda on beş kadar gülle ancak kalmıştır kusûr Reşid Çavuş'un nişânıyla atıldı cümlesinden altı gülle boşa gitti diyerek topçular şehadet ve takrirleri re'y-el-ayn müşahede dahi olunur idi bu sırada Rusyalı tarafından atılan danelerden bir abüs danesi çavuş-i mûmâ-ileyh yine nişân almak üzere topun üstüne nişâna yattığı anda dane-i mezbur çavuş-i mûmâ-ileyhün nişân aldığı topun sağ tarafı tekinin iç tarafında çatladıkda hüda alimdir ki çavuş-i mûmâ-ileyh nişândan başını çevirmeyüb zerre kadar usulüne hâlel getirmediği re'y-el-ayn meşhudumuz olarak ve mezkûr abüs parçalarından parelenmiş iken yine çabalamakda kusûr itmeyüb ve yareli olduğunu dahi ifşa itmeyerek ahşam karanlusunda bî-tâkat oldukda yareli olduğu tebeyyün iylediğinden Bayındır'a gönderilerek hastahaneye yatırılmış idi muharebenin ferdası hastahanede olan mecrûhlarımızın ziyaretine gittiğimde mûmâ-ileyh Reşit Çavuş'un yanına oturub ve elini dokanıb hâl ve hatırını sual ve hidmetinin yakında mükafatını görüb ve nice ihsân-ı padişahîye nail olacağını li-ecli't-teselli kendisine ifademizde bilâ-tekellüm gözlerinden bağran misali eşk efşân olarak ah beyefendi keşke orada şehîd olaydım da görmeyeydim deyu giryân olarak ifade ittiğinden acaba ne zuhûr itti ve bu bana ve hidmetinize sebep nedir deyu sual [29] olundukda yine ağlayarak takrire ağaz edüb ve bunca vakitten beru emektar olduğundan ve zâbitlerime sual idin bu kadar zamanda bir töhmetle müttehim olmadım ve biran hidmetimden gerü kalmadım ve dünki günde olan hidmetimi gözünüz ile gördünüz bu hidmetimi minnet itmeme dinim devletim uğrunadır ancak taburumuzda bir mülâzımlık mahalli açık idi bölük zâbitânı bizi müstehakk görmüşler idi topçu kaim-makamı İbrahim Bey'in yanında olup işgüzarlık ile şöret-i şaiyası olan nöbetçi çavuş karyede kalub muharebeye gitmemiş iken dünki gün muharebede sadakat-i zuhûr itti deyu mülâzımlığı merkuma virdiler halbuki ben vilayetimde nişânlıma mülâzım olacağım deyu mukaddema yazmış idim şimdi ne yazayım diyerek yağmurluğu başına çeküb ne kadar teselli virdimse artık bir cevap söylemedikde odadan avdet bu husûs için bilhassa müşârün-ileyh Ahmed Paşa'nın konağına gidilüb çavuş-i mûmâ-ileyhün dünki günü refâkatimizde olduğu gayret ve sadakati beyân ve çavuş-i mûmâ-ileyhün hâl-i giryân-ı

pür melâl ifade birle açıktan olsun bir mülâzımlık vaadini niyaz ittiğimizde herkes kendü alâyına karışsun orası sizin me'mûriyetinizden hariçtir deyu adem-i kabul ve ittika muamelesinden meyyusen avdetimizde Beyt:

“Çok görmüşüz zevalini gaddar olanların

Hengâm-ı fırsatında dil-âzâr olanların”

Beyt-i mezkûrun mütâlaasıyla kalb-i viranem teselli virilmiştir dördüncü günü çavuş-i mûmâ-ileyh meratib-i aliyyeyi şhadeti ihraz iderek azîm-i sermesned-i cinan olmuş oldu Rahmetullahi aleyh ve rahmeti vasia bu keyfiyet [30] topcuyan vesâir ma'lûmâtı olanların derûn-ı kesri şevkini mûcib olduğu varesteyi tahrir ve ta'rîf bir madde olduğu ve şu çavuş-i mûmâ-ileyhün halini Reis-i Erkân kabul itmedi deyu başkumandan olan müşîre niçün ifade olunmadı deyu sual lâzım gelürse de mûmâ-ileyh Ahmet Paşa Anadolu Ordusu zâbitânını bir derecede istîâb ve takallüb itmiş idiki kimesnenin müşîr etibbainâ yolda giderken selam vermeye kudreti yoğ idi ve zâbitân bir suretle müttehim olub da anınçün havf iderler olmayub mahza reis-i mûmâ-ileyhün tegallübü cihetiyle mazarratına giriftâr olmamak için herkes kendini vikaye için [?] Allaha havale iderek ihtiyar-ı sükuta iderler idi her ne ise biz gelelim süruda mezkûr Bayındır Muharebesinin akabinde Rusyalu mukabeleden meus olarak kan ender kan giriftârı nice havf ve [?] peşimar ve garka-yi girdab-ı haşyet-i bî-medar oldukları Tiflis taraflarından istimdat ve Gümrü kalesine tahassür ve istinad üzere oldukları Gümrü kazası ahalisinin ma'lûmları oldukda Gümrü kazası kurasından emval-i familyasını kaçırılmayan reâyâ-ı müdaraya teşebbüsle Rusyalunun mukaddema Hristiyana tevzi itmiş olduğu sineklü tüfenkleri götürüb teslim her bir teklifat-ı mîrîyeyi kabul iderek ve Devlet-i Aliyyeyi Osmaniye reâyâsı misillü bunlara dahi imtiyaz-ı emniyet virilmek ve başıbozuk ve eğer o askerinden emin olmak niyazıyla teşebbüs damet-i afv ve eman olduklarında Müşîr Abdi Paşa hazretleri ahali ve reâyâyı isticlâb emeliyle talib-i eman olan reâyânın beher karyesine memhursuz [?] [31] olarak birer buyruldu-ı eman-ı i'tâ' ve asâkir-i İslâmiyeden bunlara taarruz olunmamak ve karyelerinin taht-ı emanda olduğu bilinmek için kura-i mezburenin birer mahall-i bâlâsına nasb olunmak üzere derûn-i ay ve yıldız nişanlı bir sagîr sancak i'tâ' ve bunların keyfiyet-i emniyetleri cümleye ilân ve lâzım gelenlere emr u inha buyruldu reâyâ-yı mezkûr bu emniyeti aldıktan sonra içimize gelüb gidenleri bayağı [?] ve ihbar olarak ahvâlimizden daima Rusyaluyu âgâh itmek ve hayvanat ve emvallerini kazaen ahıra savuşturdudan sonra familyalarını gice haliyle Gümrü'ye idhal ve kendilerine virilmiş olan sancağı götürüb Rusyaya teslim birle ahitlerine vefa itmedikleri ekser karyelerinden müşahede olundu

Deyu muharebeden sonra Rusyalular Gümrü kalesinde taşraya harekete cür'et idemeyeceklerini ihsas olunmakta olduğuna mebnî an ecil mülki mebrus-i Devlet-i Aliyyeyi Osmaniyeden olub evvelki seferde hasb-el-kader Rusyalu yedine geçmiş olan Ahışha kazalarından [?] nam kazaya Rusyalu mukaddema Moskova tarafından nefyen getirüb iskân ittirmiş olduğu Tahabur nam kabilenin ziyadesiyle mâl-dâr oldukları müşârün-ileyh Ahmet Paşa'nın ma'lûmu oldukda Kars'a muzaf Şöregel kazası beyi kaim-makam Kurd İsmail Bey'in karındaşı Medet Bey'in tevabiâtı hükmünde olan Karapapak ve Terekeme taifelerinden [32] başka Kars aşairinden Kahkanlu? ve Cemaleddünlü aşairinden olarak iki bin süvâri mezkûr Tahabur taifesinin hafiyen târâcına me'mûren irsâl ve süvâri-i merkume kabile-i mezkûrenin üzerine dökülüb kabile-i mezkûreden egerki ihracı üseraya heves itmemişlerse de hayvanat ve emval-i sâirelerine nehb ve iğtisab birle avdetlerinde mezkûr Kahkanlu? ve Cemaleddünlü aşiretlerinden ve sâireden mesmûâta göre cümle emval ve hayvanattan mâ-adâ sekiz yüzden mütecaviz topa yarar igdiş bâr-gîri getirüb sâir hayvanatın miktarı bundan kıyasla küllîyyetlü ağnam ve kara sığır getirülerek arkamızda hafî mahallerde besletdirilmekte olduğu hâlde gâv ve ağnam-ı mezkûreden beher yevm alây ve taburlarda vefa idecek kadar hayvanat getirülüb alâylara virildikde mesela bir tabura bir sığır ve bir tosun ve bir buzağı virilerek bunların her biri Ellişer kıyye ve bir koyun ve bir tohlu ve bir oğlak veyahut kuzunun beheri yirmişer kıyye itibar etle alây ve taburlarda zebh ve asâkire it'âm iyledikde şu kadar gûşt me'mûru tarafından alındı deyu alây ve taburlardan makbuz-ı sened-i ahz olunmakta olduğuna nazaran fiyat-ı mukarrere Ordu-yi Hümâyunla ibrad ve masraf olarak esman-ı mîrîden alındığı müşahede olunurdu halbuki hayvanat-ı mal ganaim olarak mîrînin kendü malı iken bu vechile mal-i mîrî yine mîrîye fûrûht olunduğu husûsuna müstem olan zevât itimat buyurmadıkları hâlde makalâtımıza [33] birinci şahid Gümrü kurasından firar iden reâyânın idhar iyledikleri şitâiye-i zahâirlerinden alây ve taburlara virilerek yine alây ve taburlarından senedât alındığı ve bu söylenen sözlere Ordu-yi Hümâyun Etmekçibaşısı Kozma ve Harput reâyâsından erzak-ı mütenevvia kontratcusu Köşkeroğlu bağcı başıların reis-i mûmâ-ileyhin marifetiyle Ordu-yi Hümâyunla olan kontrat ve muamele-i ahz ve i'tâ'ları dahi şahid-i hâl olub ve hatta Kars'da bulunduğu vakitler Ordu-yi Hümâyun mahrûkatı için beher alây ve taburlardan üçer beşer neferât Soğanlı ormanından kat'î iyledikleri hatbı altışar kuruşla yevmiyelü mekkâre-i mîr-i hayvanatı Asâkir-i Nizâmiye-i zâbitân me'mûriyetle getirülüb alâylara taksim olundukda taşradan mübâyaa olunmuş gibi yine nakit hükmünde alâylardan senedât ahz ve mîrîden akçesini alacakları ikinci şahid beyyine-i meal yevmiyyesi altışar guruş olmak üzere Ordu-yi

Hümâyün mülazemesiçün mekkâre hayvanatı başlu katırcılarla mukavele olunub mûmâ-ileyh Ahmet Paşa'nın yüze karîb esteratı ve bazı ve ümerânın dahi Ahmet Paşa ile miyanesi uygun olanların katırları mekkâre kayd olunarak cümlesi hayvanatı hesabınca yevmiye altışar guruş beyt-ül-mâlden alındığı bir ifade-i müberhen olub cümle emred ve [?] vazıh ve aşikâr ve inkâr olunmayacak derecede müsbet bir madde olduğu Beyt :

“Ümid-i gendüm itme sakın cev-feşân olub dünyada
Nik ve bed kişi hep ektiğın biçer ve cem‘i zamanda”

Ve ale'l-husûs [34] Devlet-i Aliyyenin böyle bir vaktinde bu makule irtikâbatın mücterileri âkîbet-ül-emr ceza-yı amellerini bulacakları ind-el-ukala müslim ise de ancak böyle bir vakitte cerr ve menfaate ve idhara sarf olunacak efkâr-ı tedâbîr ve tedârikât-ı lâzıme ve tertîbât-ı isticlâba nîk-nâma masruf kılınmış olsaydı âfide zikr-i sebkat idecek ahvâlât-ı mütekeddire zuhûr itmeyeceği meczum ve bedîdâr ve husûsât-ı mürtekiye-i mezkûreden Müşîr Abdi Paşa hazretleri ile Müsteşar Rıza Beyefendi beri-i zat oldukları cümleye ma‘lûm ve nümû-dâr bir keyfiyet olduğu

Üçüncü Havâdis

İkinci havâdiste hâme-güzâr tafsil olunduğu üzere mezkûr Bayındır karyesinde on altı gün ikâmetle asâkir-i İslâmın kimi hanelerde ve ekserisi çadırlarda ve hayvanat külliyen taşrada olarak mevsim ise teşrîn-i evvel olub ol havâlînin şiddet-i şitâsı cihetiyle ara sıra bir fekk nüzûlüne mebnî oralarda durulsa elde olan Gümrü karyelerinin zahâiri evvelinden bakılmadığından telef olmuş ve Kars'dan zahire celbi ise hamûle hayvanatının azlığı ve gün be gün asâkirin tezayüdü cihetleriyle zahâir-i mezkûre ve vaktinde yetişmeyerek beher hâl zaruret çekileceği ve Rusyalunun imdadu gelürse bir gûna uygunsuzluğu müeddi olub da kazanılmış olan nam ve namus [35] gaib itmemek için bu kadarcık yüz ağılığına kanaatle Kars'a avdet ve kendü serhadâtımızı muhafaza iylemek husûsunu müşîr-i müşârün-ileyh Abdi Paşa re'y iderek Ferîk Kerîm Paşa ve Raşid Paşa hazretleri dahi bî-t-tensîb mezkûr Bayındır karyesinden kable'ş-şafak fekk-i besâta ikâmetle Kars'a doğru avdet olundukda Arpaçayı'nın beru tarafına geçilerek Baş Şöregel nam karyenin üzerinde dahi bir iki saat ârâmla mühimmat-ı vesâire Kars'a doğru yol aldıkda Rusyaludan hiçbir hareket görülmediğinden giderken konağımız olan Aküzüm nam karyeye nüzûl olundu ama mezkûr Aküzüm karyesinin Gümrü tarafına doğru bir çar-yek mesafesinde cereyan iden Karsî suyu nam nehri mukaddemce Gümrü'ye doğru gidilürken piyade asâkir-i şâhâne tam'an süvâri ve başbozuk

hayvanatıyla geçirülüb bu defaki avdetimizde hiçbir sebep ve korku meydanda yoğ iken piyade asâkir-i şâhâneyi süvâri hayvanatıyla geçirmeyerek cümlesini heman suya urub geçmelerini Ahmed Paşa emr itmekle ol haliyle sudan imrâr olunmak Rusyalunun derûn-i birun olan cevasisi haber virmeleriyle dakika dak erbâb-ı harbe hakkı olmadığı misillü mezkûr Bayındır karyesinden habersizce kable'ş-şafak avdetimizi ve nehr-i mezkûrdan bu vechile imrârımızı Rusya hükümdarları bizim havf ve haşyetimize hamlederek ve bu tarafda ise müşârün-ileyh Ahmet Paşa eğer müşîrimiz gelmeseydi Gümrü'yü alırdım ancak şimdi benimkisi seyretmektir deyu kelimâtları beyn-en-nâs [36] söylediğinden bu takrirler dahi Rusyalunun mesmû' oldukda bizim ordumuzda ittifaksızlık olduğuna kalb-i kuvvet hasl itmesi melhûz olub ve hulûl-i şitâ münasebetiyle Lazki ve Haçe? ve kühe'l-beruz tarafı münkâtı' olduğundan Çeçen ve Lazki serhadatından olan Rusyalu asâkirinin oralarda durmasına hacet kalmadığından Rusyalu asâkirinden sekiz on kadar tabur saltat oralardan celb ile Ahışa imdadına gitmiş imiş ve mezkûr Aküzüm nam karyeden sabahleyin hareketimizde müellif-i fakîr ordu nevbetçisi olduğumuzdan refâkatimizde bulunan Beşinci Alây ile ordu düm-dârlığına me'mûr bulunduğumuzda asâkir-i şâhânenin karye-i mezkûrdan hîn-i hareketinde mukaddemce Bayındır'da vuku' bulan muharebeden sonra toplanmış olan beş bin kadar top daneleri arabalarla beraber getirülürken mezkûr Aküzüm karyesinde bırakub gitmiş oldukları ve işbu top daneleri nasıl olacağı ilerü müşârün-ileyh Ahmed Paşa'ya haber gönderilerek sual olundukda oralarına bakmasun sonradan gelür deyu iradelerine mebnî ve inha-i mezkûre karye-i muhtaran ve ahalisine bi't-teslim arkalarından azîmet ve mezkûr Aküzüm karyesinden Kars'a doğru iki saat mesafede vâki' Gedikler nam üç pare karyelere konuldu ve her ne kadar Rusyalunun Gümrü'den çıkub geleceği ol gün istimâ' olundu ise de Rusyalunun bizi gözü kesmediğinden Gümrü kalesinden çıkarak işte gidiyorum gibi ahalisine bir gösteriş itmiş ise de hem bizi uzaktan tecrübe ve hem [37] ahalisini kendü kuvvetine ve muhafazasına itmînân için ta'kîb-i hareketlerini irae iderek ibraz-ı besalet iylemiş ancak iki saat kadar gelmiş ve sonra yine kala-i Gümrü'ye avdet itmiş olduğu muahharen istimâ' olunmuş idi ve mukaddema Ahışa kalesi üzerine gitmiş olan Ferîk Ali Rıza Paşa'nın mahza-i fûnûn-i harbiyeye ulemâ' ve umela mübtediliği ve şedâid-i harb ve kîtâle adem-i tahammülü cihetle mutlaka sû-i tedbirinden nâşî oradan münhezimen avdeti haberi ol gice müşîr ve reis paşalar hazretlerine gelmiş ise de müşârün-ileyhüma şu havâdis-i magmumeyi bir kimesneye ifşa itmedikleri doğrusu tahmin olunacağı bir madde olub Mûmâ-ileyh Ali Rıza Paşa'nın işbu Rusya seferinden mukaddem Van mevki'inde ârâm üzere iken Van bağçeleri derûnunda bir adn-i müzeyyen ve metin ve derûn-ı birunu

münakkaş bir bab değirmen bina itmiş lâkin değirmen-i mezkûrun binası itmamından sonra suyunun nereden gelmesinde aciz kalarak esyab-ı mezkûr haliyen susuz Van bağçelerinde kalmış ve bir değirmenin ma-i cârîsini evvela tahayyül ve tecrübesini bulmayarak müzeyyen binasına himmetle bade'hû amel-i mande kalacağını gayr-i müdrik zatın Ahîsha şehir ve kalesi üzere kumandar olarak öyle bir kolorduyu berbad-ı harab itmesinde [38] beis olmayacağı dakikadan erbâb-ı basirete pûşîde olmayub zira Arabistan Ordu-yi Hümâyunu ferîkânından Kerîm Paşa hazretleri ol-vakit Erzurum ordusunda mevcut iken müşârün-ileyh Kerîm Paşa'yı Ahîsha'ya sevk ve me'mûr olunmayub da mûmâ-ileyh Ali Paşa'nın ta'yîn olunması mübareke müşârün-ileyh Kerîm Paşa ol taraflarda tahsîl-i nîk-nam iderde ben kalurum mülâhazasıyla müşârün-ileyh Ahmed Paşa Kerîm Paşa'nın ol tarafa me'mûriyetini tecvîz itmediği işidülür idi ve'l-hak ol-vakit eğer Ferîk Kerîm Paşa Ali Rıza Paşa'nın me'mûriyetiyle ol tarafa ta'yîn olunmuş ola idi maslahat bu dereceyi kesb itmeyeceği melhûz idi her ne ise mezkûr Gedikler karyesinde ol gice sabah oldukda Rusyalu geliyor haberi arkada olan süvâri karakolları tarafından haber virilmeleriyle mezkûr Gedikler karyelerinden çıkılıb mezkûr Gedikler karyesinin şarkî şimâlîsindeki sahaya müşîr-i müşârün-ileyh Abdi Paşa hazretleri ve Erkân-ı Harbiye zâbitânı fûnûn-i harbiyye üzere Asâkir-i Şâhâneyi hatlar ve ihtiyat ve cenahıyla tertîbini ve topları taburlar aralarına ve mahall-i münasebeye bir vechile ta'yîn ve ta'biye buyurdular ki müşîr-i müşârün-ileyhin ahz itdiği arazi ve tedâbiratı iktizasınca bizden beş kat ziyade adûvveye mukabele olunabilürdi amma ol gûna Rus askeri eğerçi yine Gümrü'den çıkub Arpaçayı'nı mürûruyle ve bir iki saat beru gelmiş ve bizi denemişse de yine avdetle Gümrü'ye girmiş olduğunu haber vürûd iyledikse de ahşam [39] takrîb itmesiyle yine mezkûr Gedikler karyesine avdet olundu ve sabahleyin müşârün-ileyh Abdi Paşa askerinin ikamesiyçün haneler tahliye ve tehiyye itmek emeliyle Kars'a azîmet edüb zira bizim Kars'dan Gümrü tarafına hareketimizden sonra Arabistan Ordu-yi Hümâyunundan altı tabur piyade Kars'a gelerek bizim evvel iskân itdiğimiz hanelerde ikame itmeleriyle bizimle olan asâkirin ikamesine asâir mahaller tedârikine lüzum görünmüş imiş binâenaleyh müşârün-ileyh Abdi Paşa Kars'a âzim olarak Asâkir-i Şâhâneyi ferdası günü Kars'a getürmeği müşârün-ileyh Ahmed Paşa'ya sipariş ve tenbih itmiş idi ancak müşîr-i müşârün-ileyh kendisi orduyu terkiyle hane tedârikine bi'n-nefs gitmiş ola ki Ferîk Ali Rıza Paşa'nın Ahîsha'dan me'yusen avdetine sebep bir tedârik için mü veyahut tedâbir-i sâire-i lâzîme-i tesviyesi zımnında mı ola yohsa hane tedâriki ümerâdan birinin me'mûriyetiyle dahi olabilürdi nasıl ise Gedikler karyesinde ikâmetimizde refâkatimizde bulunan üç tabur piyadeye bir hane ve on iki çadır virilmiş

ve bu suret ile asâkirin aglebi taşrada ve şeb-rûz nazil olan baran ve berfden asâkirin tamam elbiseleri baş ve dirseklerine kadar çamur içinde olduğundan başka müşîr-i müşârûn-ileyh Abdi Paşa Kars'a gitdikden sonra etmekçibaşı Kozma'nın yetiştirdiği nan-ı aziz beher nefere tamam üç gün zarfında bir kere yüz elli dirhem nan virilüb [40] fakad tuzsuz güşt ile idare olunurdu müşîr-i müşârûn-ileyh Kars'a gitdiği gün haneleri tehiyye ve Gedikler karyelerinde olan asâkirin Kars'a azîmeti için yaver-i harbleri bulunan erkân-ı harbiyeden Binbaşı Arif efendi ile Reis Ahmed Paşa'ya emr u iş'âr buyurulmuşsa da reis-i mûmâ-ileyh yine kabul itmeyerek yaver-i harb mûmâ-ileyhimi def' ve men' iylediği ve ordumuzda me'mûr bulunan Erkân-ı Harbiyeden Mîralây Faik Bey ve Kaim-makam Bahri Bey ve Macarlu İskender Beyi orduda tevkif itmeyerek muharebeden bir gün mukaddem Kars'a göndermiş idi hâlbuki reis-i müşârûn-ileyh müşîr ve başkumandanın emir ve re'yini dinlemeyerek mezkûr Gedikler karyesinde ârâm itmesine cesaret itmiş ise de bari kura-i mezkûrenin icab iden mahallerine istihkâmât-ı lâzimeye teşebbüsle asker-i a'dâya istihkâm belâsına uğratmak veyahut diğer bir günde hiyel-i harbiyeye çeküb ve tuzağa düşürmek lâzime hâli iken buralarına dahi sarf-ı ezhân olunmadığı ve Hasan Yazıcı rivâyeten mîrîden dört bin asakir-i muvazzafa maaş ve ta'yînat alurken sekiz yüz mikdarı derme çatma asâkir-i muvazzafasını dûrdan göstererek diğer bir karyeye ikâmet itmiş ve Rusyalunun asıl kazandıkları matekaddemden beru olan kanûnlarının arkasını sürmek ve tedâbîr ve tertîblerinde kendilerini [?] sayarak yekdiğerine siz korkak tedbir idiyorsunuz deyu ta'n itmeyerek yekdiğerinin [41] irae-i tertîbâtını mahv ve isbat itmekde ve hatırlarına gelen tedbiri söylemeye me'zûn oldukları cihetle hatır ve gönüle bakmayarak tashîh-i tedâbîr iylemekde oldukları mesmûâtından olub ve cümlesi fûnûn-i harbiyeye aşına buldukları cihetle Gümrü'de mevcut olan asâkir-i muntazamalarını yine derece-i kifayede göremeyerek Ahîsha'dan mûmâ-ileyh Ferîk Ali Rıza Paşa'ya def'-i tard itmiş olan Dağıstan asâkirlerinden fakad bir tabur Ahîsha kalesi muhafazasına ta'yîn iderek mâ-bâki süvâri ve piyadesini Ahîsha'dan celb ve bizim mezkûr Gediklerde ikâmetimizin dördüncü günü Gümrü'ye getirmişlerimiş ferdasına mezkûr Gedikler karyelerinde ikâmetimizin beşinci günü Rusyalunun tekrar Gümrü'den hareketle üzerimize geldiği ve takarrübü haberi karakollardan vürûd itdikde mevcut ma'iyeti bulunan yirmi bir taburdan iki tabur ve altı pare top Mîrlivâ Hafız Paşa ma'iyetiyle mezkûr Gedikler karyesinde bırakub on dokuz tabur piyade ve bir tabur şeşhaneci üç alây süvâri ve mevcut bulunabilen asâkir-i muvazzafa ve otuz kıta top mevcudumuz olduğu hâlde Rusyalu istikbâl ve çend-rûz mukaddem müşârûn-ileyh Abdi Paşa hazretlerinin tertîb ve ittihaz iylediği mevki' ve evvelki tedbirini müşârûn-ileyh

Ahmed Paşa tutmayub mezkûr Gedikler karyesinin taraf-ı şimâlisinde ve yarım saat mesafesinde Ağuzlu nam karye civarına vardığımızda Rusyalu sağ kolunu Karabil tarafından mütesaib cebel-i sagîre virerek iki hat ve cenaheyn ve [42] ihtiyat tertîbi üzere iki hattında on yedi tabur piyade çift kol nizâmıyla dört alây süvâri cenaheynde tahminen elli pare top kazarak ve Terekemeden mahlût bir mikdar başıbozuk askeri süvârisinin önünde ve bunlardan başka daha arkasında dört tabur ihtiyat ki sağ ve sol cenahları gerüsünde ve anların iki kele menzili arkasında kâffe-i ağırlığı dahi saff-ı harb nizâmı gibi bu vechile sufûf-i harbiyyesini arasta itmiş vechile göründü ve bu tarafda olan bizim asâkir-i İslâmın hutûtu ve ihtiyatı olmayarak heman uçtan uca bir şerit misali ve tabur aralarının münasib mahallerine toplar konulmayarak bir batarya meydan topları ve iki süvâri topu sol başta Veli Paşa kumandasında kusûru [?] sağ başda asâkirden taşraca muhafızından ârî olub fakad Arabistan'ın Dördüncü Süvâri Alâyı Mîralâyı Kadri Bey topların sağ baş ucunun gerüsünde bulunub ve hatt-ı mezkûrun sağ başında altı tabur ki Anadolu Birinci Piyade Nizâmiye Alâyı Mîralây Mu'tak Çerkes Süleyman Bey ve İslâm Bey refâkatlerinde ve bunlar dahi mu'tak [?] namıyla müştehir Mîrlivâ üzerine Hüseyin Paşa kumandasında ve onların sol tarafında Mîrlivâ Çırpanlı Mustafa Paşa kumandasında olarak üç taburla kaim-makam Hacı Osman Bey ve mir-i mûmâ-ileyhin sol tarafında müellif-i fakîr dahi üç taburla ve bizim solumuzda Mîralây Vanlı Ermeni'den [43] Mühtedî Mehmed Bey dahi üç taburla ve anın solu ki ordunun tamam yesârında Mîralây Kadri Bey ve sâireden beş taburla Mîrlivâ Veli Paşa kumandasında ve anın sol başında Anadolu Süvâri Nizâmiye Birinci Alâyıyla Sergerde Hacı Timur Ağa'nın askeri ve bizim arkamızda yani orta kolda Anadolu Süvâri Dördüncü Nizâmiye Alâyı ta'kîb ve tertîbât-ı harbiyemiz şu vechile idi bizim ordumuzun sağ başından sol başına piyade yüz misliyle lâ-akall elli dakikalık mesafe olduğundan bu bî-esas tertîb hüsn-i netice viremeyeceği ashâb-ı tabassur-i harbiyye nezdinde vazîh ve açıktan açığa inhizâmımız meydanda görünüyordu ve Rusyalu ihtiyatında olan toplardan ma'ada birinci ve ikinci hattında olan toplarını tahminen yetmiş seksen hatve birinci hattının önüne çıkarub ordusunun yüzünü toplarıyla kapatdığı anda gündüz saat yedide toplarla nöbet ateşi itmeğe âğâz iyledikde bu taraftan dahi etvab-ı cân-sitân ile mukabeleye demsaz ve taş laciverd sema zemzeme efza-yı tanîn-endâz olub ancak bizim kuvvetlü toplarımızın çoğu sağ başda olduğundan Rusyalu cümle top kuvvetini bizim sağ baş toplarına zîran birle sol başda yani Rusyalu tarafından Veli Paşa'ya ve Veli Paşa tarafından Rusyaluya çat pat ara sıra top atılırdı ama sol başımızda Birinci Süvâri Alâyıyla mezkûr muvazzafa Rusyalu süvârisiyle [44] çerha gavgası itmekde iken iki kıta süvâri topunu Rusyaluya çar çabuk kudûmiyye olarak

kabdirmişlar imiş ve Reis Ahmet Paşa orta kolda bizim civarımızda vâki‘ bir tepecağızın verâ‘ında oturup etibba‘ı ve yaverler vasıtasıyla ahvâl-i harbe istidla‘ iderdi ve bizim iki alâya kumandan bulunan zat dahi bizden iki yüz hatve gerüdeki karye derûnunda vâki‘ atik büyük kilisenin arkasında siperlenüb uşağı Mehmedle bizim ahvâlimizden haber alurdu ve top muharebesinden çend dakika mürûrunda sağ baş kumandarı olan Mîrlivâ Hüseyin Paşa alâylarını terkiyle gerü Gedikler tarafına bırakub gitmiş ve anın akabinde Anadolu Piyade Nizâmiye Birinci Alây Mîralâyı Süleyman Bey dahi Hüseyin Paşa’nın arkasını ta‘kîben firar ve topçu kaim-makamı Beserabyalu İbrahim Bey ol aralıkda bizim bir kabakluya ateş isabetiyle yarelenmiş olduğundan tahta paresiyle yarelendim bahanesini irad birle o dahi meydan-ı ma’rekeden girizân oldukda mîralây şecaât-şiar ve sadâkat-gerdar İslâm Bey bunların terk ittikte asâkirin cümlesinin idaresine kalkışmış ise de böyle ümerâ ve büyük zâbitânın firarlarını gördükde eğer ki yine sebat itmişler ise de ve top muharebesi bir saati mütecaviz oldukda Rusyalu bizim sağ başımızda köşklük ve orta kolda top olmadığını ihsas ittikte Rusyalu birinci hattını ilerü sevk ve tabur aralarına ikişer [45] toplar ta‘biyesiyle altı yüz hatve bize karîb oldukda hattının ortasını ilerüledüb kavis vari olduğu gibi kol nizâmında saff-ı harb tertîbine girerek askeri ikiye taksim nısfını merhûm İslâm Bey’in sağ başında üzerine ve nısf-ı diğerini orta kolda bizim üzerimize sevk sırasında sağ başta olan Birinci Nizâmiye Alâyının tamamen neferâtı acemi olduğundan mevki‘lerini terkiyle firar ve kûsûrları dahi adem-i kararlarından nâşî avdetlerinde sağ başta olan topları Rusyalu hücum birle zabt iyledikde merhûm İslâm Bey’in dört bölük kadar askeri ancak yanında kaldığı hâlde bizim topları ahz iden Rusyalu üzerine hücum birle tekrar topları Rusyaludan gerüye ahz itmiş ise de ihtiyat-ı askeri ve bir taraftan imdadı olmadığından başka mîralây-ı mûmâ-ileyh yüzünden misketle ağır mecrûhan düştüğü yerde çocuklar gayret günüdür deyu askeri yine teşcî‘ idermiş ancak Rusya bu zayıf kalmış olan mahalline süvâri ve piyadesiyle tekrar kuvvet hücumunu ve mûmâ-ileyh İslâm Bey’in üftâde-i hâki hûn olduğu ve bir taraftan medetleri olmadığını orada bâkî kalmış olan dört yüz kadar asker-i nizâmiye gördükleri gibi her ne kadar şeciane tavır itmişler ise de mezkûr ümerânın ve Birinci Alâyın mukaddema firarları ve kendü arkadaşlarının dahi çoğu gitmiş [46] ve kalanlar bütün ashâb-ı gayretten ve merhûm İslâm Bey’in himmet-i teşvikiyle durmuşlar ise de bi’z-zarûrî avdetle tahlis-i cana gayret ve şitâbân oldukda Rusyalu mîralây-ı mûmâ-ileyh merhûmu kılıç altında pare pare iyledikleri oradan halâs olan ve emniyet olunan zâbitân ve neferâttan istimâ‘en merhûmun ol gûna gayret ve sadakat ve diyaneti ve ol tarafta olan mîrlivâ ve mîralây ve kaim-makam-ı mezkûre-i mûmâ-ileyhin adem-i sıdka ve sebatları reside-i [?] yakındır

rahmetullahi teâlâ aleyhi ve âlâ cem'î üş-şühedâ-i muvahhidin rahmeten vasia Rusyalunun bizim sağ kola hücumuyla beraber askerinin nısf-ı diğerini orta kolda bizim üzerimize sevk ile nevbet ateşine başlamış ve bizim asâkir dahi nevbet-i ateşle mukabele itmiş ancak bizim orta kolda top olmayub Rusyalunun ise taburları arasında ikişer topu misket atarak ve tabur değiştirerek iki asker birbirine altmış yetmiş hatve kalıncaya kadar el-Hakk asâkir-i nizâmiyenin atdıkları tüfeng daneleri boşa gitmeyüb Rusyalu orta kolda bizim üzerimize evvelki atışa başladığı mahallat işbu yetmiş adım kadar yaklaştığı mahall meyanında hayvanat sürüsü yatıyor zannolunur kadar saltatı döğölmüş görönlüdü ve Rusyalunun alây bandurası kâh sağa ve kâh sola ve arkaya düşerek çok sancaktarı üftâde-i hâkî idbar olduğı ve taburlarının sıra neferâtı öyle dökölürdü ki saff-ı askeri parmakluk gibi açulur [47] tabur ve keşdirdiğı re'y-el-ayn görölürdü ve iki defa saltat ayak ayak gerü çekildiğini kumandarları arkalarından gördükde ikinci hattından bizden gerü çekilmekte olan kendü saltat gülle ve misket yağdırarak yine üzerimize çevirir idi ve bizim bulunduğumuz mahall nev an bir boğaz [?] mahall olub üç tabur ateş itmeye mahall olmadığından müellif-i hakîrin refâkatimizde olan Beşinci Alâyın Birinci Taburun Binbaşısı semaver imam ta'bîr ittikleri Mustafa Ağa ile mezkûr birinci taburu arka ve alt yanımızda bir çukura ta'biye olarak ihtiyat konmuşdu ve bizim askeri kurşundan ma'ada misket darb ider ise de mahüve'l-hakk yine asâkir-i İslâm sebat iderlerdi bu hâl ile muharebenin ikinci saatine ki dokuza karîb oldukda bu abd-i fakîrin refâkatimizde olan alây-ı mezkûrun zâbitânı yanımıza gelüb beyefendi bizim cümlemizi esir ittin deyu ifadelerinde cevaben işte önümüzde Rusya heman münhezim olmaktadır bu cevabınız neden icab itti hitâb olundukda beyefendi ordunun sağ başı çokdan bozuldu yarım saatlik yol aldılar ve toplar tamamen gitti deyu söylediler ve ifadeleri vechile sağ başın bozulduğu zâbitân-ı mûma-ileyhimden evvelce ma'lûmumuz idi her ne kadar isti'mâlât virilmekte iken Rusyalu ordunun sağ baş tarafını [48] aldıktan sonra oradan iki taburla biraz süvâri sağ kolumuzdan dahi üzerimize sevk ittiğı göröldükde ma'ru'z-zikr ihtiyat bıraktığımız birinci taburu getirüb sağ tarafından gelen Rusyalu askerine mukabele ittirmek için nevbetçi çavuşumuzu merkum Binbaşısı Gavur İmam taburuyla sağ tarafımıza gelmesü için gönderilüb heman çavuş-ı merkum avdet iderek merkum binbaşısı Gavur İmam taburu çokdan alub kaçmışdır deyu haber virdiği anda sol tarafımızda Vanlı Mîralây Mehmed Bey'in kumandasında bulunan Erzurum redîfi sol kolundan refâkatimizde ateş itmekte olan taburun sol başının üstüne dökölerek sol başda karışmış olduğu hâlde arkamızda bulunan Anadolu Süvâri Dördüncü Alâyı ateş itmekte olan Rusya üzerine hücum me'mûren gelmiş ve sol tarafımızdan Rusyaluya hücum itmiş ise

de Rusyalu taburlarının sağı eğri ateşlerine tahammül idemeyerek avdetlerinde sola çarh idecek iken sağı çarh iderek bizim ateş itmekte olan Beşinci Alâyın İkinci Taburunu at ayağı altına alarak çekülüb geçtiklerinde bizim asker dahi nâ-çâr yüz çevürmüş artık bir nefer diğeriyle gitmeyüb ve zabitle neferât meyanesinde işbu ric'atta inkıyâd ve itaat mürtefi' olduğu şundan istidlâl olunur ki düşman süvârisi avdetimizde sol tarafımızdan ağır ağır gelmekte olduğundan eğer bir hücum itse bizden çok esir alacağı melhûzuyla neferâta bâdî düşman [49] süvârisine tüfenk atarak çekilelüm deyu her çend ibrâm olunduysa da meyaneden inkıyâd ve itaat kalkmıştı ve müellif-i hakîrin setrisi ceybi ağzından bir misket ve sağ taraf setri eteklerine kurşun isabet itmiş ise de vücudumuzu tutmadığı orada olanların dahi manzuru olmuşdu ve yanımızda bulunan uşaklarımızdan Vanlı Hasan göğsünden kurşunla mecrûh olarak yaralı çıkarılmış ise de bade'hû Kars'da yatan şühedâya mülhak olub ve mahall-i muarrekenen çıkulub bir buçuk saat Kars'a doğru geldiğimizde livâ paşalar bir pişte üzerinden güya askeri toplamak himmetinde oldukları vakit yanlarına gelünüb Tayfur Bey bu belâya teşekkül-i dıçar olduk ve bu iş nasıl oldu ki böyle bozulduk dediklerinde kumandarsız olan askerin bu kadar vâki' olan muharebesi yine [?] sezadır deyu gün kızgınlığıyla bilmeyerek söylediğim mûmâ-ileyhimanın iğbirârlarını mûcib olmuş olub hatta mukaddema Bayındır Muharebesi'nde bulunan ümerâ ve zâbitâna Mecidiye nişân-ı âlîsi ihsân buyurulmuş iken nişân-ı zişân-ı mezkûrenin orduya vürûdunda ve bu fakîr Sivas'tan asâkir getürmek me'mûriyetiyle hazır bulunamadığım cihetle Ahmet Paşa hazretlerinin müşîrlüğünde herkese virildiği gibi dördüncü rütbeden bizim nişânı dahi irsâl idecek iken mûmâ-ileyhimâ livâ paşalar mâni' olarak buradan oraya nişân irsâline ne hacet işte burada askeriyle bu tarafa vürûd ider olvakit i'tâ' [50] buyurun deyu mâni' olarak irsâl ittirmedikleri ve sol kolda olan Mîrlivâ Veli Paşa'nın yanında bir batarya top olub bizim orta kolda Rusya savletatıyla ateşimizde bizde top olmadığından eğer sol tarafımızdan top güllesiyle bize imdad itmiş olaydı ola ki bir nîk ve nam kazanılurdu yahud heyetimizi bozmayarak ayak ayak gerü çekülünürdü zira mûmâ-ileyhin üzerine muharebe düşmediğinden bâlâda beyân olunduğu üzere fakad iki süvâri topu zâyi' iderek avdet iylediler ve muharebe-i mezkûrdan avdetimizde asâkirden itaat ref olduğuna mebnî cümle illet-i âsîme mübtelâ olmuş gibi üç adım bir yerde gitmeyüb ve arkalarına bakmadıklarından Rusyalu bir desise-i harbiye olmuş mütâlaasıyla bizi def' ittiklerinden sonra pek de ilerü gelmeyüb meydan-ı muharebeyi arkasına alarak dururdu ve ol gice Kars'a muvâsalat ve sabah oldukda alâylar yoklama alunarak taburların beherlerinden sülüsü mikdarı neferât çavuş ve avanesi ve bazı mülâzımlardan bile Kars'a gidemeyerek herkes vatanları cânibine gittikleri ve işbu

muharebede mîralây-ı merhûm İslâm Bey ve Piyade Nizâmiye Beşinci Alâyı Binbaşılardan Emin Efendi ve Kolağası Erzurumlu Abdürrahman Ağa şehîd ve Binbaşı Maçinli? Osman Ağa ağır mecrûhen esir olarak zâbitân ve neferâtta altı yüze karîb şühedâ ve Rusyalu derûnunda kalmış olan ağır yaralularımızdan gayri bin üç yüz şu kadar [51] mecrûh vuku‘a geldiği ve Rusyalunun dahi muahharen vâki‘ olan tahkike nazaran mîrlivâ rütbesinde olan ikinci kumandar Ceneral İlya ile iki mîralây fevt ve mîrlivâ ve mülâzımdan kaim-makama kadar yüz otuz zâbitân mecrûh ve telef ve cümle yaralusu dört bine karîb ve üç bin yüz yetmiş telefâtı vuku‘a geldiği reside-i hatt-i tahkikdir ve bizim Kars’da hastahane ittihaz iyledikleri mahallere yatırılmış olan mikdârü’l-ma‘lûm mecrûhlara bir gûna bakılmadığından çoğu telef olub hatta hastahane yatmış askerden nice günden evvel merhûm olub da vücudu dağılmak mertebesine gelmiş mefta bulunmuş olduğu bazı nevbetçi zâbitândan istimâ‘ olunmuştur ve ahvâlât-ı gayr-ı me‘mule-i mezkûrenin zuhûruna sebep asâkir-i İslâmiyede kanûn var ise de icrası olmadığından ve müşârün-ileyh Reis Ahmet Paşa’nın sû-i tedbiri olub zira muharebe-i mezkûreye gidilirken müşârün-ileyh Ahmet Paşa’nın şuurunda hâle müşahede olunurdu yani bu ifadelerimizde iftira itmek haddimizden [?] devr olunub zira ol [?] havâlîndeymiş fi yevm [?] mefhumu her ne kadar meczum bir gün ise de ifademiz matakaddümde izbar olunduğu üzere himâye ve gururdan ârî hakk ve hakikatle yazılmış ve bunlardan birisi kendü ittiğine razı olmayarak badema hakk-ı bendegânemde sû-i muamele iderler ise de fi aman Allah mâ-delet-i seniyyeye ittika madem ki [52] doğruluk iltizam olunmuş ve mezkûr Gedikler Muharebesi’nde ârî fîrar-i irtikâb itmiş olan Çerkes Hüseyin Paşa ve Birinci Mîralây Çerkes Süleyman Bey ki sonra mîrlivâ olarak Süleyman Paşa ve Topçu kaim-makamı Baserabyalu İbrahim Bey ki muahharen İngilterelu Vilyıms Paşa³⁸ muavenetle o dahi mîrlivâ olmuş ve Vanlı Mîralây Mehmed Bey ki o heman sonra Mîrlivâ olmuş ve Çırpanlı Mustafa Paşa ki ol-vakit yeni Mîrlivâ olmuşdu bunların cebânet halleri ve mübâyîn-i sâmit hareketlerini müşârün-ileyh Ahmed Paşa sual itmek lâzım gelür iken ihtiyâr-ı sükût itmesi muharebe-i mezkûrede kendisinin Ağuslu kariyesi değirmeni civarında vâki‘ taşlı bayırın arkasına siperlenüb de dost ve düşman ne yaptıklarından haberi olmadığına neş‘et iderek mûcib-i esef ve ikrar olunduğu ve bu [?]bir sebep-i kudsi dahi şudur ki akıl ve fikirde idhar ve irtikâb olub hatta Bayındır’a avdetle Gedikler kariyelerine gelünüb orada mürûr-ı ikâmetimizde zahâir ve uluf ve mahrûkatın killeti cihetleriyle mezkûr Gedikler kariyeleriyle civarında olan kara fıkrası şiddet-i şitada taayyüş ve irade-i zabiteleri için

³⁸ General William Fenwick Williams.

hezeran müfsit ile izhar itmiş oldukda her nev zahâirlerde mûmâ-ileyh Ahmet Paşa'nın iradesiyle Şöregel beylerinden Şerif Ağa-zâde Meded Bey'in adamları alâylardan nöbetçi zâbitânını beraber alub kura-i mezkûrede mütemekkin [53] neferâtının sâkin oldukları kariyelere götürüb fukaranın kayıtlarında muahharen ve nükud hinta ve şi'iri ve derûn-ı hanelerinde bulunan hububat ve rugan ve [?] ve saman ve ot hanelerde var ise ve ol havalide mahrûkat fukara haşa tezek dedikleri yakacaklarından her ne bulunursa tamamen ellerinden alarak merd ve zenan vechi ve sübyan peşt-i bedidaye? ? vah ve talan iderek terk-i otan ittikleri re'y-el-ayn meşhud olub bu vechile ah ve enîn fukara ordu-yi mezkûrun ikbalini bir keşid itmiş olduğu Beyt:

“Sakın mazlumun ahından seher-gâh

Ki ona perde tutmaz herkes Allah”

Hâl böyle iken yine erzak-ı mezkûreden kangı alâya viriliyor ise nakid hükmünde sened alınırdı halbuki fukaranın her yeri heman ayal ve evlâdının elinden tutarak bu kış mevsiminde yalın ayak baş kabak sebk parça her yeri bir diyara perişân olurlar idi böyle zulm-i sarîh-i azmiyi hiçbir edyan kabul itmeyeceği der-kâr ve muzafferiyet denilen şey adalet ve insaf ve zir-i destaneyi mürvete merbut olduğu aşikâr iken bizim muzaffer olmayacağımız zahir ve bâtin görünürdü her ne hâl ise Kars'a avdetimizde ekser Rusyalu ayağı tozlu Kars üzerine gelmiş idi Kars'dan dahi havf olunurdu zira her ne kadar Abdi Paşa hazretlerinin mukaddema ateş ittirdiği Veli Paşa ve Karadağ ve cesîm tabyalarla [54] Hafız Paşa tabyaları imâr olunmuş ise de zahâir ve edvar-ı harbiye-i lâzime pek de mevcut olmadığından başka askerinin [?] vatanlarına kadar gitmiş kusur [?] gözleri bilmişdi lâkin hafız-ı hakiki muhaberenin ikinci günü bir şiddetlü berf ve bora ve fırtınalar ihsân buyurduğundan çend sefid müru misal ki set iderek adaletimin payan-ı bend itmiş olmağla Rusyalu gemiye avdet iylemiş olduğu

Nadiredir ki Anadolu Ordu-yi Hümâyunu Piyade Nizâmiye Beşinci Alâyın Üçüncü Tabur İmamı Erzurumî Abdurrahman Efendi kendü imâl itmiş olduğu bir adet dirhemi ve derece-i mahalli ve dûrbünlü şeşhanesini daima berduş iderek talib-i gazâ' iken mezkûr Gedikler Muharebesi'nde efendi-i mûmâ-ileyh orta kolda bir taşa siperlenerek Rusyalu zâbitânından pek çoğunu şeşhanesiyle harab ve helâk iylediği mesmû' oldukda bu madde Beşinci Alây neferâtından efendi-i mûmâ-ileyhin yanında ve şeşhanesini silüb doldurmakda hizmetçisi bulunanlardan sual olundukda doksan yedi adet kurşunu mevcut cümlesini düşmana endâht birle ekseri attığı boşa gitmeyüb isabet ittirmiş olduğu şahadet itmiş idiler ve efendi-i mûmâ-ileyh muharebece mükellef değil [55] iken mahza gayret

dilenesi iktizasınca mükâfata bedelen kendü alâyından bi't-tefrik topçu alâyına yine tabur imamlığıyla me'mûr olunduğu müsâlahadan sonra harbde mûmâ-ileyh ile mulâkatda alâyından tefrik ve topçuya virildiği re'y-el-ayn mükerreren ifade-i sened istimâ' olunmuş olub

Garbiyedendir ki muharebe-i mezkûrdan bir gün sonra merhûm İslâm Bey'in uşağı İbrahim nam efendisinin cenazesini bulmak emeliyle tek ve تنها Kars'dan mahall-i muharebeye varub şühedânın üzerlerini tamam berf basturmuş olduğu hâlde [?] yek cenazeleri yoklayarak merhûm İslâm Bey'in na'sını arkasına alarak at eşkiniyle Kars'a yedi saat mesafe olan mahall-i harbden Kars'a götürerek teslime-i ravza-yı râhvan itmiş ve mûmâ-ileyh İbrahim efendisini aramaya gittikten sonra merhûm İslâm Bey'in terekesini müzâyede ittirdiklerinde üç bin kuruşa aldığı esbiyle dört adet esterleri ki beheri bin beşer yüz kuruş ider hayvanatı ki cem'an dokuz bin guruşluk hayvanat baha mâl-ı yetimi ekâbirimizden bazısı kapattırmak suretiyle cümlesini üç bin guruşa almışlar ki mûmâ-ileyh İbrahim efendisini defn ittikten sonra keyfiyete muttali' oldukda hayvanatı ahz iden zata gidüb İslâm Bey'in sabi-i nâ-bülûğ üç evlâdı olub da merhûm uğur-ı din ü devletde kemâl-i [56] sadakatle fedâ-yı cân itmiş olması cihetiyle evlâtlarına taraflarınızdan efendilik olunmak sırasında dokuz bin guruşluk hayvanatını üç bin guruşa kapatturub almak size layık mıdır Hakk-teâlâ bunu icra itmez mi deyu her çend müsenned ve mülayim-i niyaz ve istirham itmiş ise de faide-ment olamayacağını cezm ittikte keyfiyeti müşîr Abdi Paşa'ya ba'de-l-ifade müşârün-ileyh her ne ise hayvanatı gasblarından ahz ve bahasıyla fûrûht ittirerek merhûmun terekesi defterine idhâl ittirmiş ve mûmâ-ileyh İbrahim, İslâm Bey merhûmun haremi Van'da olmağla esman-ı eşyasını Van'da merhûmun evlâtlarına götürüb virmiş ve bazı mesmûâta göre mûmâ-ileyh İbrahim bahar faslında merhûmun familyasını Van'dan alub Dersaadete götürüb mahall-i ulyâyâ hallerini ifade ve güya çocuklarına müstevfî maaşlar tahsis ittirinceye kadar çabalamakta kusûr itmeyübde Hakk nan nimeti şu vechile icraya himmetini merhûmun haremleri gördükde mûmâ-ileyh İbrahim helalliğe almağa meram iderek vasita ile mûmâ-ileyh ifade olundukda bu nasıl hizmetkâr ve teşekkül [?] ola ki efendisini câme-i hâbına girsün deyu cevap virerek hanım-ı mûmâ-ileyhâya müfarekat itmiş deyu istimâ' olunmuş ve mûmâ-ileyh bu vechile hasbî hizmet ve sadakati zamanımızda görülmemiş olduğundan her vechile [?] ve akrabana [57] şayan olmağla bu mahalle derce ve ilave kılınmış olduğu Ve muharebe-i mezkûre sağ başda bulunan Anadolu Nizâmiye Piyade Birinci Alây Mîralâyı Çerkes Süleyman Bey Mîrlivâ Hüseyin Paşa'yı ta'kîben henüz muharebe tüfenk bazarına gelmemiş ve iki top muharebesini elinde alâyını terkî'siyle gerü gitmiş ve topçu

kaim-makamı İbrahim Bey'in Bayındır Muharebesi'nde zikr olunan havâdis-i kâzibe ile asâkire neşr-i dehşet virdiği ve bu muharebede yine mecrûh oldum deyu topçularını bırakub gitmesi ve Vanlu Mehmet Bey alâyını çeküb çevirmedüğünden başka Nizâmiye Beşinci Alâyına götürüb karışturub da mezkûr beşinci alâyın dahi an nihayet mefşuşiyetine sebep olması hâlâtları mûma-ileyhime lâzım ta'n ve te'dibi olacağı yerde mukteza-yı kader çend-mâh mürûr itmeden mûmâ-ileyhimden Süleyman ve Mehmet Beyler mîrlivâ ve mûmâ-ileyh İbrahim Bey mîralây olduğu herkesin ma'lûmâtı oldukda bu vechile tarîk-i hamiyet ve sadakatden [?] olanlar nail-i meratib ve bekam olub ve sıtk-ı cân ile muharebede bulunan bendegân-ı haib-i hasır olarak çeşm bir pişt [?] kalmış olduklarından bu keyfiyyet yazdı iktidar-ı bendegâna hayli fûtûr virmiş idi bu tahrir olan husûsu Anadolu Ordu-yi Hümâyununun umûr-ı dahîliyesinden [58] bir fukara-i cüz'iyeye olub bir taraftan istishâb ve bir taraftan irtikâb-ı mütenevvia ordumuzu istîâb iderek tedârikât-ı harbiye ve tedâbîrat-ı lâzime-i tedâfi'aya bazı ekâbir-i ordunun hatırlarına bile gelmediğinden zikr olunduğu üzere ahvâlât-ı mesailime zuhûruna sebep-i kudsi olunduğu ashâb-ı basiret ve erbâb-ı mürüvveti nezdinde hafî değil iken iç yüzüne vakıf olmayanlar iktan-ı şarkiyede ise görülmedü deyu bî-çare Anadolu Ordusunu ta'kîb itmekte iseler de bu ifadelerinde bir gûna arz olub olmadığı a'zam-ı hükümdârân-ı Devlet-i Aliyye taraf-ı âlîlerinden bî-garaz olanlardan ve küçük zâbitân ile neferât-ı mevcudeden hakkıyla tahkik buyurulduğu surette sıtk-ı makal bendegânem aynıyla tebeyyün ideceği ve dakikadan ashâb-ı fenn-i harb ukûle hafî değildir ki cism-i ben-i ademde akıl olmadıkça insanın harekât ve sekenatı mazarrat-ı mütenevviadan halî olmayacağı irade-i takrir bir madde olub ve bu gûna olan adem yine karar alabiliyor fi'l-mesel bir ordunun dahi kumandan ve erkân-ı cesedde akıl mesabesinde olarak [?] liyakat ve ihtimam-ı sadakatine havale buyrulmuş olan umûr-ı mutena baha-i cesîmenin hüsn-i tedâbîr-i lâzimesine sarf-ı mesahil liyakat olunmayubda mübayin-i hamiyet-i diyanet olacak mürtekibat-ı adîde ve sâireye teşebbüs olundukda [59] ol ordu akılsız mevcut gibi der-kâr olub ancak akılı ve şuuru olmayan mücatinden birisinin halka mazarratı dokunsa bile yine cüz'iyeye olub bu ise bir devlet ve milletine izmihlâlini mûcib olacak şey olduğu izhar mine'ş-şems zahir ve bedîdâr olan hâlât ordumuzda yani altmış dokuz ve yetmiş seneleri evailinde ân-be-ân zuhûra gelmekte olduğundan keşide-i meydan akl ve insaf olur ise ordumuzda bulunan ekâbirin madunu bulunanlar mazur olacakları erbâb-ı insafa bu şeyde olmayub fakad taht-ı idare ve kumandada bulunan bendegâneyi bu şey irade buyrulduğu hâlde ol emir üzerine hüsn-i sebat itmemişde ol-vakit sahib-i cenah ve küllî kabahat itmiş olacağı mezcum-ı

alem-gân ve bendegân-ı askeri ise muhâlefete ber-vech-i kudretleri olmayacağı nümâyân-ı vazîh ve aşikâr olacağı

Dördüncü Havâdis

Üçüncü havâdis sahîfesinde keşide-i silk-i sutur olan Gedikler Muharebesi'nin akabinde Anadolu Ordu-yi Hümâyunu dairesi dahîlinde olan [60] ayalattan müretteb süvâri redîf alâyaları neferâtının taaccümüyle saff-ı sâni redîfinin dahi tahaşşuru husûsuna irade-i aliyye-i sudûruna mebnî Ferîk Hacı Rıza Paşa hazretleri me'mûren Sivas'a gitmiş olduğu haberiyle beraber bu abd-i hakîrin refâkatimizde olan Süvâri Birinci Alâyının toplanması için Sivas'a me'mûriyettimiz zuhûr ve icab eden emr-i âlî ve mütearifeleri bi'l-istishâb Kars'dan Erzurum'a azîmetimizde müşîr-i müşârün-ileyh Abdi Paşa hazretlerine ve Reis Ahmed Paşa'ya li-ecli'l-vedâ mülakatda Tayfur Bey sen kendiği mîralây zann itme yakın vakitte mîrlivâlığını şimdiden tebşir ideriz ve Erzurum'a vürûdumuzda Ordu-yi Hümâyun Müsteşarı Rıza Beyefendi ile muvakkaten Erzurum'da bulunan İ'mâlât Reisi Ferîk Raşid Paşa dahi nîk-nâmğizi istimâ' ittikte bu defa inşallah İrakeynde mesrûretinizle Sivas'dan avdet idersiz deyu mübeşşir olmuşlar idi Beyt:

“Ta nüvişte olmayınca fihris takdirde

Matlab ve maksad bulunmaz nüsha-ı tedbirde” fehvasınca her bir şeyi kadre mevkuף ve her madde vaktine merhun olup her ne ise Erzurum'dan Sivas'a azîmet ve muvâsalat olundukda Dersaadetden Ferîk Salih Rıza Paşa Sivas'a tecemmû' idecek sınıf-ı sâni askerinin idare ve kumandasına me'mûren mukaddema Sivas'a vürûd itmiş bulunub Sivas Valisi Palaslı Vezir İsmail Paşa ile kemâl-i [61] himmet buyurduk evvel kış bahara kadar sınıf-ı tâliden beher taburu yirmiden dört tabur teşkil ve refâkat-ı bendegânemde bulunan Süvâri Birinci Alâyı Birinci ve İkinci Bölükleri istibdâl neferâtları dahi Harput eyaletinden celb ve toplandırılmış ve işbu piyade sınıf-ı tâlînin celb ve cem'inde piyadeden her kim kendü hayvanıyla gelürse Süvâri Birinci Redîf Alâyına kayd olunmasına müsaade buyrulmuş olduğundan altmış dokuz senesi şehr-i kânun-ı sânisinden yetmiş Nisan'ı evâsıtına kadar dört mâh zarfında sekiz yüz kırk süvâri ve üç yüz süvâri istibdâl neferâtından hayvansız neferât alâyı alây-ı aciziye bazı teşvikat ile cem' ittirilmiş ve taraf-ı müşirden irade sudûruna intizaren Sivas'da ta'lîm ve taallümlerine bakulurdu ve mukaddema Bayındır Muharebesi'nde Ahmed Paşa'nın muvaffakıyyeti haberi Dersaadete vusûl buldukda reis-i müşârün-ileyhin tezaidi şevkiçün Anadolu Ordu-yi Hümâyunu müşîrliği müşârün-ileyh Ahmed Paşa'ya tevcih ve ihsân

buyrulduğu haberi Sivas'a giderken esna-yı râhda mesmû'umuz olmuş ve üçüncü havâdis sahîfesinde beyân olunduğu üzere Gedikler Muharebesi'nde vuku'a gelen hâlât-ı müteallimenin zuhûru müşârün-ileyh Ahmed Paşa müşîrinin emrini dinlemeyerek hod-serâne hareketi ve kemâl-i aceb ve gurur-ı mazlum ve teattiyat ile mülk ve mîrînin sebebi inhirabı olduğundan fûnûn-ı harbiye [62] ve düveliyeye mübayin tertîbât-ı gayr-i makbulesi sebebiyle hâlât-ı mütekettir-i mezkûreyi zuhûra getirmiş olduğu ma'lûm-ı âlî oldukda Ahmed Paşa'nın azliyle Anadolu Ordu-yi Hümâyunu müşîrliği ol-vakit Erzurum Valisi bulunan vezir Zarif Mustafa Paşa hazretlerine tevcih buyrulmuştu bu dahi garibedendir ki Ahmed Paşa'nın müşîrliği hengâmında müşârün-ileyh Kars'da olduğu ve meclisi ordu-yi hümâyun ve muvakkiti me'mûratı Erzurum'da bulunduğu hasebiyle daima Erzurum'dan haberdar olmak üzere cevasisi gittiği Erzurum'da var ise de a'zâ-yı meclis-i ordudan birinin dahi kendisine [?] ahbar olmasına tervic-i umûru için lüzum görülmüş olduğuna binâen ve [?] ahbarlık hizmetini meclis azasından orduca kalbi beşlik şöhretiyle şaiyası olan Mîralây İsmail Bey'e emr ve tenbih buyrulmuş iken imtisâlen li-l-emr mîralây-ı mûmâ-ileyh Erzurum vuku'âtını müşârün-ileyh Ahmed Paşa'ya hafiyen tahrir idermiş ve muahharen bir defa dahi çend pend-i şâmil-i isnad olarak evvela Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa ve muhasebeci ve meclis livâsı ve mecalis azalarının ve me'mûrat-ı sâireyi tahrir ve temhir ve Kars'a gidecek posta çantasına vaz' ittiği anda Dersaadet postası zuhûruyla [63]³⁹ Anadolu Müşîrliği Zarif Paşa hazretlerine tevcih buyrulduğunun iradesi sudûruna mebnî Kars'a gidecek posta çantasının takımıyla müşârün-ileyh Zarif Paşa'ya teslimi lâzım gelmiş olduğundan muhasebeci Rusuhi efendi çanta-yı mezkûru müşârün-ileyh Zarif Paşa hazretlerine teslim ve küşad oldukda evvela mûmâ-ileyh İsmail Bey'in birkaç bend-i şâmil olan kâğıdı zuhûr ve kıraatinde başta müşârün-ileyh Zarif Paşa'yı ve ordu-yi meclis ile mülkiyeyi ve sâireye tamamen isnad olarak yazmış olduğundan müşîr-i müşârün-ileyh ve muhasebeci-i mûmâ-ileyh gördüklerinde mûmâ-ileyh İsmail Bey'i huzurlarına çağurub yazdığı kâğıdı göstererek böyle karine ile müfterîyyat-ı gayriyle vazifesinden hariç bu gûna fesada cesareten sual iylediklerinde biraz müteheyyir kalmış ve cevab-ı müsnet bulamadığından muahharen cevaba ittihaz iderek efendim bizim Anadolu Ordumuzda feyz-yâb ve terakki-i rûtbe itmek üç şeye münhasıra olduğu cihetle

³⁹ 63. numaralı sayfanın sağ tarafında bulunan derkenâr: *Müşîr-i sabık Ahmed Paşa ve Ali Paşa Der-alıyyeye vusûllerinde Bab-ı Vala-yı Hazret-i Seraskeride taht el hıfz ikame ve mecalis-i adidede istintak ve Abdi Paşa Hazretleriyle dahi muhakemeleri bi'l-icra muma-ileyh Ahmed Paşa'nın hakkında [?] eden husûsât-ı sıhate ihrac oldukdan sonra li-ecli't-te'dib Ali Rıza ile beraber re'f-i vezaretle Kıbrıs ceziresinde Mağosa kalesine nef ve tağrib ve beş sene müddetle kalebend-i tazib kıldı.*

bu makule tahrirde cür'et ve na'şit ittim evvela onun birisi rüşvet virmek halbu ki mürteşileri doyuracak kudretim olmadığı ikincisi hâşâ işgüzârluk itmek bu dahi elimden gelmediği ve üçüncüsü müzevirlük iylemek olduğuna binâen işbu müzevirlük halime çespan görüldüğünden anı dahi böyle tuluyet ittim afvınızı niyaz iderim deyu pek çok yalvarmış olduğu cihetle müşîri müşârün-ileyh [?] istirhamı hun [64] gelerek af buyurmuş ise de mîralây-ı mûmâ-ileyhi artık meclis-i ordu-yi hümâyunda tutmayarak Sivas'dan mürettib sınıf-ı mukaddem redîf mîralâyı Ahmet Bey'in vefatına mebnî alây-ı mezkûrun kumandasıyla meclisten def' itmiş oldukları

Ve ma'ru'z-zikr me'mûru bulunduğumuz Süvâri Redîf Birinci Alâyına tecemmû' itmiş olan bin yüz kırk şu kadar mevcudumuzun mîrîye mesarif olmamak için bazı teşvîkat-ı bendegânemize binâen zâbitân ve neferâtı sekiz yüze karîb kendileri hayvanat alarak Sivas'da ta'lîmlerine bakulurken alây-ı mezkûr ile dört tabur sınıf-ı tâlînin Sivas'dan Erzurum'a sevki taraf-ı müşîriden ol-vakit kumandamıza me'mûr Ferîk Hacı Rıza Paşa'ya bâ-emir-nâme irade buyurulmuş ve taraf-ı bendegânemize dahi mahsus emir-nâme vürûduna mebnî yetmiş senesi Nisan evâhirinde Sivas'dan hareketle Erzurum'a muvâsalat birle askerinin elbise[si] kâmilin virülüb ve eslihaları mevcut olmadığından tımarlı alâyından kalmış birer sengi ve birer tek atıştan sıra tabanca ve bir kılıç ba'de-ta'ta'mîr askere virilerek Kars'a doğru azîmet ve Kars'a bir konak [?] Rusyalu mükemmel ordusuyla Gümrü'den hareket ve Arpaçayı'nı mürûruyla Gümrü'den iki saat berude vâki' Kızılcakçak nam kariyeye geldiği haberi Müşîr Zarîf Paşa hazretlerine vusûlünde Kars'a gitmek üzere esna-yı râhda ne kadar asker var ise serîan Kars'a muvâsalatlarına mahsus yaverler [65] ta'yîn birle bu abd-i hakîr ki daha bir saat akdem muvâsalatımız bâ-emir-nâme irade buyurdıklarından Kars ovasında bulunduğumuz mahalden nısfü'l-leylde hareket ve sabah namazı Kars'a muvâsalatımızda Sivas'tan beraber getirmiş olduğumuz hayvansız süvâri istibdâl neferâtından üç yüz çavuş ve onbaşı ve neferâta ol-vakit hayvanat tedârik olunmayacağından alâyımızdan bi'l-ifraz topçu taburlarına virildikten sonra ferdası günü kusûr sekiz yüz kadar mevcut alâyımız ve nizâmiyyeden dört tabur piyade ve üç kıta top refâkat-ı hakîraneme virilerek Kars'dan Gümrü'ye doğru iki buçuk saat mesafede Zaimköyü nam karye pîş-gâhında ve Kars suyu üzerinde olan köprü'nün muhafazasına me'mûr buyurulmuş olduklarından zikr olunan dört taburla topları bi'l-istihmâm köprü-i mezkûr muhafazasına azîmet ve mahall-i mezkûrede ârâm olundu.

Ve bundan tahminen yirmi güne mukaddem bir fırka asâkir-i şâhâne Kars'a altı saat mesafede Subatan kariye civarında ve bir kol asker yine Kars'a iki saat mesafe Vezin köyü nam kariye kurbünde ve Ferîk Abdülkerîm Paşa dahi bir kol askerle Ardahan'da ve

kusûru Ordu-yi Hümâyün Kars Kalesi pîş-gâhında bulunduğu ve Ordu-yi Hümâyunda Erkân-ı Harb Reisi Ferîk güya Macarlu Hurşid Paşa ve Lehlü Mîrlivâ Aslan ve Şahin Paşalarla Macarlı İsmail Paşa ve Mîralây Fevzi Bey dahi [66]⁴⁰ Erkân-ı Harbiye hizmetinde idiler ve burası ma'lûm ola ki Gümrü kalesiyle Kars kalesinin beyni at eşkiniyle on iki saat mesafe ve bu iki kale beyninde üç adet nehirden mürûr olunur nehir-i mezkûrun biri Gümrü'nün Karayıl ve Yıldız tarafında vâki' cibâl üzerinde tahminen Gümrü'ye beş saat mesafede vâki' Arpa Gölü'nden zuhûr iderek şarkî cenûbe gelüb Gümrü pîş-gâhından mürûr eden Arpaçayı ta'bîr olunan nehirdir ve biri dahi Karahan nam kariye dairesinde olan dağlardan zuhûruyla Arpaçayı'nın bir çar-yek beru tarafından geçürüb Gümrü'den iki saat cenûba gittikde Arpaçayı'na karışan Karahan suyu nam nehir-i sagîr üçüncüsü Kars ile Erzurum beyninde meşhur Soğanlı Dağı'ndan inüb şarka doğru giderek Kars'ın kıblesi beraber yine geldikde şimâle dolanub Kars şehrinin vasatından mürûruyla nisf saat geçtikde şarkî şimâle doğru cereyan ile Kars'dan üç saat şarkî şimâle bade tedricen keşişleme tarafına bade cenûba doğru giderek Gümrü'ye dört beş saat taraf-ı cenûbunda yine Arpaçayı'na nasb olur bu suretle Kars'dan Gümrü'ye Şöregel kazasından ki râh-ı râst gidilürse Kars derûnundan geçen suyu yedi saat mesafede yine mezkûr Kars suyundan mürûr olunur ve inhar-ı mezkûrenin cümlesi yaz mevsimlerinde ekser mahallerinden geçit verür olduklarından ve burası dahi hafî olmaya ki Rusyalunun Tiflis'den beru memâlîkinde haylû yüklük hayvanatı olub bahar mevsiminden nihayet vakt-i harife kadar düvab-ı mevaşi-i mezkûresinin yaylaması bizimle Rusyalu [67] meyanesinde olan hudud dağlarına muhtaç ve belki ekserinin çırası bizim hudud dahilinde olan cibâl ve araziye ihtiyaçları ber-kemâl olduğundan devletin meyanesinde olan bürûdete binâen hengâmı müsâlahada olduğü misillü hayvanatı hudud boyuna doğru mesafe-i baide serseri otlattırılmasından emin olamadıklarından hayvanat-ı mezkûrayı tamamen Gümrü tarafına toplamış ve hayvanat-ı mezkûresinin iradeleri için Rusya bizim tarafa tecavüzü hududda [?] ihtiyacı der-kâr olduğü bildirilmeyerek Arpaçayı'nı mürûrunu hem bize bir gösteriş itmesi ve hem ahali ve reâyâsı zerhdan ve idareden kalmaması ve zikr olunan hayvanatını dahi bizim Devlet-i Aliyye toprağında otlattırarak ordusunun arkasında kalan dağlar geçüb hemen toplayub Gümrü'ye nakil birle tedârik-i şitayesini ikmâlden ibaret idi ve Rusyalu Gümrü'den beru üç buçuk saat mesafede vâki' Kızılçakçak kariyesi civarında olduğü hengâm bizim başıbozuk askerimiz Kars suyunun beru tarafında Baldırvan ve İncedere ve Kürekdere nam kariyelerde

⁴⁰ 66 numaralı sayfanın yanında yer alan derkenâr: *Ferikan-ı kiram sadakat-ittisamdan Hacı Rıza Paşa hazretlerinin kumandasıyla tir-i çeşm a'dâ olarak me'mûren aram.*

olduklarından ara sıra Rusya karakollarıyla hayat pat elleşerek Rusya'ya rahat virmezlermiş ve li-ecli'l-hıfz bizim Zaim köprüsünde ikâmetimizin altıncı günü Ferîk Hurşid Paşa bizim yanımıza gelerek bizden bir bölük süvâri ahz birle Rusyaluyu keşfe gittiğinin [68] ferdası sabahleyin top sadâsı işitilerek tahkik-i ahvâl olundukda mûmâ-ileyh Hurşid Paşa başıbozuğu Rusyalu karakolları üzerine sevkinde Rusyalu kumandanı Ceneral Behbutov ve hayvanatını idare itmek emeli [?] olduğuna ve Kars suyunun beru tarafında kilitlü otlak bulunduğuna binâen asker-i muvazzafanın böyle karakolları üzerine hücumlarını tamam vesile iderek ordusunu yükletüb başıbozuk askerine çend adet gülle savurmasıyla oradan def' ve Kars suyunu dahi ba'de-l-mürûr mezkûr Baldırvan ve Kürekdere nam kariyeler civarına nasb-ı hıyâm iyledikleri haberi Kars'da Müşîr Zarif Paşa'ya vusûl buldukda Kars'da mevcut olan orduyu Vezin köyünde olan kolordu üzerine göndererek ve bizim köprü muhafazasında bulunduğumuz mahall hilaf-ı semtte kalmağla bir faidesi kalmadığından refâkatimizde olan askeri Vezin köyüne celb birle Ardahan'da olan Ferîk Abdülkerîm Paşa nekris? Ordu-yi Hümâyuna iltihakına mahsus yaver irsâl buyurmuştu mezkûr Vezin köyünde dört gün ikâmette müşârün-ileyh Kerîm Paşa dahi mevcut muayyeni olan asâkirle Ordu-yi Hümâyun mülhak olduğuna ferdası mezkûr Vezin köyünden hareketle Subatan nam kariye civarında Ferik Hacı Rıza Paşa kumandasında olan kol Ordu-yi Hümâyunun on dakika beru tarafında Hacı Dere Köyü nam kariye civarına nüzûl ve asker-i şâhâne orada iki orduya taksim olunarak birinci ordu birinci ve ikinci hattı piyade ve üçüncü hattı beş alây süvâri ve ikinci ordu dahi iki saf [69] piyade üçüncü hattında iki alây süvâri olmak üzere tertib ve nasb-ı hıyâm ve ârâm olunarak Ordu-yi Hümâyun-ı mezkûrun birinci fırkası müşârün-ileyh Abdülkerîm Paşa ve Hacı Rıza Paşa ve ikinci fırkası Ferîk Veli Paşa nezaretlerinde ve cümlesi Müşîr Zarif Paşa hazretlerinin kumandasında olub cümle mevcudumuz kırk iki tabur piyade ve sekiz alây süvâri ve on dört batarya top ki beher bataryası altışar toptan seksen dört pare top ve on iki bin tayinat alur başıbozuk askerinden ibaret olarak birinci firkanın sağ tarafında Subatan kariyesi civarında dahi bir istihkâmımız var idi

Ve Rusyalu dahi Baldırvan kariyesini ordusu derûnuna alarak arkasını Kars suyunun beru tarafındaki hendek misillü uçurum kenara verüb ve ordusu birbiri civarında üç ferîklik çadır nasb itmiş görünüyordu ve ordusunun bizden yana cenûb ve garba doğru bazı münasib mahallerine istihkâm dahi virmişdi ve bizimle Rusya ordusunun beyni asker yürüyüşüyle iki buçuk saat mesafe olarak Karabil ile Kapak tepeye doğru gelen bayırlar ordulara hatt-ı fasıl olmuştu

Cem'î zamanda a'dâ-yi din ve devlete emniyet caiz olamayub ale'l-husûs iki düşman orduları yekdiğerinin muvacehesinde revü revü hem otururken bir an [70] gayr-ı münkasidde gaflet olunmakda küllî hatır ve azîm olduğuna mebnî Müşîr Zarif Paşa hazretleri tarafından bu dakikalara kemâlîyle vakit ve her vechile hazm-ı ihtiyata riayet ve beher güne [?] hâl cenud ve tertîb-i saiye ile hüsn-i istihdamı cüyûşa ân-be-ân himmet buyurmakda olduğuna binâen Rusyalunun bizi gözü kestiğinden mi yohsa mesmû' olunduğu gibi Rusya başkumandanı bulunan Yermüdiyye? devleti tarafından olan tenhiyatta Osmanlı askeri üzerine gelür ise bi'l-mukabele def'lerine gayret ve gelmedikleri surette mülkü muhafazaya dikkatle tecavüz-i harekete ruhsatı olmadığından mı ola Rusyalunun Rus ikâmetine nazaran bu tarafa taarruz-ı harekete me'mûl değil idi ve ordusunun civarında olan otlağı ve [?] diğer bir mahalle kalkması tabiatı maslahat iktizasından olub bu suretde İslâm ordusunun önünden bir tarafa çekilmesini dûrdan temaşa idenler Rusyalu İslâm önünden gerü kaçdı diyecekleri der-kârı ve fi'l-hakika öyle ağır ordu düşmanın karşısından gerüye doğru bir tarafa nakl-i mekân itmesi bir hile-i harbiye olmadığı hâlde firarına mânâ virileceği aşikâr olduğundan böyle olmuş olsa bir cihetle muharebeden ahsen bir halet olacağı dakikadan erbâb-ı fünûnu harbiye puşide olmadığı

Hâl-i ber-i minvâl üzere iken Rusyalu bizden havf üzeredir eger üzerine varılır ise Moskov münhezim olacağına şüphe yoktur deyu bazı kol kumandanları [71] tarafından muharebeye ikdam olunmuş ve ol-vakit muvakkaten Kars Ordu-yi Hümâyununda me'mûr bulunan İ'mâlât Reisi Ferîk Raşit Paşa ve Ferîk Suphi Rıza Paşa Rusyalu üzerimize gelür ise cân-sipârâne hareketle def'ine çalışmak cümleye farîzadan olub ancak şimdi bizim Rusya üzerine bîlâ-ruhsat taarruz-ı harekete cesaret olunmakda muhatarayı der-kâr olarak rıza-dâde olmadıkları ve askeri muvazzafa kumandanı bulunan sabık Yemen Valisi Vezir Sırrı Paşa ise eger Rusya üzerine taarruz-ı hareket olunmaz ise başıbozuk askerini şevkî şikest olarak dağıtur onların bırakub gitmeleri nizâmiyyeye sirayet ider deyu başkumandan bulunan Zarif Paşa hazretlerini tercihen muharebeye teşvik edüb bir tarafdandan kol kumandanları ve bir tarafdandan müşârün-ileyhin ibrâmı bilâhire müşârün-ileyh Zarif Paşa hazretlerini muharebeye ifal itmekde oldukları istimâ' olunurdu ancak Rusya gibi bir çirkin düşman-ı kavî sinin-i vafireden beru var kuvvetini umûr-ı askeriyyeye sarf itmiş ve daima muharebeden halî kalmadığından muharebat-ı müteaddide bi't-tecarüb ümerâ ve zâbitânından hüsn-i hizmet idenlerine derhâl meratib ve imtiyazat

i'tâ ve sû-i hareketde yani fûnûn-ı harbiyeye mübayin surette bulunan ve kanûn-ı askeriyesine zerre kadar riayet itmeyen ve muharebelerde cebâneti veya hıyâneti zuhûr iyleyenlerin derece-i töhmetlerine göre tadibat-ı şedide-i lâzımelerini dahi ol anda icraya kumandarlar-ı murahhası olub lâkin kumandarları dahi arz ve himâye ve irtikâb ve istishâb [72] idemiyecekleri [?] olan kanûnları iktizasından olduğuna binâen fûnûn-ı harbiyeye ilmen ve amelen mahir çok zâbitân yetiştirmiş olduğundan böyle bir adüvvi-i kavînin zaruret hissetmedikçe veyahut bu tarafa onun birkaç misillü müteaddid ve ordular ve cengâver askerler ve mühimmat-ı kâmile ve zahâir ve tetimmat-ı mütenevvia mevcud olduğundan başka askerin ise itaat ve inzibatı yolunda ve ta'lim ve taallüm ve [?] ve hüküm-i kanûniyye kemâliyle riayet ve emr ü kumandayı vakti ve zamanıyla infaza gayret ve hizmet-i askeriyesine mülke ve mehareti ber-kemâl olduğu ve böyle bir düşmanın evvela mülkiye ve askeriyesini itma ve vaat ve iydi-lâzım ile mümkün mertebe tefriki virildiği ve cevâsî-i adîdeyi sadıka ile derûn-ı birune ahvâl-i a'dâya kesb-i ittilâ olunarak ve tedâbir-i saibe ile matlûb hâsıl olmadığı hâlde ve her ne kadar bir muharebe ne gûna netice vireceği meçhul ise de ancak nail-i muzafferiyyet olacağına cihet-i sitte ile ukul-i ekâbir kemâliyle teakkul iylediği düşman istihkâm elinde bulunmadığı hâlde müstainen [?] ol-vakit üzerine varılmasında beis olmayub lâkin muharebe denilen kâfe-i muhatarat-ı cami bir hâl-i a'cayib-ül-ahvâl ve garâbet-ül-ahvâl olub ma'mûl ve gayri ma'mûl gibi çıkmayarak me'mûl ve meysun gayri haletleri me'mûl ve melhûd olarak ve re'y-i perde-i takdirden ne zuhûr ideceği ma'lûm olmayacağından kol kumandanlarıyla müşârün-ileyh Sırrı Paşa buralarına dikkat buyurmıyarak Müşîr Paşa hazretlerini çeng ü perîşân [73] sevk ve tahrik itmeleri mübayin insan olarak Beyt:

Her ki sultan kendüne hayf [?] bahşet ki mânâsından gaflet olunduğu

Beşinci Havâdis

Rusyalu eğerçi İncedere ve Baldırvan karyeleri civarında ârâm üzere ise de Beyazıd tarîki kumandanı bulunan Mu'tak Ferîk Selim Paşa kumandasında olan kolordunun Rusya'da olan Revan eyaletine kurbiyeti bulunduğu ve Rusyalunun Revan tarafında dahi li-ecli'l-muhafaza bir miktar asker var ise de gayr-ı vâki' olduğundan ve Ceneral Behbudov ise kuvvet-i mevcudesiyle Gümrü'den altı saat kadar beru gelüb mahall-i mezkûrede ârâm iylemesinde Beyazıd tarafında olan kolordu Revan eyaleti emin olmadığından başka kendisinin sol cenahı arkasından dahi mütefekkir olduğu ve mûmâ-ileyh Ferîk Selim Paşa ise sanayi-i harbiye ve zırh ve desais-i cengiye'nin ilim ve

ameliyyesinden ve tertîbât-ı lâzîmeyi vakt-i halîn ifa ve icrasından adem-i hayr olduğundan başka Macarlu Mîralây Osman Bey'in re'yiyle hareket itmiş iradesine mebnî mûma-ileyh Osman Bey ise ferîk-i müşârûn-ileyh hakkıyla bir gûna hüsn-i tarîk göstermeyerek ve erkân-ı harbiye hizmetine mugayyer hâl ve hareketde bulunarak asker-i muvazzafanın her bir takımını bir muhâlif tarafa ta'yîn edüb ve ferîk-i müşârûn-ileyh ve refâkatinde olan [74] kolordu-yi mezkûr Beyazîd'da veyahud münasib sâir mahallerde istihkâm virerek emir tedafii husûsuna dahi kat'an bakmayarak ordu-yi mezkûrun Beyazîd'dan Revan'a taraf iki saat mesafe Erzap nam kariye civarına götürüb fenn-i harbe mugayyer surette ikâmet ittirmiş imiş ve ma'lûm-ı âlem olduğu üzere sadâ-yı top ve tüfenk ve şedâid-i muharebe ve ceng o makule daima naz ile berude olmuş zatı değil hezar [?] baran dîde-i rüzgarı ve [?] kâr-zâr rüzgarı görmüş geçirmiş şîr-i dil peleng-i efgen olan zatı bile havf ve haşyetle lerze-nâk ve nice bahadır ve behlüvanı sadâ-yı top ra'd-aşub zühre-çak iylediği azadeyi tavsif-i vazîh-ı hâl müstağni ta'rîf-i makal olub lâkin din ve devlet ve vatan ve milletin muhafaza-yı namusu bendegâni saltanat-ı seniyyeden edna bir bendenin bile uhdesine ihale buyrulduğu hâlde artuk ve re'y-i perde-i takdirden zuhûr idecek şiveyi kaderde intizaren me'lûf olduğu neayim-i celîleyi ve vatan ve millet gayretini daima hatırında tutarak mütevekkilen Al' Allahü-teâlâ ve sa'y-i beşerde olduğu meretebe tedâbir-i hasene ile tahsil-i nîk-nâm için terk-i hâb ve rahatla var kuvvetini bazuya getirerek ve canına sahib çıkmayarak veliyy-i ni'met hakkını icra için teşmîr sâk-ı gayret ve hamîyyet itmek farîza-i bendegîden ise de ferîk-i mûmâ-ileyh buralarına bakmadığı der-kâr olub bari hiç olmaz ise mevcud ma'îyyeti [75] olan kolordu-yi mezkûru celb ve cem' bir mahall-i metine vaz' ve metanet ve istihkâmât-ı lâzîmenin i'mâliyle müteheyi cenk muhafazası olamadığından gayr-ı bilâ-mûcib askeri etrafa perakende itmiş ve ma'iyetinde olan asker-i muvazzafasının her biri bir tarafda bî-ser ü pa istedikleri yerlerde meşş ü ârâm üzere oldukları Rusyalunun cevasisi vasıtasıyla Ceneral Behbutov'a mün'akis oldukda hem Revan eyaletine ve hem kendisinin sol cenahına tahsîl-i emniyet için ceneral-i mûmâ-ileyh fırsatı ganimet bilerek hafiyen ordusundan dokuz tabur ifraz ve Revan tarafındaki askeriyle birleştirilerek mûmâ-ileyh Selim Paşa'nın üzerine sevk birle Beyazîd'dan dört saat mesafe Karabulak Gedîği nam mahalle Rusya askerinin vürûdunda Beyazîdî Abdülhamid Paşazâde Mehmed Bey'in himmet ve sadakat-ı cibiliyesi iktizasınca kendü atlasu ve Arab süvârisi ve asker-i muvazzafa-i sâire ve gönüllü süvâriden bir miktarıyla Rusya süvârisini fena surette bozub piyadesi üzerine kadar ta'kîb ve üç yüze karîb Rusya süvârisini endâhte [?] itmiş oldukları mûmâ-ileyh Selim Paşa'nın ma'lûmu oldukda Macarlu Osman Bey'in tertîbiyle heman

Mîralây Yanık Mustafa Bey'in kumandasında olan Van eyaletinden müretteb Beşinci Redîf Alâynın Birinci Taburunu ve iki kıta topu mûma-ileyh Osman Bey beraber olarak ilerü götürmüş ise de Rusyalu on iki taburla Karabulak belinin zirvesini tutarak [76] dağın üstünde bunlar aşağıdan yukarıya süratle koşar adımıyla gittiklerinde bir saat sonra bir tabur dahi matlub itmiş ve yarım saat sonra yine mûma-ileyh Osman Bey tekrar diğer bir tabur dahi matlub iderek bu cihetle dahi askeri tefrik itmiş olduğu hâlde ve tarîk-i sengistan olmak cihetiyle birinci taburu Rusya'ya takarrüblerinde heman ayağı tozuyla atışa başlamış ve asâkir-i merkumenin süratle sevkinden nâşî son nefesinde heman Rusya'ya çatmış olduklarından alây-ı mezkûrun birinci nefes Van taburu Sevince'ye değin her ne kadar ateş itmiş ise de Rusya birden dokuz taburla üzerlerine hücumunda kusûr kalanlarının mukavemete adem-i kudretlerinden avdet iyledikleri yolda gelmekte olan diğer iki tabur başka başka gelürken gördüklerinde avdet iderek bu haberi mûmâ-ileyh Selim Paşa iki saat gerüde olduğu hâlde istimâ' iyledikde yanında olan asâkir-i nizâmiyye ve sâireye bakmayarak çend-rûz mukaddem derûn-i Beyazıd'da götürmüş olduğu haremini alub Van tarafına savışmış olduğunu gördüklerinde herkesi istediği tarafa perişân olduklarını Rusyalu bir gûna desise-i harbiyeye virerek bir gün bir gece cebel-i mezkûrden inmeyüb ve eğer Selim Paşa ordusunu ve Beyazıd şehrini bırakmasa Rusyalu oradan avdet ideceği der-kâr olduğu muahharen ve mütevatiren mesmûât ile reside-i hadikayn ve tahkikdir [77] Rusyalu bu tarafda olan büyük ordusundan Beyazıd tarafında olan Selim Paşa'nın üzerine asker gönderdiği ve Selim Paşa'nın Van tarafına doğru bırakub gittiği haberinin bizim orduya vürûdu sırasında Rusyaludan dokuz tabur Beyazıd'a gitmiş olduğu ol-vakit istimâ' olunarak bizde cenk-cu olanlarımız işte Rusyalunun ordusundan dokuz tabur noksan iken üzerine varılmasının sırasındır diyerek müşîr-i müşârûn-ileyh tekrar cenke tahrik ve hâh nâ hâh irza etmişler imiş halbuki Rusyalu mûmâ-ileyh Selim Paşa'yı oradan def' ve Beyazıd'ı orada da dest iylediği anda bu tarafda olan ordusundan Beyazıd tarafına göndermiş olduğu mezkûr dokuz taburu oralarda dakika te'hîr etmeyüb heman avdet ve şeb-rûz şerer-i hâl iderek muharebeden bir gün mukaddem yine büyük ordusuna gelüb mülhak olmuş imiş.

Altıncı Havâdis

Ve işbu Selim Paşa havâdisinin zuhûrundan dört gün mukaddem müşârûn-ileyh Sırrı Paşa ve başıbozuk zâbitânın ibrâmlarına binâen ne kadar asker-i muvazzafa var ise Rusya ordusuna bâ-hafiye giderek şafakla beraber bizim süvâri gafleten Rusyalunun süvâri

karakolu üzerine düşüb karakol-ı mezkûru bozarak piyade çadurları [78] üzerine kadar döküklerinde Rusyalu top ianesiyle bizim muvazzaf süvârisini ordusu üzerinden def iderek çarçabuk askerini silah altına alub bir iki alây piyade asâkir-i muvazzafa-i mezkûru kırk dakika mesafe Karabil nam mahallin beru tarafına kadar top ile ta'kîb iyledikde beru taraftan Ferîk Kerîm Paşa kumandasında olan birinci fırka ve kâffe-i süvâri ile her ne kadar istikbâl olunmuş ise de Rusyalu bunları def iyledikten sonra ilerü gelmeyerek hadd-i fasıl olan mahâllde biran tevkif birle gerü giderek kendü ordusuna çekildiğinden bizler dahi avdetle yine çadırlarımıza gelindiği ve bundan iki gün sonra bizim ordunun semt-i şimâlinde ve iki saat mesefede olan Berkid nam karyenin hanelerini harab iderek keresta ve ahşabını mahrûkatı için ordusuna nakletmek üzere sekiz tabur piyade ve üç alây süvâri ve iki batarya ki Rusya'da top bataryası sekiz topdan ibaret olmak cihetiyle on altı pare top ve hayli başıbozuk askeri tamamen arabalarını ortaya alarak pîş-dâr ve dem-dâr ve yemîn ve yesârına keşşâflar tertîbi üzere her ne kadar mevki' sahralar ise de yine ihtirazane hareketle karye-i mezkûre yaklaştıkda süvârisini etrafda olan münasib mahallere karakol ve gözcü ta'yîn ve taburlarından dört tabur mezkûr Berkid karyesinin taraf-ı cenûbuna [79] bizim ordumuzdan taraf ve kusûr dört taburu ve toplarını karye-i mezkûrun cevânib-i erbaasında münasib mahallere ta'yîn iyledikten sonra ne kadar amele ve arabacısı ve sâireleri var ise karye-i mezkûrun tahribine me'mûr iderek bir buçuk saat zarfında beş altı yüz kadar arabasını tahmil sırasında iken bu abd-i hakîr alâyımızla beraber ordumuzdan bir saat şimâl tarafında vâki' Kapak Tepe nam mahâlde bulunmuş idim Rusya'nın zikr olunduğu vechile hareketi Ordu-yi Hümâyuna haber virildikde üç alây piyade ve yedi alây süvâri ve beş batarya top ve başıbozuk askerinin nisfiyle Ferîk Abdülkerîm Paşa ve Hûrşîd Paşa dahi mezkûr Kapak Tepe'ye geldiklerini egerçi mezkûr Berkid karyesini tahribe me'mûr olanlar zemin-i maniasıyla göremezler ise de Rusya ordusu mezkûr Kapak Tepe'nin semt-i şarkisinde bir saat mesafede olarak miyanede hail olmadığından bizim askerin mezkûr Kapak Tepe'ye gelişini Rusyalu gördüğü gibi on altı tabur piyade mezkûr Kapak Tepe ile kendü ordusu arasına ve çend tabur dahi Berkid tarafındaki arabalarına doğru me'mûren askerine der-kafa olarak sevk olduğunu Müşîr Zarîf Paşa hazretleri istimâ' iylediği gibi Ordu-yi Hümâyunda mevcut olan asâkir-i şâhâne ile hareket ve bizimle Rusya ordusu beynine doğru azîmet iyledikde Rusyalu dahi bâkîye-i askerini ordusu [80] kenarından bir çar-yek mesafe Zarîf Paşa hazretlerine taraf çıkarub orada tevkifiyle mezkûr Berkid karyesinin tahribinde olan asâkir ve mahmûl arabalarını ordusu tarafına gerü çekmek sırasında Macarlu İsmail Paşa her çend muharebeyi teşvik ittiyse de Kerîm Paşa tarafından rıza virilmediği sırada

Rusyalunun tamam arabaları ordusuna dahîl oldukda çıkardığı askerini dahi ağır ağır gerüye ordusuna çeküb ve ahşam dahi yaklaşmakta olduğundan kumandanımızın iradesiyle bizim asâkir dahi ordugâhımıza avdet olundu ve Rusya'nun işbu ordusunun her ne kadar tarîk-i muhaberesi açıksa da her ne vakitki kalesinden ordusuna erzak ve mühimmat celbinde ve gerek bir mahlûk bu gûna mahrûkât ve alef tedârikine lüzumu görüldüğünde araba hamûle ve hayvanatını ordusundan çıkardığı vakit düşmandan taarruz olunacak gibi hemen yemin ve yesar [?] kafilesi üzerine düşmanı gemisinden? çıkub dökülecek misillü ihtiyat üzere olub kafiye-i mezkûresine miktar-ı vâfi piyade taburu ve iktizası kadar top ve süvâri alâyları ve milisye ta'bir ittikleri başıbozuk askerini terfik ve pîş-dâr ve medar ve keşşafklar ta'yîn ve taburlar ve toplarını kafilenin münasib semtlerinde meşy ve hareket ittirerek ahz idecek mahrûkât [81] ve alef her ne ise hemen çarçabuk toplayub arabalarına tahmil birle yine tertîbât-ı mezkûre üzere avdet ve kalelerinden götürecektir erzakın hiç olmaz ise bir haftalığını bir defada kaldırub ve ordusu hayvanatından yine ordusu kenarında ağzıyla otlattıramayacak top keşân ve sâir hayvanatının alefini ve yakacak mahrûkatını yine bir haftalık ve hiç olmaz ise dört günlük yerden tedârik itmesi ve sanki düşman karîb olmasa bile yine bu tertîbât üzerine gidüb gelmesi matakaddümden beru nizâm ve halleri iktizasından olub ve doğrusu begenilür bir fikra-i askeriyeden olduğu ve küllîyetlü arabaya mâlik olduğundan nakl-i mühimmat ve sâirede umûrunu tehsîl itmiş bulunduğu ve bizim ordumuzda ise bu hallerin aksi olub şöyleki ol-vakitler ordumuzda beher alâyın çadır ve ihmâl ve eskalini kaldıracak mekkâriden başka hayvanat olmadığından seferin ibtidasından ikinci senesinin ahîrlere doğru hayvanat-ı hamûleden zaruret olduğu cihetle bizim ordu veyahut bir müfrezemiz bir mevki'de bulunduğu vakit alây ve taburların bir günlük çadır ve ihmâlini kaldıracak kadar mekkârî hayvanatı veyahut arabası olub ordu yahud müfrezeden erzak olan mahall kaç saat mesafede olursa olsun beher gün alây ve taburların bir günlük alacakları erzaklarının [82] senedini tahrir ve mekkâre-i mezkûreye nöbetçi zâbitânı terfikiyle mesela beş saatlik mahallden gelecek erzak için nısfü'l-leylde me'mûru yola çıkub mahall-ı erzaka vusûl ve ahz ve tahmil ve avdetiyle alâyına ahşam vakti ancak vürûd iderek ol-vakite kadar asâkir erzak için dîde be-râh intizar ve bu cihetle mahmûl hayvanatı şeb-rûz rahat itmediklerinden ez vakit içinde lagir ve bî-medar olduğu ve eger hayvanattan biri hasta olsa veyahud yağmur ve çamur veya bir mevani-i sâireden dolayı mekkâre-i mezkûre vaktinde yetişmez ise ol günü asker kereste ile beytütet ideceği ve hiçbir alây ve taburun erzak me'mûrları birlikte gitmeyerek cümle başka başka perişân kimi ahşamdan ve kimi nısfü'l-leylde ve sabahleyin yola çıkarak zikr olunan beş saatlik

yol boyna uzayarak gidüb gelmekte olduğu ve ot tedâriki ve mahrûkât celbi ekseriya erzak nakli misillü perakende ve perişân ve her biri bir tarafa revan olarak orduya avdetleri dahi vakitli vakitsiz o anda geldikleri cihetleriyle bu hâlât-ı bâdî-i ta'n dakikadan erbâb-ı harb olduğu

Yedinci Havâdis

Bâlâda hâme-güzâr takrir olunduğu üzere bizim Ordu-yi Hümâyun Hacıveli kariyesinde [83]⁴¹ Rusyalu ordusu Baldırvan ve İncedere nam kariyeler civarında olarak karşudan karşuya otururken iki yüz yetmiş senesi Temmuzunun yirmi üçüncü gününün ahşamı İkinci Ordu-yi Hümâyunda mevcut livâ paşalar ve mîralâylar Ferîk Veli Paşa'nın çadırına celbiyle Erkân-ı Harb Reisi Ferîk Hûrşîd Paşa'nın takrir ve ta'rîfiyle işbu gice saat beşde Rusyalu üzerine gidilecek deyu orada ve her piyade ve süvâri alâylarıyla top bataryalarının mahallerinin haritasını cümleye ifham iderek her bir alây ve tabur bataryaların mahall-i meşy ve karar noktalarını irae birle saat-i mezkûrde hareket olunması ve hiç hayat ve sadâ olunmayarak hatta çubuk için çakmak çakılmasını men' ve tenbih iylediler Rusyalu üzerine işbu taarruz-ı hareket olunmak için başkumandan Zarif Paşa ve Erkân-ı Harb ümerâsıyla ve ferîk paşaların umum asâkir-i şâhâne için tertîbâtları şu vechile olduğu Ferîk Abdulkerîm Paşa kumandasında olan birinci fırka ile müşârün-ileyh Hobdan kariyesi civarında olan ordugâhından gice saat beşde hareketle Karabil nam cebel-i sagîri sağ cenahına alarak Rusya ordusuna doğru gitmek ve Mîrlivâ Abdurrahman Paşa ile altı tabur nizâmiyye ve Revandüzü mîr-i mîrândan Resul Paşa'nın ma'iyetinde olan başıbozuk askeri ve altı pare dağı top ile mezkûr Karabil dağını giceleyin tutmak ve ikinci fırka Hûrşîd Paşa ve Veli Paşa'nın nezaretlerinde olmak üzere müşîr karargâhı bulunan Hacıveli köyü karyesine [84] saat-i mezkûrde hareketle ordu-yi mezkûrun semt-i şimâlisinde vâki' Kapak Tepe'nin taraf-ı şarkîsinden geçerek mezkûr Kapak Tepe'den Karabil'e doğru gitmiş olan sagîr sırt sırasınca Rusya ordusuna doğru gidilmek eğer Rusyalu li-ecli'l-mukabele bizim ikinci fırkayı karşular ise Kerîm Paşa Rusya'nun sol koluna ve Abdurrahman Paşa dağdan arka tarafına ineceği ve eğer birinci fırkada olan Kerîm Paşa'yı istikbâl ider ise ikinci fırka Rusya'nun sağ kolu ve dağda olan

⁴¹ 83 numaralı sayfada bulunan derkenâr: *İş bu nakl-i erzak husûsunda olan zaruret mekkare-i miri hayvanının mikdar-ı kifâyede bulunmadığından neşet etmiş ve bu hal üzere yetmiş bir sene evahirine kadar gitmiş ise de muahharen eyalat ve elviyeden tertib buyrulmuş olan hayvanat orduya vusûlünde alâylara taksim olunarak beher alâyın altı günlük erzakı birden beraberce naklolunacak surette alâylara hayvanat verilerek suubet-i mezkure bu vechile teshil buyrulmuş olundu.*

Abdurrahman Paşa sol cenahı üzerine düşeceği tasmin buyrulup ve fi'l-hakika Müşîr Zarif Paşa hazretlerinin bu tedbiri pek aşuru müstem'in görülecek tertîb olarak ve beher fırka meşy-i hareket esnasında alâylarla kol yanaşık olarak buyurub tekabül-i saffeyn vuku'unda beher ikişer hat ve cenahları süvâri alâyları ile kapattırılmış olarak tertîb ve tenbih olunmuştu ve Kerîm Paşa kumandasında olan fırkanın birinci hattına Ferîk Hacı Rıza Paşa kumandan olub ve ordu-yi mezkûrun sağbaşlarında Arabistan Ordu-yi Hümâyunun Süvâri Birinci ve İkinci Alâyları ve sol tarafında yine ordu-yi mezkûr Üçüncü ve Dördüncü Süvâri Alâyları ve bizim ikinci ordunun birinci hattının sağ başında bu abd-i kemînenin refâkatimizde bulunan Anadolu Süvâri Birinci Redîf Alâyı ve ikinci hattında yine Anadolu Süvâri İkinci Redîf Alâyı me'mûr ise de mezkûr ikinci redîf alâyının mevcudundan az olduğundan mezkûr bizim birinci redîf alâyından iki bölük mezkûr ikinci alâya ilhak virilmişti ve yine ordu-yi mezkûrun sol tarafında Anadolu Nizâmiye Birinci [85] ve İkinci ve Dördüncü Süvâri Alâylarıyla ser-gerde Hasan Yazıcı ve sâir asâkir-i muvazzafadan altı bin kadar süvâri me'mûr olarak vakt-i mev'ûd olan gice saat beşde hareket olunub ordudan çıkarken bizim bulunduğumuz fırkanın önü sıra bir büyük fenar gider idi ve çakmak çakılmasun deyu tenbih olunmuş iken böyle bir meşaledar fenarın ordumuzun önünde gitmesi ne sebebe mebnî olduğu ve kimin önünde çekildiği ve bu gûna adüvvü üzerine baskın misillü giderken ikad-ı fenar bayağı düşmanı ihtar demek olduğundan birinci hattın sağ başında bulunduğumuzdan def'-i şübhe için bir çavuş ile çend süvâri gönderilüb avdetlerinde fenar-i mezkûr Ferîk Hürşîd Paşa'nın önünde ordunun ilerüsünde olduğunu haber vormeleri derûne gelüb lisânen gelmeyecek surette mûmâ-ileyh Hürşîd Paşa'dan şübhelenülmüş ise de artık elimizde ne var bakalım ne zuhûr eyler deyu herkes emrine meşgul idi ve ordugâhımızdan bir saat kadarı müfarakata kadar ahşam tenbih olunduğu üzere mezkûr Kapak Tepe önüne doğru gidilüb bir saatlik yol alındıkda mûmâ-ileyh Hürşîd Paşa'dan birbirini müteakiben piyadî yaverler gelerek sağ tarafa gidin her ne kadar ta'rîf olunan yolumuzdan çıktık deyu yaverlere sual-i cesaret olunmayarak belki bir zuhûrata sebebdir mülâhaza olunurdu ve on dakikada bir yaver gelerek bizleri ve bizim sol tarafımızda olan [86] topları ve taburları daima sağa sevk iderlerdi ve burada seyyid fi tecdid ve tekid-i şübhe iderdi ki yaverlikle gelüb bizi sağ tarafa sevk idenler zulmet-i leyl münasebetiyle kim oldukları bilinmezdi.

Böyle bir ordunun gice hareketinde min gayri haddin lâzımdırki kumandaran nezdinde bulunan yaverleri mîrlivâ ve binbaşılardan bildiği adamlardan olarak hatta şahsını teşhis idemez ise de sadâsından bilinmek ve burası mümkün olamadığı hâlde bari öyle bir

vakitte filân paşanın yaverleri filân yerli filân ve filân rütbede bulunduğu mîralây ve binbaşılar ve batarya kumandanlarına ma'lûmât vermek dahi usûl-i dakika-i harbiyeden olub her ne hâl ise daima bizleri sağa eğri götürerek envar-ı süheyl nam sabah yıldızı tulû' edüb ve biraz mürûrunda zikr olunan fenar bizim önümüze doğru gelerek mûmâ-ileyh Hûrşîd Paşa'nın tekellümât-ı sadâsı bize yaklaşarak yanımıza geldikde efendim ahşamleyin tenbih buyrulan yolumuzdan çıktık acaba bir sebebe mebnî mi oldu deyu sualimizde kat'an cevap vermeyüb fakad sizin alây emr olunduğu vakit avcıya çıkacakmış deyu emr iylediklerinde ne vakit irade iderseniz hazırız cevabının akabinde yanında olan ta'lîmci Fransalu Pillu Bey bunların [87] alâyı sineklüdür avcıya filintalu alây çıkmak lâzım gelür ihtarını mûmâ-ileyh Hûrşîd Paşa'ya söylemek sıralarında cân müzâyedesi kurulacak rûz [?] şafakı zuhûr edüb dost düşman fark olunduğu vakit bir de manzur olduğu bizim ikinci fırkayı Hûrşîd Paşa ikiye taksim itmiş fırka-i mezkûrun sol kolu mev'ûd olan Kapak Tepe'den Karabil'e gidilecek sırtcağızın öte tarafına düşman ve sağ kolu ki bizler Kerîm Paşa ordusunun heman az mesafe kalmış ki arkası sırasına gelmiş ve müşârün-ileyh Kerîm Paşa müretteb olduğu vechile sağ kolunu Karabil cebel-i sagîrine dayamış mev'ûd olan mahalli tutmuş ve Abdurrahman Paşa ile Resul Paşa'ya sipariş olduğu vechile cebel-i mezkûrun zirvesine çıkmış oldukları ve bizim fırka ma'rûz-zikr müteferrika olmuş olduğu Zarif Paşa hazretleri ile İ'mâlât Reisi Raşid Paşa yanımıza gelerek bu tefrikanın acaba sebebini sual buyurdıklarında nısfü'l-leylden beru Hûrşîd Paşa tarafından yaverler gelerek bizleri daima sağa götürüb mahud olan yolumuzdan çıkardılar deyu ifade olundukda evet ordunun sol kolunu dahi sola getirmişler deyu müşârün-ileyh mateessüf iradelerinden sonra bizi tekrar semt-i mezkûre doğru sevk itmiş ise de birde bir ziraadan böylece olan giyah piyade askerinin ayaklarına köstek gibi geldiğinden pek çok yol alınamazdı ve bazı rivâyete nazaran Rusya üzerine işbu baskın olunacağı gice saat iki buçukta [88] Rusyaluya bizim içimizde bulunan din ve devlet ve vatan ü millet haini olan din-i dünyada fûrûht itmiş muhin ve bî-dinler tarafından haber alınmış olduğundan Rusya giceden ağırlığını yükleyüb askerini tamamen silah altına alarak tertîbât-ı lâzimesini icra ve bazı sakil top ve eşyasını dahi ordusundan bir saat arkada Çamuş nam kariyeye doğru isra ve vakt-i şafakta Karabil'in öte tarafına gelüb kudûmîmize intizar üzere imiş sabah oldukda ordusunun kiblevisinde nev ima üst tarafında olan dağı bizim asker tarafından tutulduğunu ve Kerîm Paşa ordusunun mukabelede bulunduğunu gördükde mezkûr dağın ateşinden emin olmak için durduğu mahallden ayak ayak kendü sağ tarafına ve garba doğru çekerek ahşamki tertîbâta bizim ikinci firkanın tutacak mevki'ini Rusyalu tutmuş bulundu sabahleyin saat onda bizim

birinci fırkadan irade-i müşiri olunmaksızın ve ikinci firkanın gelüb yetişmesine bakmaksızın bir sıra toplara ateş olunmuş ise de Rusyalu ne sebebe mebnî ise ateş itmeyerek ve sonra beş on dakika mürûrunda tekrar müşârün-ileyh Kerîm Paşa tarafından toplara ateş olundukda Rusyalu dahi mukabele birle vardıkça top muharebesi şiddetlenerek ve yarım saat mürûrunda bizim ikinci ordu dahi Rusyalunun sağ kolu üzerine yanaşmış oldukda bizim tarafdandan dahi top ateşine mübaderet olunub Rusyalu ikinci hattının nisfiyle ihtiyat-ı asâkirini ve toplarıyla bizi dahi mukabele itmiş tarafeyn ebr-i şerer-bar-asa ateş-efşân [89] olunmakda tasavvur olunmadığı Karabil cebel-i sagîrinin zabtına me'mûr olanlar ki giceleyin mahall-i mezkûru tutmuş olan ümerâdan istimâ'a nazaran mahall-i mezkûr her bir tarafı layıkıyla görmekte olduklarından mûma-ileyhim şu vechile ta'rîf ittiler ki Kerîm Paşa'nın sağ kolunda İslâm askerinin giceden tutmuş olduğu cebel-i mezkûrun arkasında kimin olup olmadığını Rusyalu bilemediğinden tahkik-i ahvâl için sol cenahından bir mükemmel alây süvârisini Kerîm Paşa ordusunun sağbaşından geçirmek emeliyle ordu-yi mezkûrun birinci hattının sağ cenahında bulunan süvâri asker-i muvazzafa ve Arabistan Süvâri Birinci Nizâmiyye Alây üzerine hücum ittirdikde evvela muvazzaf ve birinci alâyı kaldırub ordu-yi mezkûrun ikinci hattının sağ tarafında bulunan yine Arabistan Süvâri İkinci Alâyı üzerine götürdükde merkum ikinci alây dahi yüz çevirdiğinden Rusyalu süvârisi bunları önüne katarak aldığına göre Kerîm Paşa ordusunun sağ cenahı arkasına götürüb bir çar-yek yol götürdükde mersum Rusya süvârisi orada durub tamam hayvanatını dinlendirmiş ve cebel-i mezkûrun arkasında pusu ve kemin-i harbiye olmadığını layıkıyla anladıktan sonra avdetine başka yolu olmadığı cihetle geldiği yoldan ordusuna gitmek için avdeti evvela eşkin ba'dehû râst ve orduya karîb oldukda dört nal ta'bîr olunur kalub ve tamam ordunun sağ taraf beraberine geldikde süratli [90] hareketle mezkûr birinci fırkayı geçüb kendü askerine mülhak oldukda Rusya kumandarı cebel-i mezkûrun arkasında pusu olmadığını avdet iden süvârisinden haber aldığı gibi birinci hattını Kerîm Paşa'nın üzerine ilerü sevk ve şeşhane toplarını dahi birinci hattının ilerüsüne dökerek şeşhane ateşine başlamış olduğundan ve bizim ikinci fırka dahi tamam Rusyaluya çatmış olarak ateş-efşân olduğundan her tarafından top sadâsına tarafeynin tüfenk nöbet ateşi dahi ilave olduğuna cihetle tas geyvan pür tanîn gulgule endâz-ı asıman olarak ol havâlîde olan küh-i sahralar zemzeme efza-yı manend rûz-i [?] olup hüda âlimdir ki top ve tüfenk sadası tefrik olunmak mümkün olamayub müselsel sadâ-yı pür mehabet ra'd-asa bir inilti-i cânhıraş zühre-çak bir gulgule-i mühib mahall-i idrak bir hâlât olup fakad kesret üzere atılan top taneleri ile misket sadâ-yı mühibesi fark olunurdu bu ateşde Kerîm Paşa

ordusunun birinci hat kumandanı Ferîk Hacı Rıza Paşa'nın mahv olmak cân-sipârâne gayret ve sebatı ve semere-i himmet ve hamiiyeti olarak hatt-ı mezkûr sebat-ı kâmile göstermiş ise de mukabelesinde olan Rusyalu şeyhane taburunda hatt-ı mezkûru pek çok örselenmiş ve hatta sönmek derecesine gelmiş olduğundan hat değiştirmeye lüzumu hakiki görünmüş olduğu hâlde fırka-i mezkûrun ikinci hattının sağ baş kumandanı Mirlivâ Ermeni'den Mühtedi Vanlı Mehmet Paşa [91] ve sol baş kumandanı Bulgar Ahmed Paşa'ya her çend Kerîm Paşa ve Hacı Rıza Paşa hazretleri taraflarından ilerü varmalarına irade olunmuş ise de yaverler ve zâbitân bile gönderilmiş ise de mûmâ-ileyh Mehmed Paşa daima kumandasında olan cenahı ilerü sevk idecek mahallde çift koldan saff-ı harb ve kol heyetlerini lüzumsuz ve vakitsiz bazı manevralar icrasıyla ilerüye yürüyecek yerde ayak ayak gerüye gitmekde ve merkum Ahmed Paşa dahi atından düşme derecede sermest olarak ilerü gelmiş her çend kumandaran-ı müşârün-ileyhim tarafından paşa-yı merkum irade olundukça at üstünden istiğfarağ ider derecesinde serhoşluğu ittihaz-ı bahane-i necat iderek gerü gerü gitmek üzere bulunmuş oldukları bunları ilerü birinci hattın ilerüsüne götürmek için kumandaran tarafından me'mûren gitmiş olan zâbitândan ve emniyet olunur adamlardan istimâ' olunmuş bunların ol vechile menafî sıdk-ı hamiiyet-i hareket-i betaet ve ric'atları cihetle artık birinci hatda tâb-ı tüvan kalmamış ise de Rusyalunun dahi son nefesi olub tarafeyn gerü çekilmek üzere ve bizim ikinci fırka Rusyalunun sağ kolundan ateş işitilmekde olduğundan Rusyalu Kerîm Paşa'yı ta'kîb idemeyüb Kerîm Paşa ile cenk iden birinci hattının nısfını biraz ilerledüb Kerîm Paşa'nın beyân ve nısf-ı diğeriini bizimle muharebe itmekde olan askerini mülhak iderek ateş-efşân oldukda bizim ordunun birinci [92] ve ikinci hatları tertîbâtları Hûrşîd Paşa'nın kemâl-i hıyânetinden olarak mukaddemce tahrir olunduğu üzere suret-i tertîbinden çıkmış ve müteferrika bulunduğundan topların ise tamamen ihtiyat cebhanelerü yetişemeyüb sandıklarda olan döğünmüş olduğundan bizim orduyu dahi gerü almaklığa lüzum hiss itmiş bulunduğuna mebnî piyadeye vakit kazanmak için süvâri alâyalarına hücum iradelerinde bîlâ-fütûr Rusyalunun üzerine hücumumuzda Rusyalunun bir taburunun üzerine düştüğümüzde tabur-i mezkûrun mevcudu ancak üç yüz kadar kalmış kaçarken süvârinin hücumunu gördükde heman kale heyetine girerek ateş itmiş ve heman ateş kesilmek derecesinde iken yaverler yetişüb süvâriyi dahi avdet ittirdiklerinde ordumuzun gerü çekildiği görülüb artuk ortalıkda kalmış asâkir-i İslâm mecrûhlarını çıkarmaya gayretle iki yüze karîb mecruhlar alâyımız askerinin terkî'lerine tahmilen süratle ordumuz tarafına ihrac-ı irsâl ile beraber avdetimizde birinci hattın sağbaşında olan bir batarya toplarımızın yerler ufak taşlık olmak cihetiyle ağırlaşmış ise de düşmana göstermemek

içun topların arkasından saff-1 harb nizâmıyla avdet olunmak her ne ise mezkûr toplar dahi selâmete çıkmış oldu ve mezkûr toplar yol aldıktan sonra ve gülle menzilinden dahi çıkmış olduğumuz vakit ordumuzun arkasından ağır ağır gelürken sağ tarafımızdan azar azar tüfenk ve âdem sadâsı çoğalmaya başlayub semt-i mezkûre doğru bir püşteye çıkdığımızda [93] der-aman Ordu-yi Hümâyunu Redif Dördüncü Alâyının Birinci Taburu heyet-i asliyesini bozmuş ve nısfından ziyadesi silahını atmış sanki birbiri üzerine dökülerek firar ve Rusyalunun milisye atlasundan tabur-1 mezkûrun sağ taraf ve arkasını alarak içlerine ateş iderek mecruh olan ve yürümekden kalanları esir ittikleri görüldükde her ne kadar alây-1 bendegîde olan şehîd ve mecrûh ve hayvanları telef ve zahmdar olanlarla ve piyadeden dahi meydanda kalmış olan mecrûhlar terkî'lerine virilerek ilerü gönderilmiş olduğundan yanımızda iki yüz atlu ancak kalmış idi ve süvâri askerinin böyle vakitte ve medarda bulunarak emr-i muhafazada bulunması farizasına mebnî refâkatimizde olan süvâri zâbitân ve neferâtına bunları böyle düşman elinde bırakub gitmekliğı revâ görür müsünüz üzerine hücum olunsa olaki Hakk-teâlâ işbu din karındaşlarımızın tahliyesine sebep olursanız deyu ifade olundukda el-Hakk alâyımız fedâkâr-âne cevablarına ve Ferîk Raşid Paşa dahi bu hali görür imiş müşârün-ileyden dahi haber vürûduna binâen tabur-1 mezkûru arkasından sıkışdırmakda olan Rusya süvârisi üstüne hücum olundukda Hakk-teâlâ inayet iderek Rusya süvârisinin yüzleri dönerek tabur-1 mezkûrun sağ tarafından gelen bayrakları tarafına firaren toplandıklarında tekraren onlara dahi bir hücum gösterildikde yani kırk elli silah açılmadan onlar dahi rû-be-râh-1 edbar [94] olduklarında tabur-1 mezkûr önümüze alınarak çıkarıldığı keyfiyeti İ' mâlât Reisi müşârün-ileyh Raşid Paşa ağlayarak seyr idermiş ba'dehû müşârün-ileyh yanımıza gelerek iltifat-1 lisâniyelerine dahi mazhar olunmuş olub ve Hacıveli köyünde olan Ordu-yi Hümâyun tarafına gelürken Ordu-yi Hümâyunun Kars'a nakil olunmuş olduğu görülmüş ve arkadan hayvanatımızı otlatarak gice saat iki buçukta Kars'a gelinmiş oldu ve muharebe-i mezkûr sabahleyin saat ondan ikiye kadar dört saat mümted olmuş olduğu ve ferdası Kars'da Ordu-yi Hümâyun yoklama oldukda Anadolu Nizâmiyye Beşinci Alâyı ordunun avdeti sırasında Rusyalunun süvârisi askerine tesadüflerinde alây-1 mezkûr zâbitânı alâylarını süvâriyeye karşı kale nizâmına vaz'ıyla ateş iderek vakit buldukça yol almak lâzımeden iken nasıl ise alây-1 mezkûr ile Arabistan Piyade Altıncı Alâyından iki tabur ve sergerde Hasan Yazıcı ve sâireden altı bin kadar başıbozuk süvârisi ikinci ordunun ve bunların sol tarafında olarak Rusya süvârisi mezkûr alâylara hücum ve merkum altı bin kadar başıbozuk hiçbir işe yaramayarak firarları zikr olunan ehl-i İslâm askerinin kaydı esere giriftâr olmalarına sebep olmuş olduklarından bu

tarafda esir ve mecrûh ve şühedâ yedi bine karîb ve hayvanat altı yüzden ziyade telef olduğu istihbar kılınmış ve muahharen vâki‘ olan tahkikat-ı sahihaya nazaran Rusyalunun [95] ve zahmdar ve müteveffası on üç bin ve iki binden mütecaviz hayvanatı telef olmuş olduğu reside-i serhadd-i yakîn ve tahkikdir zira müşârün-ileyh Zarif Paşa hazretlerini her çend cenke tergib itmiş iseler de müşârün-ileyh kol kumandanlarını tedbirine ve emrine mu‘tî zannıyla Rusyalu üzerine taarruz-ı harekete rıza-dâde olmuş olub bir nâm şan kazanılır ümid-i kâmileyle olub el-Hakk tedbir buyurmuş olduğu üzere kol ve hat kumandanları hareket ve tedbir-i mezkûre muhâlefet itmemiş olsalar ve Hürşîd Paşa ma‘ru‘z-zikr ol vechile hıyânet itmemiş olsaydı Rusyalu bütün bütün muzmahill ve berbad olarak Revan ve Nahçıvan ve bazı Gürcistan ve memâlik-i şirvan muharebe serfiye serdare-i münkad olacakları bî-iştibah idi ve eğer hakkına bakulursa bir sene mukaddem müşîr-i sabık Ahmed Paşa reisliği hengâmında müşîri Abdi Paşa hazretlerinin emrine mu‘tî olmuş olub mezkûr Gedikler muharebe-i müteallimesini zuhûra getirmemiş olaydı muharebe sizce memâlik-i mezbure derûnuna ihtilal-i küllî düşerek ola ki mücadele ve sefk-i dema olunmadı çok güzel işler zuhûr ider idi ve Abdurrahman Paşa ve Resul Paşa’nın oldukları dağdan Rusyalu üzerine ateş olunmuş olsa yine Rusyalu pek de açılmaz dese de ne sebebe mebnî ise cebel-i mezkûr heman seyirci gibi durub kat‘an ateş itmemiş oldu Beyt : [?] [96] ve işbu gavgada Rusyalu bizden iki kat ziyade örselenmiş olub ancak Ordu-yi Hümâyun Kars’a kaldırılmamış olsa idi galebe kangı tarafda olduğu pek de ma‘lûm olamayub teraziye beraber götürmüş olunurdu ancak Ordu-yi Hümâyunun Kars’a naklinde dahi ekâbir ve hükümdârânımız bir gûna muhassenat mütalaa itmiş olmaları dahi melhûz-i kavîdir işbu cidalin arifesinde firkaların ve beher firkada bulunan alây ve tabur ve bataryalarla süvâriyan ve muvazzafanın tensik ve tertîbi ve hutût ve ihtiyatîyelerin suret-i tevzi‘ ve tedbiri hak budur ki yolunda olub eğer ahşamki tertîbi Ferîk Hürşîd Paşa bozmayarak tedbir-i mezkûr tertîb olduğu gibi kuvveden fiile getirilmiş olsaydı Rusyalu muharebeye çıkarsa muhakkak muzmahill-i berbad olmasında kat‘an iştibah yoğidi zira ordunun birinci fırkası Kerîm Paşa kumandasıyla Rusyalu üzerine cenûbdan şimâle giderek Moskolunun semt-i cenûbunda bulunacağı ve ikinci fırka merkum Hürşîd Paşa ve Veli Paşa’nın nezaretinde olarak garbden şarka gidüb düşmanın taraf-ı garbisinde olacağı ve ma‘ru‘z-zikr Mîrlivâ Abdurrahman Paşa ile mîr-i mirandan Revandüzlü? Resul Paşa kumandalarıyla olan altı tabur ve altı top ve altı bin kadar asâkir-i muvazzafa zikr olunan Karabil cebel-i sagîrinin rezvesindeki Rusyalunun cenûb-ı şarkîsinde bulunduğu cihetle eğer Rusyalu [97] mukabele edübde birinci fırka ile rû-be-rû gelürse ikinci fırka Rusya’nun sağ cenahından cebel-i mezkûrde bulunan fırka

sol cenahından uracağı ve eğer ikinci fırkayı istikbâl ider ise birinci fırka Rusyaluyu solundan ve cebelde olan fırka arkasından harb ideceklerinden mutlaka Rusyalunun harab ve sebep-i inhizâmı olacağına kat'an şübhe olmadığı vechile tedâbîr-i mezkûreyi Moskolu gördükde dûrbîn-i akl ile izmihlâlini müşahede iderek ordusunu gerü alsa bir çok mühimmat-ı eşyasını iza'a birle karargâhını terk ile rû-be-râh-ı edbar olmasında bu tarafı tahsîlinin nam ve kesb ayırdı tamam ideceğinden başka Rusya mülkünde zîr-i kelim-i hafada fırsat-cu olan Tereke ve Karapapak ve İslâm Kazan kabailiyle eyaletleri derûnunda olan ehl-i İslâm ve kuhe'l-berûzdaki Lazki ve Çeçen ve tevaif-i sâireye kuvvet-i kalb hâsıl olarak memâlik-i Rusya'da ihtilalat-ı mütenevvia zuhûruyla cümlesi Devlet-i Aliyye taraf-ı eşrefine temayül idecekleri der-kâr olub zira Rusyalunun işbu ordusundan gayr-i mülâhaza olunacak diğere bir ordusu olmadığından serhadatından dahi bazı mahallerini gaib itmesi me'mul-i kavî idi lâkin derûnumuzda olan hain-i din ve devlet tarafından bu hareketimizden Rusyaluyu ihtar itmeleri ve tertîbât-ı mezkûreyi ise mersum Hûrşîd Paşa mahza hıyânetinden iptal emeliyle ikinci fırkanın tarîk-i sarfû'l harekâtından çevirüb fırka-i mezkûru ikiye taksim ve tefrikasıyla düşmana [98] karşı giderken ikad-ı fenar iylemesi ve birinci fırkanın ikinci hat kumandanları olan Mîrlivâ Mehmed Paşa ve Ahmed Paşaların kumandan emrine adem-i mütavaatla gerü çekildikleri bu fırsat-ı celfleyi abadi-i cüyûş-i İslâmdan çıkarmaya sebep-i kavî ve bu hâlât-ı [?] ahvâlâtı mükeddere-i mûcib olmuş olduğu ta'rîfiyle müstağni bir keyfiyettir aleyhima yestahik Beyt:

“Müşkil budur ki savt-ı hakkdan

Zuhûr ider mudarebe-i mezkûrda” Müşîr Zarif Paşa el hak cân-sipârâne çalışıp cesaret-i kâmile hasebiyle seleflerine tefavvuk itmiştir şurası var ki sabahleyin ikinci fırkanın müteferrik bulunduğunu ve yolunu gaib ittirdiklerini gördükde ateş itmeden tamamen ordusunu tedricen gerü alması lâzıme-i hâlden iken bâlâda beyân olduğu vechile birinci fırkanın ateşe başlamış bulunduğu cihetle muharebesiz ric'ata vakit kalmamış idi ve burada bu ifademize bir sual lâzım gelür ki iki düşman birbirini görübde rû-be-rû olacak vakit orduyu gerü almak husûsunda muhatara der-kâr ve faide olmadığı bedidar olarak böyle avdetde düşman şımarmaz mı veyahut zafiyetimize hamlolunmaz mı deyu suale cevab olunur ki bazı [?] din kalpazanlarının Rusyaluyu haberdar itmelerinden nâşî mademki düşman gafil bulunmayub silah altına ve hatt-ı harbinin ilerüsünde [99] arkasını istihkâmâtına virerek mevâki'-i münasebeyi ve ikinci fırkanın tutacak mevki'ini tutmuş olduğundan eğer bizim avdetimizde cesaretlenür arkamızdan doğru üzerimize gelse tamamı elinde olan mevâki' mazbutasından ayrılmış ve bizim ordu ile Rusya ordusu

meyanesinde iki buçuk saat mesafede içecek su olmadığından bize münasib kendisine muzır olan bir mevki'ye gelmiş olacağından ol-vakit bizim firkalarımız ise önünden ayak ayak çekilüb gelürken firkalarımız birbirine yanaşarak kendimize çeki düzen verübdе harbe münasib bir mahall ittihazıyla düşman yüzüne avdetle muharebeye ağaz olunmuş olsa yine muzafferiyetimiz me'mûl-i kavî olacağı ve üzerimize gelmediği surette zaafımıza hamlidemeyerek fenn-i harb kaidesince tahmin iderdi ki Osmanlu bizi istiktafat-ı taaruzziyye ile denemeye geldi deyu bir gûna namusa dokanur madde olmayacağı der-kâr ve öylece avdet olunub da orduya gelindikde bu hareketde vuku'a gelen hatalar tashîh ve güç derûna râst-nüma olanların ahvâli bi't-tahkik te'dib ve ordulu vecdlerinden tathir ve sâirini terhib ve tarîk-i istikâmete her bir kesi tevfik ve tergib iyledikten başka ber beyân-ı bâlâ asker-i İslâm ve devr-i nezdinden düşmanı göre göre gözleri aşub kalblerine daha ziyade kuvvet gelerek gavga [100] taleb olmalarına dahi faide ider idi ve müşârün-ileyh Zarif Paşa valiliğinden beru ahvâl-i düşmana vakıf ve bizim ahvâlât-ı dahîliyemize arif bir cesur zat olduğundan muahharen azl olmamış olaydı hüsn-i hidamat-ı tedâfiyyeye muvaffak olacağı me'mûl-i kavî idi zalik-i takrir el aziz el âlim

Sekizinci Havâdis

Abdi Paşa hazretlerinin müşîrliği hengâmında müşârün-ileyh hazretleri mâla yani tekellümata itibar buyurmaları cihetiyle harb-i nutuk kelâmı muvaffak değil deyu müşârün-ileyhin seyr-i teakil ve kiyasetine vakıf olmayanlar tarafından söylenirse de müşârün-ileyh hazretleri âlim ve akil ve zî-iffeti edib mükemmel olarak fûnûn-ı harbiye ve tedârikât ve mülâhazât-ı âtîyeye muvaffak olmuş bir zat-ı sûtude-sıfat olduğundan Kars kalesini mukaddemce gördükleri gibi kale-i mezkûre küllî istihkâmâtı muhtaç olduğunu pek nazarda idrak buyurmaktan nâşî Kars kalesinin arka ve garb tarafında kaleye havale olan mahalle Veli Paşa'yı me'mûr iderek Veli Paşa Tabyasını ve tiz harb mahallesinin üst tarafında ve Veli Paşa ta'biyesinin cenûbunda vâki' cesîm ta'biyeyi ve şehrin cânib-i şarkîsinde ova cânibine doğru Hafız Paşa me'mûriyetiyle Hafız Paşa ta'biyesini ve Behram Paşa mahallesinin üst tarafında olan Karadağ tabyalarını inşâ [101] ve şehrin önünde olan atıktan bâkî Yusuf Paşa kavlisini? tabya-yı heyet-i cedidesine tahvil ve Çimen Oğlu tabyasını ta'mîr ve ikmâl buyurmuşlar idi bu defa Karabil Muharebesi'nden avdetiyle Kars'a gelindiğinin ikinci günü Müşîr Zarif Paşa hazretleri dahi istihkâmât-ı mezkûre-i mevcude gayr-i vâki' olduğunu cezm iderek Kars şehrinin

taraf-ı kiblevisinde Ferik Hacı Rıza Paşa'nın ta'rîf ve nezaretiyle ve müşârun-ileyh bi'n- nefis zabitan ve neferatıyla beraber çabalayarak inşâ ve ikmâl olunmuş olan süvâri alâylarının imâl iyledikleri süvâri tabyasıyla şehrin şarkî cenûbunda vâki' Kanlı tabya dahi müşârun-ileyh Raşid Paşa'nın nezaretiyle i'mâl olunarak ve Karadağ tabyasının arkasındaki elzem olan mahalle Arabistan Ordu-yi Hümâyunun piyade alâylarının inşâ iyledikleri Arab tabyaları dahi müddet-i kalîlede ikmâl olunduktan sonra süvâri-i asâkir-i hazret-i şâhânedan iki alây Kars'dan Hobtan karyesine doğru iki saat mesafe ve Zeyn köyü civarına iki alây yine Gümrü'ye doğru bir buçuk saat Kalu köyü semtine ve yine iki alây Kars'dan Gümrü'ye taraf iki saatlik Mezraa kariyesi karîbine gitmek ve asker-i muvazzafa süvârisi dahi bunlar misillü ilerü sevk ve bazı mahall-i münasebeye ta'yîn olunduğunun ferdası Kars'da otuz iki tabur ve yetmiş pare top ve iki alây süvâriyle nısf saat Kars'ın hâricinde üç hat üzerine muharebe taklidi olarak bir büyük ta'lîm birle Zarif Paşa tarafından a'dâyı ihafe kasdıyla bu günlerde Rusyalunun üzerine gidildiği vakit işte bu manevra ile hareket olunacaktır deyu ümerâ ve zâbitân neşr ve tenbih olunduğu haberi keyfiyeti ol gice Ceneral Behbutov'a çar [102] çabuk mün'akis olunduğu anda heman ordusunun hareketini setr itmek için ordugâhının etrafında olan hayvanat gübresi misillü dumanı çok ve alevi az çıkan şeylere ateş virerek pes-i perde-i duhânda heman Baldırvan kariyesi civarından re'f-i bar taklitle rû-be-râh-ı idbar ve avdet ve Gümrü kalesinde şimâl-i garbisinde Gümrü'ye bir saat mesafe Ağyunar? nam karye civarına giderek arkasını dağa verüb ve bir harb-ı mahalle nasb-ı hıyâm ve ikâmeti nîk-bet iyledikleri akibinden süvâri-i asâkir-i İslâmiye ile ordugâhına varıldıkda hayli kil şâir ve erzak ve giyah ve küllîyyetlü mahrûkât ve terveze ve sandalye misillü bir çok şeyler terk itmiş oldukları igtinâm olundu Zarif Paşa'nın bu tedbir-i hasenesi dahi tedâbîr-i sabıkasına şahid olub ancak müşârun-ileyhin taarruz-ı harekete rızası olmayub Hacı Rıza Paşa ve Raşid Paşa'dan gayrılarını müteşevvik-i harb-i kîtal olduklarından eğer müşârun-ileyhimânın re'y ü tahrikleri üzere müşârun-ileyh Zarif Paşa hazretleri muharebeyi kabul itmemiş olsa ola ki muahharen bizler Rusya ordusunu muzmahill ider idik artuk ne sebebe mebnî ise Zarif Paşa bırakmadı deyu sarf-ı endazlıkları havfindan olarak muharebeye rıza virmiş ola Ceneral Behbude'nin böyle kaçarcasına avdetinin sebebi şudur ki çend-rûz mukaddem vâki' [103] olan Karabil Muharebesi'nde eğerçi Ordu-yi Hümâyün Kars'a gelmiş ise de Rusyalunun kâr-zâr-ı mezkûrda pek çok nâmdan ümerâ ve zâbitânı üftade-i hak ve mübalağadan ârî olarak on üç bin güzide ve mu'allem topçu ve piyade ve dragonundan mecrûh ve telef sakarr-ı makar ve helâk olub kusûru asâkirinin ise topçu ve piyade asâkir-i şâhânedan kemâliyle gözleri yılmış olduğundan ve Osmanlı kumandanı mukaddemce

olan Şu gavgada sevab ve hatalarını tashîh iderek Şimdi Kars'da icra itmekte oldukları mûnevvere-i mezkûre üzere bir daha üzerime gelürseler bizi üftade-i cah-ı hatır ideceklerini tefehhüm-i idrak iylemekden nâşî heman reh-revî vadi-i aynü'l-makar gûyân olarak zikr olunan Akpınar nam karye civarına gidüb orada ârâm itmiş ve bunun bu vechile ric'at-i nev'ima firarı bu tarafça bazı uyûb-i sâtir olmuş oldu

Dokuzuncu Havâdis

Üçüncü havâdis fikralarında keşide-i mülk-i sûtur ve imlâ olduğu üzere Beyazıd tarafında kol kumandanı Ferîk Selim Paşa sabavetinden beru siper? perverlikle kat'-ı meratib iylediğinden kerem ve serd ü âlemden ve zâyi'-i de kayik-i harbiyeden bî-behre olmak mûlabesesiyle hüsn-i tedabire adem-i muvaffakiyeti cihetiyle Rusyalunun dûrdan bir ayak batırtısına tâb-âver tahammül idemeyerek ma'iyetinde olan orduyu ve Beyazıd [104] kale ve Şehrini ve derûnunda olan küllî zahâir ve eşyayı mîrî ve mühimmat-ı sâireyi heman bîlâ-zaruret terkiyle mukaddemce Beyazıd'a getirmüş olduğu haremmini alub hiçbir kimesneye bakmayarak Van tarafına firar ve on yedi saat mesafede Van kazalarından Bargiri nam karyeye kadar gidüb orada ârâm ve gerüde kalan asâkir-i Şâhâne ve zâbitânın himmetleriyle mekkâresi olanlar eŐyalarını bırakmayarak ve askerlerini çokluk dağıtmayarak üç gün sonraya kadar bir uçdan gelüb mezkûr Bargiri nam mahalle mûmâ⁴² mûmâ-ileyh Selim Paşa'nın yanına toplanmışlar imiş ve mûmâ-ileyhin böyle mübayin-i hamiyet-i harekâtı sebebiyle kolordu-yi mezkûrun bazı edevâtıyla Beyazıd ve havâlîsi Rusyalunun abadiyi nîk-bet mübadi-i tasarrufuna düçar olub fakad Eleşkird kazasına Rusyalu dest-i tetâvül itmediğinden mezkûr Eleşkird'de bir miktar askerin bulundurulmasını müşârün-ileyh Zarif Paşa hazretleri de bi't-tensib Anadolu Ordu-yi Hümâyunu sınıf-ı sâni askerinin cem'-i me'mûriyetiyle ordu-yi mezkûr ma'iyetinde bulunan Ferîk Hacı Rıza Paşa hazretlerini ordu-yi mezkûrun Nizâmiyye Sûvâri Birinci Alâyından üç yükle beraber Eleşkird'e irsâl itmiş olduklarından bir ferîk-i kirâmın böyle üç dört yüz atlu ile piyade ve topu olmayarak ve Kars'dan yirmi dört saat mesafe mahalle sevk-i ta'yîn-i ikame itdirilmesi hak budur ki revâ olmayub böyle harbi-i askerle karakol heyetinde olarak bu makule me'mûriyeti bir fermanlu zabitin görececek hizmeti olacağı aşikâr olub her ne ise [105] müşârün-ileyh Eleşkird kazasında vâki' Toprakkale nam kariyeye gidüb çend-rûz ârâmdan sonra Rusyalunun her tarafda tedârik iylediği cevasis

⁴² "Mûma" kelimesi sehven iki defa yazılmış olmalıdır.

ve ale'l-husûs kaza-yı mezkûr reâyâsının bunlar cüz'iyât-ı makulesi olduklarını haber vermelerine binâen Beyazıd tarafında olan Rusya mîralâylarından Aleksandır nam Balko'nun mevcut ma'iyeti olan dört beş bin kadar askeriyle bunların üzerine geleceği tahkikine mebnî müşârün-ileyh Hacı Rıza Paşa'nın beş yüz kadar süvâri olub sâir asâkir olmadığından orada dursa bir gûna uygunsuzluğu mûcib olacağı der-kâr olduğuna mebnî fenn-i harb iktizasınca Pasin-i Süflâ kazasında Horasan nam kariyeye avdet ve ric'at itmişler müşârün-ileyhin avdeti Rusyaluya mün'akis oldukda ilerü gelmeyüb o dahi avdetle Beyazıd ile Revan beyninde ârâm itmiş olduğu

Müellif-i fakîr ol-vakit alâyımızla beraber Kars'dan Gümrü'ye taraf iki saat ilerü Mezraa kariyesinde bulunduğumuz hâlde refâkatimizde olan alây ile Kars'a avdetimiz husûsu irade buyrulmuş olduğundan oradan Kars'a ve solumuzda iki kıta dağı top ve bir tabur piyade refâkat-i bendegânemize terfiken Eleşkird'e me'mûr ve ferdası Kars'dan hareketle semt-i me'mûrumuza azîm ve Eleşkird'e iki konak kalarak müşârün-ileyh Hacı Rıza Paşa Eleşkird'den Pasin-i Süflâya avdeti istimâ'ına [106] mebnî Eleşkird'e suret-i me'mûriyetimiz müşârün-ileyh Hacı Rıza Paşa'ya bâ-arıza bildirilerek ferîk-i müşârün-ileyh bulunduğu Pasin kazasından Eleşkird'e doğru hareket ve bizden bir gün sonra Eleşkird'e bi'l-vusûl birleşilmiş olub ve bir gün sonra müşârün-ileyh ve bizlerin mûmâ-ileyh Selim Paşa ma'iyetiyle Bargiri'de olan kolordu-yi hümâyuna iltihakımıza emr-i zuhûruna mebnî Eleşkird'den dahi hareketle altıncı gün Bargiri kariyesine muvâsalatımızda ordu-yi mezkûr çend-rûz mukaddem ilerü Beyazıd'a doğru hareketle Bargiri boğazının az hâricinde ifa-yı sahrasında usûl-i fenn-i harbe mübayin surette nasb olunmuş olan ordu-yi mezkûre vusûl-i nasb-ı hıyâm-ı ârâm olundu ve çend-rûz sonra müşârün-ileyh Hacı Rıza Paşa lî-maslahatin Van'a giderek bizler Selim Paşa ile mahall-i mezkûrde ikâmet üzere iken mahall-i mezkûr İran toprağıyla mahdûd olduğundan İran'a tabi Ovacık kazasının zabiti olan halife kulu han an-asıl Kars'a tabi Şöregel Türkmen taifesinden olarak nasıl ise İran'a giderek kaza-i mezkûrde el-yevm müdür bulunub han-ı mûmâ-ileyhin el-hakk gayret-i diniyyesi cihetiyle kolordu-yi mezkûre esmanıyla zahâir virerek hayli muavenet itmekde olduğu ve han-ı mûmâ-ileyhin zahâir-i ianesinden başka Rusyalunun nîk ü bed kâffe-i ahvâlinden kolordu-yi mezkûru daima ihtar iylediği orada bulunan ümerâ ve zâbitândan mesmû' olunmuş idi bu kere dahi sabıkı misillü Rusyalunun üzerimize geleceği han-ı mûmâ-ileyhden [107] ve Diyadin kazası ahali tarafından haber vürûduna binâen mûmâ-ileyh Selim Paşa heman oradan dahi firaren avdet olunmasını emr itmiş ise de Rusyalu ile beynimizde henüz dokuz on saat mesafe olub ilerüde şu kadar karakol ve dîde-yânlarımız mevcut düşmanın hareketine dair karakollarımızdan henüz

haber alınmadıkça ve Rusyalu gelse bile kuvvet-i mevcudesi rivâyet veyahut kemâliyle tahakkuk kılınmadan yine bir ayak bataryasıyla avdet olunmak mahalli [?] ve namusu olduğu bazı taraftan suret-i ihtarda müşârün-ileyh ifade olunarak gücüyle sabaha kadar tevkif olunmuş sabahleyin Rusyalunun sunûf-ı askerisi dört bin kadar karartıyla Beyazıd'dan üç saat İbgay? tarafına doğru vâki' Kazlı Göl nam belde üstüne geldiği haberi vürûr iyledikde artık paşa-yi mûmâ-ileyh [?] düşerek ilerüde de olan karakollarımıza takviyet ve nîk-bânlık emeliyle bu fakîri alâyımızla ilerü sevk birle ordudan bir buçuk saat ilerü azîmetimizde mûmâ-ileyh Selim Paşa tarafından bir yaver vürûd iderek takriren iradelerinde ziyade ilerü gitmesün saat ona kadar oralarda bulunub karakolları tertîb ve ahvâl-i düşmanı tahkik iyledikten sonra saat ona geldikde avdet iderek oraya gelsün deyu irade buyurmuş ve biraz ilerüye varıldıkda Rusya fi'l-hakika [108] mezkûr Kazlı Göl nam mahalle gelmiş ve biraz çadır dahi kurmuş ise de bir saat mürûrunda yine çadırlarını kaldırub mezkûr Kazlı Göl dağ gediğin öte tarafına gitmiş ve Rusyalunun böyle gelüb gitmesinden ve çadır kurbünde bir saat sonra yine avdetinden üç hâl münfehim olunur birisi budur ki müfreze-i mezkûre kumandanı şu bir keşif tarîkiyle oraları görüb öğrenmek için askerini gezindirmiş ikincisi kumandan-ı mersum halet-i mesti ile oraya kadar gelmiş ise de nadim olarak yahud arkada kendisinden daha büyük bir amiri bu hareketine rıza vermeyerek avdetini emr itmiş olduğundan artık çadırlarını nasb itmişken toplayub avdet itmiş üçüncüsü kolordu-yi mezkûra Kars ordusundan imdad ve kuvvet geldi deyu istimâ'larına mebnî bizi bu hareketle dinemek veya kolordu-yi mezkûr heman bir ayak batırtısıyla yani düşmanını görmeden terk-i mevki' itmekde olduğuna öğrenmiş olduklarından kendilerine devletlerince bir yeni nam ve desise kazanmak için oraya gelüb ve biraz tevkifden sonra avdetiyle öte taraftan halimizi cevasis vasıtasıyla öğrenüb eğer bu gûna gelmelerinden yine Selim Paşa ordusu firar iderse maslahatı buyurarak başkumandanları tarafına şöyle gittik böyle kaçırdık deyu tatlu tatlu yaranmakdan ibaret olarak büyük gürültüyle gösteriş itmiş ola her ne ise Rusya'nun ol vechile oradan avdet itmiş olduğu tahkik olundukda bu haber taraf-ı [109] bendegîden ferîk-i müşârün-ileyh irsâl birle karakolları tebdil ve saat ona geldikde iradeleri üzere avdetle ahşam ezanı orduya vusûlümüzde ve solumuzda ordu yerinde yanar ateşlerden başka ferd-i vahit kalmamış fakad bizim alâyın vekîl-i harcı ve sagîr me'mûru ordu yerinde ordunun Bargiri boğazı derûnuna gittiklerini haber vermeleriyle mekkârîleri götürüb tekrar avdete ruhsat virmediklerinden orada bırakmış oldukları bizim alâyının şâirlerini ve erzakını askere tevzi' birle cânib-i orduya azîmet ve gice haliyle muvâsalatımızda berk ve rahmetin nüzûlü ve bîlâ-sebeb böyle vakitsiz harekete mebnî

herkes bir tarafda karma karışık çadırlar yaş kurulmaz ve kurulsa yer çamur oturulmaz bu haliyle sabah oldukda Müşîr Zarif Paşa'nın azli ve Ferîk Hûrşîd Paşa ve işbu Selim Paşa'nın Dersaadete gitmelerinin iradesiyle Ferîk Veli Paşa Kars'dan gelinceye kadar Mîrlivâ Ali Paşa ordu-yi mezkûra muvâsalat iylediğinin ferdası Selim Paşa Deraliyye tarafına azîmet ve çend-rûz sonra Veli Paşa gelmiş ise de şiddet-i şitâ dahi bütün bütün ma'an vürûduna mebnî orduyu yine mezkûr Bargiri kariyesine gerü alub bu fakîri alâyımızla Eleşkird'e me'mûr itmeleri hasebiyle oradan avdetle Eleşkird'e vürûdumuz günü Anadolu Nizâmîyye Süvâri İkinci Dördüncü Alâyları dahi mütesadifen yevm-i mezkûrda cümlemiz bir günde Eleşkird'e bi'l-vusûl kaza-i mezkûrda ârâm olunmuş ve çend-rûz mürurunda Redîf Altıncı Alâyından iki tabur ile Mîrlivâ Seyyid Paşa dahi Eleşkird'e vürûd iylemiş ve bu sırada Rusya askeri Beyazîd'dan dokuz saat beru [110] Üç Kilise tarafında olduklarından mûmâ-ileyh Seyyid Paşa Rusyalunun üzerine gidercesine tedbir-i adüvv kurbüne himmetle güya bizler Eleşkird'den Veli Paşa Bargiri'den Rusyalu üzerine gidilecek gibi tertîbât irae ve tedabir-i saibesi Üç Kilise'de bulunan dörd bin kadar Rusyaluya mün'akis oldukda mukaddema Beyazîd Kalesini harab itmiş olduğundan ve merkezinden bûdiyeti cihetiyle ve bu şiddet-i şitâda Beyazîd'da bile barınamayacağını derk iderek oradan fekk-i basta-i nuhusetle Revân tarafından revân olduğu haberi vürûd edüb ve çend-rûz sonra Veli Paşa'nın dahi Bargîr tarafında olan kolordu ile Eleşkird'e ve Üç Kilise'de ârâmına irade sudûruna binâen ve oralarda çokluk süvârî idâresi olmadığından başka çend şitâ tahrîb nüzûl birle kesset-i berfden turûk-i mesâlikin insidâdı hulûl iylemiş olduğuna ibtinâen tarafeyn askerinin zaikleri meştâlara çekülüb mevsim-i bahar hulûlüne intizâr ile terk-i ceng ü cidâl ve levâzımât-ı kâr-zârı tanzîm ve tedârikine iştigâl olunmak üzere Erzurum'da Kân? karyesi alâyımıza mahall-i meştâ ta'yîn buyurulmuş ve bahara kadar orada ârâm olunmuş oldu.

Bâlâda keşide-i silk-i sûtur takrir olunduğu üzere Zarif Paşa hazretlerinin Anadolu Müşîrliğinden infisaliyle Anadolu Ordu-yi Hümâyunu müşîrliği Rumeli cânibinde bulunan Müşîr İsmail Paşa hazretlerine tevcih buyrulmuş ise de müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri Tuna [111] Sevahil ve Eflâk yakalarında ibrâz-ı hüsn-i hizmetle tahsil-i nik-i nam şân itmiş ve ol havâli ahvâline kemâliyle vâkîf olmuş olduğundan müşârün-ileyh İsmail Paşa hazretlerinin Rumeli taraflarında bulunması mukteziyât-ı vakt-i hâlden olmakdan nâşî Dersaadet Ordu-yi Hümâyunu Müşîri Vasîf Paşa hazretlerinin Erzurum ve Kars cânibinde bulunan Ordu-yi Hümâyuna muvakkaten başkumandanlık ile Erzurum'a gelmiş irâde-i seniyye iktizâ-yı âlîsinden olduğuna mebnî müşârün-ileyh Vasîf Paşa hazretleri vusta-i şitâdan Erzurum'a vusûl bulmuş olub müşârün-ileyh bu havâli-i

şarkıyyede bulunan alây ve taburların ümerâ ve zâbitânı mürtekb-i serîka olub olmadıklarıyla hayli vakit uğraşarak bir şey bulamayub ve tedâbir-i lâzime ve tedârikât-ı sâire bu cihetle biraz izâe-i evkât olunmuş ise de mevsîm-i baharın takarrübüne mebnî Kars zehâirinin teksîrine himmetle hatta ol-vakit Erzurum Valisi bulunan Palaslı İsmail Paşa'yı bile bi'n-nefis zehâir celb-i cem' ve Kars'a sevki için kazalara çıkararak haylüce zahâir Kars'a cem' ittirmeğe sarf-ı himmet buyurdıkları ve hatta Kars Rusyalu tarafından muahharen muhasara olundukda müşârün-ileyh Vasıf Paşa hazretlerinin himmetiyle idhar olunmuş olan zahâir yedi mâh asâkire vefa itmiş olub eger etraf eyalet ve elviye me'mûrları müşârün-ileyhin tertîb buyurdıkları zahâiri vakit ve zamanıyla yetiştirmiş olsalar idi ola ki muahharen Kars bu hâle giriftâr olmaz idi zahâir-i mezkûrenin teveccühüyle olduğu muahharen ber-tafsil sebt-i ceride-i havâdis kılınacağından şimdilik ol mebhasdan imrâr-ı nazar-hâme kılınmış ve Ordu-yı Hümâyunca yani kontrato vesâir cihetlerle mebzul olan irtikâbatı müşârün-ileyh hazretleri ordumuzdan def' buyurmuş olduğu [112] sitayişe sezâ ve şayeste-i şânı vüzera bir himmet-i bülend olduğu ke's-şemsü fi vasat-i hissema aşikâr idi

Onuncu Havâdis

Mukaddema vuku' bulan Reis Ahmed Paşa'nın kumandasıyla Gedikler Muharebesi ve Zarif Mustafa Paşa hazretleri zamanında Karabil muharebatında Rusyalunun Gümrü havâlîsi kumandanı bulunan Ceneral Behbutov'un muvaffakiyeti cihetiyle ceneral-i mûmâ-ileyh maraşallik yani müşîrlik rütbesi virilmesi Rusyalunun büyük meclis-i askeriyesinde tezekkür olundukda muahharen Kars'ı muhasara iden ceneral Muravyov dahîl-i meclis olduğundan Behbutov'un maraşel olmaklığına ne salahiyeti var eğer Osmanlı askerine iki defa inhizâm virerek çend kıta top olmuş ise de Rusya devletinin güzide ve muallim yirmi binden ziyade askerini itlâf itmiş eger Kars'ı ve Erzurum'u almış olsaydı ol-vakit Behbutov maraşallığa müstahak olabilir idi eger Behbutov'un me'mûriyeti bende olmuş olaydı Kars'ı ve Erzurum'u alurdum deyu Behbutov'un maraşallığını kabul itmediğine ve Kars'ı ve Erzurum'u almaklığa müteahhid gûna ifadesine mebnî Tiflis ve Gümrü havâlîsi kumandanlığı mûmâ-ileyh Muravyov cenereale havale olduğundan cenereal-i mersum dahi Gümrü'ye gelerek asâkir-i [113] muntazama ve huyûl-i muvazzafa ve mühimmat ve edevât-ı harbiyesini birkaç kat daha teksir ve Kars ve Beyazıd havâlîsinde olan aşair-i Ekradı ve Karapapak ve Terekeme

takımlarını akça kuvvetiyle tarafına celb ve maaşlar tahsis iderek asıl kendü askerinden başka hayli süvâri tedârikinde olduğu peyam-ı istimâ' olunurdu.

Ve yetmiş bir senesi şiddet-i şitâsı güzâr birle havalara inkişaf gelerek mevsim-i rebî'nin duhûlü münasabetiyle etrafda li-ecli'ş-şitâ ârâm üzere olan asâkirin Kars'a azîmeti sırasında refâkatimizde olan alây ile Erzurum'dan Kars'a azîmetle muvâsalat olunmuş idi Kars'da bulunan sunûf-ı asâkir-i hazret-i şâhânenin yekûn cümle mevcudu yirmi binden dîn ve Rusyalunun ise tedârik iylediği süvâri asâkir-i muvazzafasından başka nizâmiyyesi kırk binden efüz olduğu Kars'da bulunan hükümdârânımız hazeratları taraflarından peyam-ı tahkik olunmakda olduğuna binâen li-ecli'l-ihtiyat geçen vakt-i harikden mevsim-i bahara gelinceye kadar kumandan-ı müşârün-ileyhim hazeratları şeb-rûz hâb ve rahatlarını terk iderek Kars etrafına müteaddid tabyeler inşâsıyla bir tabyeden diğer bir tabyenin beyni dahi üstü hendekli arzî piyade metrisi ile dairen madar-ı Kars şehrinin uzaktan etrafı ihâta olunmuş ve duhûl ve hurûc için müsasib mahallerde karşı varakaları siperli kapu gibi açık mahaller bırakılmış ve daha münasib mahallere nice tabyalar dahi ilave ve inşâ ve beher tabyaya miktar-ı vafi menzili balyemez ve abüs ve kalanbur? toplar ta'biye [114] ve meydan topları dahi bunlara der-feka? kılınmış idi ve Rusyalunun harekât-ı harbiyesinin bir fikra-i muteberesi dahi akça kuvvetiyle müteaddid cevasis tedâriki ve casus-i merkumlar vasıtasıyla bir çok desise ve âl ile bu taraftan daima adam ve havâdis celb birle el peyda itmek ve mahza desais-i harbiyesinden nâşî sebk miğzan? ahaliye dûrdan avam pesendi sahte efaller ibraz iylemek dâb-ı dirin hûd'-ı pişininden? olduğu usulünü icrada Muravyov ceneral dahi kusûr itmemesiyle beraber Gümrü pîş-gâhında kendisine kemâliyle çeki düzen virerek asâkir-i mevcudesini bi'l-istishâb re'f-i hıyâm ve huyûl ile Gümrü'den iki buçuk saat berude Tiknis? nam karye civarına gelüb nasb-ı hırtah? iylediği ve mukaddema Zarif Paşa zamanında vuku'a gelen Karabil Muharebesi'nin taklidi olarak bir büyük ta'lim icra ittirdiğinin ikinci günü oradan dahi kıyam ve Kars'a dört buçuk saat mesafe Akçakale nam mahalli mudrib-i hıyâm iylediği haberleri türlü türlü vürûd edüb ve bu taraftan birer rûz-ı şeb bir alây süvâri ve beş altı yüz kadar asâkir-i muvazzafa ilerü karakolda ve Kars'da mevcud asâkir-i hazret-i şâhâne dahi kemâl-i teyakkuz ile subh-ı mesa silah altında âmâde bulunarak ve re'y-i perde-i takdirden ne örnekler zuhûruna tarafeyn intizar üzere idi bu aralık Anadolu Süvâri Dördüncü Alâyı ile Sergerde Hacı Timur Ağa ilerü karakolda bulunarak sabahleyin tulû-i şemsden sonra bunlara emniyet gelerek hayvanlarını otlağa [115] bırakub yatub dururken Rusyalu süvârisi bunları basmuş ve her ne ise bunlar dahi biterek önünden

çekilmiş iseler de bazı cüz'î sakatlık olarak iki nefer süvârisinden ve bir nefer dahi muvazzafadan esir olmuşlar idi

İhtarar

Çünkü cemî' avânda ve ale'l-husûs fi-zamanına cemî' düvel nezdinde dahi müslim olduğu vechile bir ordu veyahut bir müfrezenin a'zâsından olan ümerâ ve zâbitân fûnûn ve desais ve huda ve harbiyeye ilmen ve amelen kemâliyle ma'lûmâtı olmadığı hâlde her ne kadar ziyade asâkire mâlik olsa bile piş-gâhında olan habl-i harbiye-i âlem kendisinden dûn olan a'dâsına bir vechile galebe idemeyeceği müsellemat-ı umûr-ı kâr-zârdan olub hatta bir düşman karşısında olan düşman karakolunu basmak murad iyledikde tulû-i şemsden sonra düşmanın istikşâfât ve tecessüs kolları avdet iyledikde düşmandan bir gûna hareket yokdur deyu kendisine emniyet gelerek istirahatate vardıkları vakit basmak ta'biyet-ül-ceyş ahkâmı iktizasından olduğu gibi Rusyalu tulû-i âf-tâbdan sonra bizim karakolları basmış olduğu kemâliyle fûnûn-i harbiyeye aşına olmaduğundan neşed itmiş olduğu

On Birinci Havâdis

Rusyalu her ne kadar Kars derûnunda mevcut olan Asâkir-i Hazret-i Şâhâneyi istikşâfât-ı [116] hafîye ve mahsusa ile daima kemâliyle bizi anlamak emel-i akvası ise de Ordu-yi Hümâyun Kars ve etrafında olan istihkâmâtın derûnunda olmak cihetiyle layıkıyla eğleyemediğinden fenn-i harb usulünce istikşâfât-ı taarruzu ile denemek ve asâkirimizin kendisinden azlığı cihetiyle belki bizi meydan muharebesine çıkarmak ve elinden gelebilir ise yek hücumda Kars'a girecek suretle iki yüz yetmiş bir senesi ramazan-ı şerif bayram günü tulû-i şemsde Rusyalunun kâffe-i ordusuyla pürsaz sulb-i Kars'a doğru kadime-i cenîyyan-ı azîmetle geldiği karakolda olan Arabistan Birinci Süvâri Alâyı tarafından haber vürûd itmekden nâşî Asâkir-i İslâmiye birbiriyle bayramlaşmak yerine Rusyalu ile emr-i gazâyı ifa için savaşımağa silah derdest-i âmâde olub matekaddümden beru tertîb kılındığı üzere herkes kendü tabya ve metreslerine ihtiyat alâyları dahi mahall-i ma'iyetlerinde ve kâffe-i süvâri alâyları dahi Kanlu tabyanın arka gerüsünde olarak cümleten at başlarından kemâl-i sebat ile kudûm-i düşmana intizar üzere iken Rusyalu kâffe-i piyadesini çift kol heyetle üç hatta taksim ve yemîn ü yesârında üç alây der-âguş ve altı alây hafif süvârisi ve sekiz bin kadar asâkir-i muvazzafa süvârisi ve tahminen yüz pare kadar top ve iki bin araba mühimmatıyla Kars'da şark tarafından nümâyân olarak iki gülle menzili kalarak mahalle dek geldikde top ve piyadesini tevkif ve asâkir-i muvazzafasını ilerü ve anın arkasından süvâri alâylarını terdif ile bizim taşrada olan

mezkûr birinci alây ile bin kadar [117] başıbozuk süvârisinin üzerine sevk ve hücum ittirdikde bizim süvâri önünden çekülerek Rusya arkasından ta'kîben ta Karadağ'ın altında olan metres kapusuna kadar gelmekte iken Karadağ ve Arab tabyalarından top ile mukabele olunmuş ise de tabya-i mezkûreler yüksekte oldukları düşman süvârisi altına girmiş gibi olduğundan çokluk iş göremeyerek Karadağ'ın altında vâki' Koltuk tabya ve ale'l-husûs Hafız Paşa tabyasının topları süvâriyan-ı a'dâyı herc ü merc itmekte iken bizim metris derûnunda olan altı alây süvâri Kanlu tabyanın iç karşusundan Karadağ zîrindeki metres kapusundan çıkub düşman süvârisi üzerine hücumla emr olduğundan mezkûr alâyların ılgar ile taşraya hücumlarının tozunu Rusyalu süvârisi gördükde ve topların ateşinden tâb-âveri tahammül itmeyerek gerü yüzleri dönüb gülle menzilden çıkıncaya kadar gerüye süratle firar iylemiş ve bunun üzerine artık piyadesini sevk itmeyerek iki saat kadar olduğu yerde sağa ve sola temayül ve aheste cevelan ve bade'hû ordugâhı olan Akçakale nam mahalle doğru rû-be-râh hızlan? olarak gitmiş ve bu muharebede Rusyalu kırk ellışer insan ve hayvanat gaib itmiş olub bu tarafda dahi sekiz on kadar mecrûh ve şehîd zuhûr itmiş olduğu ve mukaddemce zikr olduğuna vechile ıyd-i şerifden üç gün mukaddem Anadolu Süvâri Dördüncü Alâyı karakolda basıldığı gün iki süvâriyle bir nefer-i muvazzaf [118] esir olmuşlar idi Rusyalu işbu muharebeden avdetinde mezkûr başıbozuk neferini Rusya kumandanı Muravyov karşusuna çağırub sana ruhsat virdim Kars'a git ve söyleki benim bu gün Kars üzerine gelmek meramım değil idi şöyle ki bir gezmeğe çıkmış idim lâkin yarın değil ferdası günü Kars'ın üzerine geleceğim vakitlerine hazır olsunlar haberiyle nefer-i merkumu Kars'a göndermiş idi Ceneral-i mersum her ne kadar istikşâfât-ı taarruz ile bizi eğlemek veyahut meydan muharebesine çıkarmak emeliyle ol-vechile gelüb avdet itmiş olduğu Asâkir-i Hazret-i Şâhâne henüz istihkâmâtın faidesi olduğunu bilmişler ise de Rusyalunun çokluğu ve bizim ana müsbetle azlığımız bazılarının derûnlarımıza dehşet virmekte oldukları nasiye-i halimizden teşhis olunurdu ve Rusyalunun zikr olduğuna vechile her bir cihazı mükemmel ve etvab ve piyade ve süvârisi evfer olduğu hâlde Rusyalu ol gün süvârisine hücum itdirerek Kars metresi kapusuna kadar hadd-i hücumu vasıl olmuş ise de tabyaha-i mezkûrenin edna ateşine tâb-âver olamayarak küllîyyetlü süvârisinin ol-vechile [?] girîzân olmaları derûn-ı Kars'da bulunan Asâkir-i İslâmiyenin kalblerine kemâl-i kuvvet virerek Rusyalunun tekrar Kars üzerine gelmesine muntazıran a'dâ-i dini iknada ve galita-yı hak-i hûn [119] itmeğe cümlesi sarf-ı himmet ve hamiyet itmeğe halisen niyet itmiş oldukları cünud-i muvahhidinin harekât-ı dil-berân ve hafî ve cel-i tekellümat-ı şecianelerinden münfehim olmaya başlamış idi

On İkinci Havâdis

Sene-i mezkûrede ıyd-i şerifin üçüncü pazartesi günü Rusyalu kâffe-i ordusunu yükleyerek Kars'a doğru gelmekte olduğu ilerü karakol tarafından haberler vürûduna binâen Asâkir-i Hazret-i Şâhânenin her birerleri ta'yîn buyrulmuş olan makar ve ma'iyetlerinde bâ-berçayı sebat ve istikrar ve câ-be-câ harb ve kıtâle nigeş-dâr ve intizar üzere iken Kars'ın taraf-ı şarkisinde Kars'a üç saat mesafede vâki' Küçük [?] Tepenin semt-i şimâlisinden tozlar zuhûruyla asâkir-i düşman nümâyân olub gelerek Kars'a bir saat az kala mesafeye yaklaştıkda kâh Hafız Paşa tabyası ve kâh Kanlu tabya tarafına bazı müfrezeler ile yemîn ve yesâra temayül ve hareket izharıyla kâh bir mahâlde yerinde rahat ve gâhi taburlarını birleştirerek iki taburu bir göstermek ve bazen ve taburları yine tefrik iderek ve beher taburu dahi ikiye taksimem mesela kırk taburu seksen tabur gibi irae iylemek harekât-ı çeşm-i mâli ile [?] [120] kadar bu hâl üzere tutub dolaşub ve uzaktan hayli gösteriş ve tartılmış ise de Kars'ın üzerine gelmek şöyle dursun gülle menziline bile takarrüb idemeyub bilâhire saat dokuza karîb oldukda Kars'ın taraf-ı cenûb ve şarkisinde Kars'a bir buçuk saat mesafe Mağaracık nam karye civarında eğlenerek bast-ı hıyâm ve karar itmiş oldu.

Rusya Ceneralı iki gün mukaddem bizden esir aldığı başıbozuk neferini bırakub yarın değil öbürsü güne üzerinize geleceğim ve Kars'ı bir hamlede teshir ideceğim deyu gönderüb ilânen demesinin üzerine yevm-i mev'ûdunda eğerçi gelmiş ise de bir iş göremediği cihetle mahsurunun bir kat daha takvîyet-i kulûbuna sebep olmuş olub zira Devlet-i Aliyyede bir çok zamandan beru yani iki yüz kırk beş tarihinden bu sefere gelinceye kadar düvel muharebesi olmadığından muharebeden metruk asâkir bir vuku'ât-ı harbiye zuhûrunda mukteza-yı beşeriyet bazı gûna vesvese-i derûna düçar olacağı bâdî-i taayyub olamayub artuk göre göre kalbe kuvvet geleceği dahi bir emri [?] olduğu cihetle Rusyalu gündüzün gelemediyse giceleyin gelmiş mülâhazaları bazı telh ve şerriyet-i nâ-çeşide nezdinde nev ima vehbolur idi ancak böyle ağır asker mukabelesinde olan istihkâm üzerine giceleyin gelmek pek nadir olub olsa olsa giceden [121] hareketle şafakla beraber tehacüm ve ateş-efşân olmasa mülâhazadan gayr-ı baid olduğu dakikadan erbâb-ı harbe hafî olmadığı ve her ne kadar derûn-ı Kars'da oldukça evvelinden muhasara tedârîki görülmüş ise de lâkin taşrada bulunan bazı mühimmat ve erzaka müteallik mâlâzimenin celbine lüzum-ı hakiki görünmüş olduğundan müsebbib-i hakiki Rusyalunun Mağaracık nam mahalle geldiğinin akşamı bir şiddetlü rahmet ihsân iderek ta-be-sabah nazil olub

hulâsa yedi gün ve gice nüzûl-i barandan Kars ovaları ki Rusyalu ile Kars beyni âb u kil içinde bir çamur deryasu olub ve Kars'ın Göle ve Ardahan tarîkları kumsal olmağla ziyade çamur olmadığı hasebiyle bu aralıkda taşra civarda bulunan bazı mühimmat ve alef ve erzaktan hayli şey içerü alınmış ve [?] ârâm-ı kulûblarımıza sebab-i kavî olmuş olduğu

Ve bu hâl üzere bir nice günler mürûrunda Anadolu Ordu-yi Hümâyunu Redîf Altıncı Alâyından iki tabur piyade mîralâyı Zekerîya Beylerin kumandasıyla Soğanlı dağında Çakırbaşa boğazında me'mûren bulunmuş ve Rusyalunun Kars civarına geldiği sebebiyle mahall-i mezkûrun muhafazası hayli asâkire muhtaç olacağından Kars'da olan asâkirden mahall-i mezbure kuvvet virilmesi bir vechile uyamayacağı ve Erzurum'la Kars miyanında vâki' Pasin kazasında ve Köprü Gölü istihkâmında bulunan kolordudan mahall-i mezkûra [122] asâkir getirülse kol-ı mezkûr tamamen gelse ancak vefa ider ise de Rusyalunun bir kıta müfrezesi dahi Eleşkird tarafında bulunmağla Eleşkird kazası tarîkinden Erzurum tarafı tamamen açık kalacağı hasebiyle oradan dahi asâkir celbi mümkün olamadığından Soğanlı'da olan mezkûr iki taburun orada da durmasında bayağı harabetlerini mücib olur melhûzuyla taburha-yı mezkûrenin Kars'a getirilmesi lüzumuna mebnî müellif-i fakîrin refâkatimizde olan süvâri alâyıyla taşra çıkub mezkûr taburları bi'l-istishâb Rusyalu müfrezelerine tesadüf ittirmeyerek ber-takrîb Kars'a sokmak için bu kemîneyi me'mûr buyurmuş olduklarından alâyımızla bir gice Kars'dan kıyam ve Kars'ın arkasında vâki' Çakmak karyesi ve Kars'a iki saat Semavat karyesi tarîkiyle sabah oluncaya kadar mezkûr Semavat dağına çıkılıb dağ üstü sıra Soğanlı'ya vusûl ve taburları beraber alarak yine tarîk-i mezkûrla avdet olunmuş.

Her ne kadar böyle vakitte böyle biraz müfreze ve mahalle me'mûren çıktığı ve avdetinde yine gittiği yoldan gelmesinde bazı muhtıra melhûz ise de ancak tarîk-i mezkûrdan gayri diğer tarîk bulunur ise de uzayacağı der-kârından başka tarîk-i mezkûr Soğanlı'dan ve Allahuekber dağından Kızıl Gedik ve Semavat karyesini mürûr idinceye kadar müteselsil garbdan şarka gitmiş ve cibâl-i mezkûrun zirvesi sıra selatin-i salifin [123] Devlet-i Aliyye-i Osmaniye nevver'Allahü-teâlâ merâkıdehum hazretlerinin İran ve Gürcistan taraflarına sefer-i hümâyunu nusret-eserlerinde cibâl-i mezkûrun bâlâsını boyuna tathir ve tesviye birle tarîk ittihaz buyurmalarından el-yevm bir şâh-râh olub tarîk-i mezkûrun sağ cânibi Kars ovaları ve sol tarafının ormanlarıyla Göle kazası sahralarına nazır olarak bir taraftan ve düşman zuhûr itse müfreze-i me'mûrenin elinden gelür ise mukabeleye ve akli kesmediği hâlde salimen bir tarafa ric'ati elverişli ve yemîn ü yesârının ekser

mahalleri aşağıdan yukarı mümteni-ül-mürûr olduğundan Soğanlı'dan avdetimizde yine tarîk-i mezkûr ihtiyar olunmuşdu.

Râh-ı mezkûr ile Kars'a doğru gidilirken nısıf râha vardığımızda Rusyalunun ârâm-gâhı olan Mağaracık semtinden çadırlarını kaldırmış ve yine tamamen askeriyle Kars üzerine işte geldim geleceğim gibi gösterişler ile Kars'ın taraf-ı cenûbîsinde sağa ve sola hareketle beynü's-salatine [?] kadar oralarda gezüb Rusyalunun bir balyemez top Kanlu tabya üzerine doğru endâhte iderek avdet ve Kars'ın semt-i kiblevîsinde Kars'a yedi çar-yek mesafe Gani köyü nam karye civarında bir sırt üstüne nasb-ı hıyâm ve ikâmet iylediği bizler cebel-i mezkûr üzeri yol gelürken uzaktan dûrbün ile görünürdü ve me'mûru bulunduğumuz taburlarla ol gice Semavat dağında kavurma çukuru ta'bîr iyledikleri mahâlde [124]⁴³ şöyle bir ârâm ile sabahleyin gün doğarken düşman müfrezelerine tesadüf itmeyerek bi's-selam Kars'a duhûl olundu

Ve Soğanlı dağında vâki' Yeniköy'de olan küllî zahâirin bir çaresine bakılmaz ise mazarrat-ı a'dâdan salim olunamayacağı ve hiç olmaz ise böyle muhafazasız kalmaktan ise Bardız kazası derelerinde boğazlar içinde piyade ile muhafaza olunabilecek münasib karyelere kaldırılmaz ise zahâir-i mezkûreden korkulur zira muhafızı olmadığından Rusyalu beş yüz süvâri gönderse sühûletle himâyesini ihrak ve itlâf ider deyu ifademizde nısıf bahası kadar masraf lâzımdır ki onu Bardız deresine kaldursun [?] hayvan tedârîki ise emr-i muhâldir deyu cevap virildi ve fi'l-hakika ol vechile [?] Rusyalu Mağaracık nam mahâlde olan ordusunu kaldurub yarım saat kadar ilerü Gani köyüne gitmesinden meram-ı zahîrisi Kars'ı bırakub Erzurum'a gidecek izafelerini [?] ise de öylece sırt üstü ve nevan harb-ı mahalle nasb-ı hıyâm iylemesinden maksud-ı batnisi muahharen anlaşub şöyle ki Kars'ı kolaylık ile alamayacağına ve derûn-ı Kars'da muhafız-ı asker meydanda mukabele itmek için taşra çıkmağa piyade ve kuvvetli süvâri olmadığını cezm-i yakîn itmesiyle uzaktan tazyik birle Kars'ın Erzurum tarîk-i muhaberesini daha ziyade kat' itmek [127] ve artuk her cânibe askerini açmak ve beher semte fenn-i harbce öncü ta'bîr olunan müfrezesini çıkarmak emeliyle ordusundan bir nice kuvvetli müfrezeler ifraz iderlerdi kuvvet-i mevcudesine tedenni iraz ideceğinden tefrik ideceği kuvveti kadar kuvvet-i mevki'iyeye ile ordusunda kalacak askerini mahallin sarplığıyla muhafız kasdıyla ordusunu Mağaracık'tan Gani köyü nam mahall-i mezkûra kaldırmış olduğu muahharen anlaşılmış olub

⁴³ 125-126. sayfalar eksiktir.

Tebdil-i mekân ittikten bir gün sonra ordusundan birkaç tabur piyade ve kaç bin süvâri ta'yînle Erzurum caddesi üzerinden Kars'a yedi saat mesafede vâki' Çılaklu nam karye camiinde olan peksimatı alabildiği kadar alub kusûrünü cami-i şerif ile ma'an ihrak iderek oradan avdetinden beş gün sonra yirmi tabur kadar piyade ve yedi sekiz bin süvâri ve icabı kadar top Soğanlı dağında Yeniköy'de olan zahâir-i müdahhare-i küllîyyenin ahz ve itlâfı için ceneral-i mersum Muravyov bi'n-nefis giderek mezkûr Yeniköy ise açıkta bir mahall-i muhafizinden halî olmakla Rusya ariz-i amik karye-i mezkûreye gidüb zahâirin çoğunu kaldırub kusûrunu itlâf itmiş oldu Kars [?] olan Rusyalunun kuvve-i mevcudesinin nısfı henüz Yeniköy'de [128] olan zahâiri itlâf me'mûriyetinde iken yani Rusyalunun Yeniköy semtine gittiğinin dördüncü günü Gümrü'den Moskolu ordusuna zahâir ve mihman hamûlelü üstü avurtlu ve açık ve sâir gûna olarak birer ve ikişer ve üçer ve dörder çift bâr-gîr ve öküz koşulu dört bine karîb arabaları yan yana üçer sıra üzere Kars'ın semt-i şarkisinde vâki' aynı tepeden zuhûr ve kabile-i mezkûre bir başından öbür başına bir saat kadar yer tutarak zuhûr edüb muhafazasında bir tabur piyade ve tahminen dört yüz kadar süvâri olarak ve araba ayağıyla ordusuna doğru ağır ağır gelmekte olduğu görüldükde Rusya ordusundan iki tabur piyade ve bir alây süvâri kabile-i mezkûru istikbâle çıkub gitmekte bulunduğu vakit bu tarafda derûn-ı Kars'da ihtiyat taburlarından altı tabur Çerkes Hüseyin Paşa'nın kumandasıyla metresin Erzurum köprüsünden çıkub süvâri ve Kanlu tabyalar meyanının önünde bazı münevvere ile ta'lîme çıkardığı Rusyalu gördükde gelen kfilesine taarruz olunacak zannıyla li-ecli'l-ihtiyat altı tabur piyade ve beş yüz kadar süvâri ordusundan nısf saat Kars'a doğru çıkardığı görülüyor idi

Bazı edna-yı bendegânla Kanlu tabyadan Rusya kfilesi seyr olunurken hatırlara geldiği acaba şimdi derûn-ı Kars'da mevcut altı alây süvâri olub beheri dörder yüz mevcudla [129] iki bin dört yüz ve bin kadar asâkir-i muvazzafa süvârisi ki cem'an üç bin dört yüz süvârinin şeşhaneci neferâtıyla Ecrelu Hamiş Oğlu Ahmed Paşazâde Şerif Bey'in Gürcü şeşhaneleri terkî'lerimize virilse ve derûn-ı Kars'da olan taburlardan taşra ta'lîmde olan altı tabura dört tabur dahi ilhak olunarak Rusyalunun Kars'a taraf çıkarmış olduğu mezkûr altı taburunun yarım saat önüne gidüb dursa Rusya kfilesini istikbâle çıkan iki taburunun dahi karşusu hizasına doğru dört tabur gönderilse ve bizle ve şeşhaneciye istinad olmak için bir miktar top ile beş tabur kadar arkamızdan gelerek bizler terkî'lerimizde olan şeşhaneciler ve Gürcü tüfenkçileriyle süvâri taburlarını Rusyalu kfilesine üzerine ateş itmekde münasib mahall-i rükûb zikr olunan nizâmiyye ve muvazzafa süvârisi arabalara hücum olursa avn-i hakla kabile-i azîme-i mezkûre hamûlesi ve erzak-ı mütenevvia ve mühimmat-ı küllîyyesi araba ve arabacısıyla igtinâm ve Yeniköy'de Rusyalunun ittiği

hasaratın beş katı ahz-ı intikam olunacağına kat'an şüphe olmadığı egerçi hatırlara gelmiş ise de ekâbirimiz hükümdârân hazeratlarının ol vechile asker sevk ve igtinâm itmedikleri bir gûna batâet olmayub bir mütâlaaya mebni olmasaydı mülâhaza olunmuş olub şu vechile asker sevk olunmadığı amik-i mülâhazaya mebnî olub şöyle ki [130] hayli harbiyeden hafî [?] pek çok ve envayıyla desais olduğu ve hayal ve hatıra gelmedik hûda-i harbiye ve zâyi'-i adüvv-firib acibe zuhûra getirilmiş ve götürülmekte olduğu ve tevârîh şînâsân ve ashâb-ı harbe hafî olmadığı misillü şu husûsda dahi Rusyalu ordusunun nısf kuvvetini Yeniköy tarafında ve kusûr kalanları bir düşman zuhûrunda kendü kendini ancak muhafaza idebileceği kadar olduğu hâlde böyle üç dört bin araba mahmûle bir tabur kafîle muhafızıyla bizim pîş-i nazarımızdan imrâr-ı pervasızlığına virilür ise de amma olaki götürdüğü zahâirden mâ-adâ arabalar derûnuna haylüce asâkir ve top ihtifa iderek bizi itmaen meydana çıkarmak desisesi olmuş ola mülâhazâlarıyla esbâb-ı mezkûre teşebbüs olunmamış veyahut derûn-i Kars'dan çıkarılmış ve kafîle üzerine sevk olunan asker kazanur ise [?] kazanamadığı suretde askerîmizin birazı ve belki ekseri Kars'a gidemeyerek herkes istediği tarafa savuşub tekrar gelüb muhasaraya giremeyecekleri mülâhazaları mâni' olub yogise öyle fırsatı [?] birisi fevt itmeyecekleri hak budur nasiye-i hâl-i sadakat iştimâllerinden lemean itmekde olan envar-ı istikâmet ve hamiyetlerinden nümâyân olub ves'î beşerde olduğu mertebe sa'y u sadakatde ve dakika kusûr itmeyecekleri ise gün gibi aşikâr idi

Ve birkaç gün sonra Soğanlı tarafında olan Ceneral Muravyov Kars'da olan [131] ordusuna gelerek Kars'ı daha ziyade tazyik ve bî-zâr itmek için asker-i muvazzafasını on beş bine kadar iblağ itmiş olduğundan artık Kars etrafında olan Çılfadar ve Semavat karyeleri ve Kızıl Gedik tarîklerini dahi sed ve bizde ikdam ve Ardahan tarîkini dahi Ahışha kazalarından [?] Beyi Mürted Ali Bey nam hain ve yine biraz süvâri virerek o taraflarda gezindirmekde olduğu

On Üçüncü Havâdis

Ve yine bir gün ordusunda olan kâffe-i askerini kâmilen çıkarub ayak ayak Kars'a doğru takarrüb iderek süvâri ve Kanlu tabyalar önüne doğru [?] menziline yaklaştıkda kumandanlarımız Rusyalunun [?] bir ağ-ı belâya giriftâr itmek kasdıyla bir aded dağı topun tam [?] konulmayarak tabyadan Rusyalu tarafına küşad virildikde birkaç yüz hatve gidilüb güllesi düşdükd Osmanlı güllesinin menzili şu kadardır zannıyla [?] idi sekiz yüz hatveye kadar geldikde kanlu ve süvâri ve çengel ve sâir koltuk tabyalardan başka ihtiyat

meydan topları dahi piyade metresi üstünden cümlesi bir ağızdan gülle ve misketle nevbet-i ateş olundukda Moskolular neye uğradıklarını bilerek heman ve tamamen câ-be-câ birinci ve ikinci hatları heyet nizâmlarını bozup bir derecede şaşırılmış oldular ki süvârisi piyadeye ve piyadesi topçuya ve toplarına ve muvazzafı cümlesine Kars'a karışık bir yerlerini çekindirerek yekdiğerine bakmayarak yani [132] askerlik ve kişilikle yakışmayacak derecede [?] ile rû-be-rû idbar [?] oldular ki ol hâli hayal-i tasavvur itmekden başka cihetle tavsif kabul itmeyerek hulâsa bu hâl ile [?] hâk-i idbarı mezellet olanlarından gayrileri misket ve güllenden altı yedi dakikada hezâr-zâr ve sanver ile [?] girizân ve gücüyle tahlis-i cân iylediklerinden sonra araba ve sâir hayvan ile alub götürmedikleri lâşelerinden başka meydan-ı mezkûrde üftade-i cah-ı niran olanları heman üç dört yüze karib ümerâ ve zâbitân ve neferâtta nimet-i hayattan [?] ve endâhte hufre-i [?] olarak kusûru eftan ve [?] ordugahları tarafına azîm-i ser-men zil [?] oldular

Devlet-i Aliyyeyi Osmaniye hafazallahu teâlâ bi'n-nasri ve şevket ila yevm-il ebbed-Allahü ecdadi izam mansurü'l alam cihân-gîrânından Sultan Orhan Gazi aleyhi rahmetü'l megazi hazretleri evlâd-ı izâmına olan nesayih nâme-i âliyyelerinde bir fikra-i âliyyesinde daima gazâyâ muharib ol zira taife-i askeriye muharebelerinden tarîk olur ise istirahat ve zevk ve safâ ve rahata ülfet ideceklerinden bir [?] umûr-ı zuhûrunda hidematlarında tekasül idecekleri bedîhî ve bir vakit muharebe olmaz ise usûl-ı fenn-i harb gaib olur yeni yetişme zâbitân eğerçi sıdk u sadakat emelleri ise de [133] harb denilen hâlât her lakırdıya benzemeyeceğinden bir hata olunmasun için askerinin daima muharib bulunmasını terğib buyurmuşlar ve bu nesayi ve teşfikât Rusya devletinin sebep-i ihya-i akdemi olan Rusyalu imparatoru evvelki Petro dahi cihân-dâr-ı muazzam ileyhın pend-nâmesinden sirkatle devlet ve milletine ittiği nesayihe derc itmiş olduğu Rusyalular kabul ile haliya bir devletle muharib olmadığı vakit bile leşkerini betaete öğretmemek için derûn-ı mülkünde veya etrafında bir gûna muharebe çıkardığı ve ekseriya Dağıstan ve kuhe'l-berûz [?] haliya uğraşmakda olarak hem düşmanını bî-rahat ve hem askerini harb ve kıtâle alışdırmakda olduğu ve bizde dahi düvel-i sâire ile medar ve evamir-i evkat ile umûr-ı dahîliyyemizde hem tebaayı terbiye ve hem askerimizi öğretmek için Arabistan ve Kürdistan ve bazı Türkistanımıza taht-ı itaat ve inkibatda [?] taht-ı itaate götürmek için asâkir-i nizâmiyenin terbiye ve [?] istihsal-i funûn-ı harbiyesine medar olacak mahaller var ise de oraları hadd-i vazifemizden hadd-i hezaran dûr a dûr bir keyfiyet olduğundan ol mebhasden tayy-i tomar olunarak fezlekemiz Rusyalu havâlîsinde olub şöyle ki işbu sefer-i hümâyunun ibtidasından bu ana gelinceye kadar havâlî-i şarkiyyede vuku'a gelen meydan muharebelerinde ve gerek bu defa istihkâm gavgalarında Rusyalunun her ne

kadar telefâtı olsa kendü ordusu halkına bile layıkıyla ma'lûmât viremeyerek her alây [134] ve tabur bir bataryalarında zuhûra gelen mecrûh ve vefeyatını pek diğeri bilmeyerek celb ve tedfinine başka bir takım me'mûrları mı var yoksa ol-vakit askerinden bu husûs için neferât mı tefrik ider orası ma'lûm-ı bendegî olmayarak hülâsa vefayâtının vaktine göre beş on ve yirmisini ve daha ziyadesini heman bir iki oda kadar mahalli yarım zira' mikdarı hafr ile küçük zâbitân ve neferât-ı maktûlesinin [?] yağmurluk ve şapka ve eslihasını alarak kusûr-ı elbise ve çizmesiyle kazdığı yere sıralayan ya durub üstünü kazıdığı toprakla çarçabuk setr itmek ve bu vechile müteveffasının çoğunu askerine duyurmamak ve mesela bir muharebede bin adamı fevt olsa yüz kadar telefâtımız var deyu neşr itmek âdât ve berin-i [?] olub hatta bu defa ki Rusya muharebatından istimâ' ve münfehim olduğuna göre Rusyalu müteveffa ve mecrûhunu mağşûşu olan ağır muharebeden çıkarmak için süvârisinden bu husûsa me'mûr olanları ta'lîm birle mesela meydan-ı ma'rekede düşmanları veyahut kendileri hasebü'l-harb gerü çekilmekte oldukları hâlde meydanda kalmış ve müteveffa ve ağır yaralılarını çıkarmak için bir nevi çengel [?] süvârisinde birer aded olarak at koşarak mecrûh ve müteveffa-yı mersuma çengel-i mezkûrun uçları elbise vücuduna ilişdiği anda me'mûr olan ol iki atlu gerüye kaçamak yüzüyle bî-çareyi sürtdürerek meydân-ı kâr u zârdan [135] ihraç ve ol-vakit bir bâr-gîr üstünde kaba bezden heybe resminde ama bir adam hayvanın uzunluğu [?] içine yatabilecek kadar [?] heybe bir tarafında bir adam diğere tarafına bir adam yatırılarak muharib askerisi nezdinde tefrik ve gerüye irsal eğer kuvvet olmuş ise zikr oldundugu üzere bir çoğunu bir mahall-i mahzaraya defn ve def' edüb ve eğer mecrûh ise ol-vakit ikinci hattının gerüsünde olan ihtiyat arabalarına tahminen ne mahalle gönderecek ise ispal iyledikleri tahkikat-ı sahihadan olmuş olmak cihetiyle bu mahalle derc olunmuş

Ve Rusyalunun maru'l-beyân [?] karyesinde ve der-akab Soğanlı dağında vâki' Yeniköy'de olan zehaire vâki' olan dest-i tetâvül ve tasallutundan ve bir çare istihlâsı bulunmadığından artık Kars'dan Erzurum'a Soğanlı caddesi bütün bütün münkâtı' olub Kars'ın semt-i şimalîsinden Göle ve Nepek taraflarına dahi Rusyalu müfrezeler göndermekde ise de ne hâl ise bazı hafif atlu zulmet-i leyl vasıtasıyla mürûr ve ubur edebilirdi ve işbu tarikten gidilüb gelindiği Ermeni taifesi tarafından Rusyaluya ihbar olunmakdan nâşî tarik-i mezkûreyi dahi kat' itmek ve derûn-i Kars daha ziyade [?] düşürmek için mukaddema zikr olundugu üzere Çelgavir ve Cerze ve Semevat taraflarını evvelkinden birkaç kat daha ziyade mesnet iylemesine mebni tarik-i mezkûru dahi [136] münkâtı' olmak derecelerine geldikte taşradan zahâir ve sâire hiç olmaz ise Kars'a duhûl ve hurûc idecek postayı salimen imrâr iylemek husûsuna bu abd-i kemîneyi ta'yîn

buyurduklarında sizinle beraber muhasarada kalırım taşra gitmeyi taban istemem zira [?] bu muhasaranın nîk ü bed nihayeti bir [?] bulur ol vakit denir ki bunlar muhasarada yog idi anın için alâyımıza başka bir me'mûr ta'yîn buyurun taşraya gitsin ve bizi tabya ve metres ve her ne hizmette istihdam buyurursanız ez-cân ü dil razı olacağım deyu her çend ifade olundu ise de artuk taşrada ideceğiniz hizmet burada durmadan evlâdır deyu [?] ve bir de Rusyalu müfrezelerinden taşra çıkmağa korkuyor musun demelerine binaen alâyın ağır eşyamız yani çadır ve kazgan defatir ve jurnal [?] matbah takımı ve sâir ve bazı mefruşatımız Kars'da alây ve [?] teslim ve alây imamı Sivasî Mehmed Efendi çend neferle üzerlerine ta'yîn olunduktan sonra bir şafak vakti Kars'dan hareketle sağa ve sola [?] basiretle mezkûr Semavat cebel-i bâlâsında vâki' tarika Rusya müfreze kollarına uğramaksızın çıkılub ve Göle kazasına nüzûlümüzde yedimizde olan tâ'lîmat mucibince Göle kazasında vâki' Altınbulak kariyeden başlanub nefsi Nepek'den altı kasabasına kadar birer ve birer buçuk saat mesafe karyelere bir takım süvâri bırakulub ama bu vechile birer buçuk saat mesafeye birer takım süvâri [137] bırakılması mülâhazâyâ el virmeyerek bunları düşmana şikâr kabdurmak gibi dam-ı [?] giriftâr olmalarını mûcib bir madde olduğu her ne kadar cezm-i yakini aczi ise de ne çare Kars Erkân-ı Harbiye meclisinden memhur ta'lîmatta münderiç olarak makam-ı hazret-i kumandariden dahi ta'lîmat-ı mezkûre tasdik buyrulmuş olmağla imtisalen li-emr beher takımı on altışar süvâri birer mülâzım ile irade olduğu vechile ta'yîn olunub kûsûr kalan süvâri ile bu fakîr tarik boyunca teşeyyüb ve firaz ve bunlara nezaretle tariki muhafaza etmeye meşgul olub mürûr ubur iden postalar ve bazı hafif eşya birer takarrüb ile Kars'a sokuşturulur idi Postaların böyle her defa bir başka yoldan gönderildiği köylü Ermenileri tarafından Rusyaluya haber virilmekten nâşî Rusyadan bir kol süvâri üzerimize geleceği reis-i erkân Abdülkerîm Paşa hazretleri tarafından bizlere haber geldiği anda yol boyuna bıraktığımız ma'rû'z-zikr süvâri takımları toplattırılarak Nepek ormanına çıktığımızın akabinden Rusyadan bin beş yüz süvâri bizim evvelce bulunduğumuz mahallere gelerek bizi bulamadığından Göle sahrasına [?] oğlu nam karyeye kadar gelüb orada ârâm iylediği orman kenarından görülür idi bölüklerimizin birinci ve ikinci ve altıncı bölüğü Erzurum taraflarından me'mûr olduğundan yanımızda ancak üç yüz [138] kadar süvâri kalub az askerle çok düşmana gözükmek kâr-ı akıl olmayub netayicinde bed-nâmlığı mûcib olacağından dûrdan düşman askerini temaşa ile iktifa olunub her ne ise Rusyalu süvârisi oralarda ikindiye kadar dolaşır iken bir taraftan Kızıl Gedik yolundan Dersaadet postası Kars'a yetiştirilmiş ve Rusya süvârisi dahi akşama karîb avdetle ordular tarafına yıkılub gitmiş olduğu ve buna mümasil üç dört defa dahi biner ve ikişer bin süvârisi gelmiş ise

de yine bizi casuslarının haber virdiği mahallerde bulamaz idi Rusyalu yolları tamamen kapatmış olduğundan postadan başka eşya ve sâirenin Kars'a idhâline bir vechile çare yoğ idi lâkin Erzurum'dan vürûd eden posta gice haliyle karakolları arasından ve me'mûl etmedikleri taraftan postayı götürmelerimiz tebdil-i câme ile birer takrîb Kars'a muvâsalat olunub ol vakitler bî hamdihi teâlâ hiçbir evrak Rusya yedine geçmediği

An asıl Harput eyaleti dahîlinde olan Arabgir kazası ahalisinden olub bidâyet-i nizâmda askere dehaletle hasebü'l-kadr mirlivâlığa kadar ihraz ve iki yüz elli [139] dokuz tarihlerinde Ordu-yi Hümâyunların teşkilinde mîr-i mîrânlık ile silk-i imtiyaz-ı asâkirden def' buyurulmuş olan mîr-i mîrândan Ali Paşa bundan bir sene mukaddem Beyazıd Kolordu-yi Hümâyununun muvazzaf sergerdeliği ile Ferîk Selim Paşa'nın ma'iyetinde bulunup şeamet-i kudûmu kolordu-yi mezkûru ber-bâd iyledikten sonra bu sene-i mübarekede mevsim-i baharda Kars'a gelmişdi bu defa Oltu ve Nepek taraflarına temeşşüd idecek Yedinci Fırkaya kumandan nasbıyla Kars'da kalmış olan üç yüz kadar Çıldır ve Göle kazaları atlasu ma'iyetine virilerek Kars'dan ber-takrîb çıkarılmış ve Nepek yaylâkında bizlere muvâsalat itmiş ise de terfik olunan süvârilere dağulub herkes hanesine gitmiş kendisi beş altı kadar [?] nezd-i bendegânemize gelmiş olub yedinde olan me'mûriyet buyuruldusuyla paşa-yı mûmâ-ileyhin Yedinci Fırka kumandanlığına ve refâkat-ı bendegânemde olan alây dahi Yedinci Fırka'ya ilhak kılınmış olduğuna dair emir-nâmeyi irae ve paşa-yı mûmâ-ileyh askeriden olmaduğuna bakulmayub her vechile emri ve nehy-i cârî ve şükür ve şikayeti mer'î olacağından her vechile paşa-yı mûmâ-ileyhin re'y ve tedâbîrine mutavaat olunması dahi buyuruldu-i mezkûrda münderic bulunduğundan semina [?] icra birle Erzurum ve mahall-i sâireden gelecek asâkire intizaren oradan Nepek tarafına gelünüb Kanlubil nam cebelin Nepek tarafına doğru [?] nam kariyede ârâm buyruldu [140]

Ber-minvâl muharrer on beş gün kadar karye-i mezkûrde ikâmetimiz hengâmında mûmâ-ileyh Ali Paşa'nın tavır ve harekâtından ve mecalis ve tekellümatından mâ-sebakta ittiği cesareti yani esbak sadrazam Reşit Paşa'nın oğlu merhûm Emin Paşa'yı Yanya'da öldürecek iken elinden gücüyle almış oldukları lâf ü güzâf ile kendisi a'lâ kimya bildiği tekellümat-ı bî-esas kâzibeleri ve evvel zamanlarda her ne tarafa me'mûr olmuşsa bildiği gibi olub ve sandığından başka kendisine vükelâ-yı izam ve sâireden külliyetlü hedayalar geldiği güftar-ı düruğ ile beher meclisinde ter-zebân olarak Kars'a bermuavenet olunmasının tedâbîrine dair fekk-i lisân itmeyerek bâlâda beyân olunduğu üzere kelimât-ı malâyanileri mislü misali ağzı solunarak tekellüm itmekde olub her ne kadar görünüşünde dünya görmüş ve işbülür adam zannolunur ise de zaten ilm ü amelde

hissesi olmadığı ve mahza nısf [?] mukaddem olarak devletce olacak sû-i düzbanın fark ve yed ve temyizinden bî-behre ve tedâbîr ve tedakik-i harbiyenin tefekkür ve mütâlaât dûr-endişi umûr-i [?] beyn-es-sema ve semek dûr a dûr olduğu ve bilmediğini dahi bilmediği cihetle ve [?] netice bir halete sebep olacağı delail-i hâl şuumet-i ictîmâlinden mahsus olunurdu saye-i hazret-i şâhânedede kendisi ziyadesiyle zengin ve müteveffa maaşı dahi olub ve bu me'mûriyet cihetle [?] ilaveten maaş ve bedelât ta'yînatı dahi var iken hasaset ve denâet-i hamakatine bir derecede galebe iylemiş idikim cameşu-i itlâf-ı sabun [141] olmamak için iki ayda ve bir çift çorapları tahminen altı mâhda bir defa tebdil olunub ve adet-i kadîmesi üzere ve suret-i istikbarda bir ayağını öbür bacağı üzerine koyduğu vakit ayak parmakları pençelerine kadar taşrada ve meclisde ve esna-yı kelâmında yaka ve paçasından kehleler tutup helâk ve arkasındaki tehrişi çevirilmiş göğsündeki üç adet İşkodra ve bir aded Ağa Madalyaları iplikle dikilmiş hâlbuki İşkodra'ya bir defa sefer-i hümâyun buyrulmuş orası dursun ama matbahı yolunda olub şöyleki beher gün kendü pîş-i nazarında bir kuşhane içinde bir samanlık taamin tabh edüb nısfını ahşamleyin ve nısf-ı bâkîyesi bir sahan derûnunda kendü gözü önünde hıfz birle sabahleyin tenavül buyrulur idi dairesinde bulunan çend nefer [?] kabanlarını eğer asâkir-i muvazzafa ta'yînatından hakk-ı sükût veyahut köylü kesesinden bâd-i hevâ ittirebilir anları dahi it'âm ve infak ve ol vechile uyduramadığı günü Beyt:

“Ey seyri seranan [?]” mealiyle bî-çare etibalarıyla amel olurlar idi bu hâl-i fûsun-ı iştimâl ile emrar-ı vakit olunub güya fırka-i mezkûreye tecemmu' idecek nizâmiyye ve muvazzafanın kudûmlerine intizar olunur ise de bu zatta tedavir ve irfandan behre ve rüş ve iz'ândan zerre olmadığı cihetle kendüsünden ifa-yı hüsn-i hizmete muvaffak olacağı şöyle dursun dirayet ve tavır ve harekâtına nazaran bir fena [142] uygunsuzluğa sebep olacağı hakk-ı âlimdir ki aşikâr görünür idi

Ama ne çare Yedinci Fırkanın zimâm ve ihtiyar-ı yedine teslim olunmuş ise de bunun geç tedbir ve eserinden [?] bakınca ba'de-zîn tecemmû' idecek asâkir dahi hatırdan salim olamayacağı ve neng ve namus-ı İslâmiyye ve Kars'ı muavenet-i umûruna halel ve fırka-i mezkûre kesel vireceği ma'lûm ve hüveyda idi ve fırka-i mezkûrun Oltu ve Nepek kazaları taraflarında teşkilinden maksad-ı aslı Kars'ın muhasarası vardıkça müzâyakayı müntebih olacağı ve turuk-i mesalikin endâdı hasebiyle belki bir tarafı bölünerek Kars'a zahâir ve levâzımâtın bir çaresiyle yetiştirilerek derûn-ı Kars'da mahsur olan din karındaşlarımızın olaki bir refah hallerine sebep olur hülyasıyla teşkil olunmuş ise de fırka-i mezkûre kumandan-ı yadigâr-ı mûmâ-ileyh oralarda olmadığından fezleke-i ahvâl-

i vahîm-ün-netayic bir halet-i mütekeddireyi bâdî olacağı çok şeb deycur-i çeşm-i rüşenay-ı basireti tire ve tarîk itmekde idi

On Dördüncü Havâdis

Ve geçen hengâm-ı şitâda Rusyalu egerçi Beyazıd taraflarını terkiyle eyalet-ı Revan'a revan [143] olarak Ferîk Veli Paşa hazretleri ol mevalide bulunan Kolordu-yi Hümâyun ile beraber Diyadin Üç Kilise ve Taşlı Çayır ve Karakilise namdan karyelerde kışlayıp mevsim-i baharın hulûli ve Kars'ın muhasarası münasebetiyle paşa-yi müşârün-ileyhin mevcud ma'iyeti olan ordu ile Pasin kazasında Köprüküy nam karye civarında inşâ olunmuş olan istihkâmâta gelerek Kars'a imdad ve zahâir yetiştirmek emeliyle mahall-i mezkûrden zikr olunan istihkâma celb ve ma'iyetinde bulunan kolordusuyla Kars ile Erzurum'da tarîk-i muhabere ve lâzimesini hıfz ider hülyasıyla ta'yîn buyrulmuşdu Halbuki ferîk-i müşârün-ileyh ezher cihet ümmî bir zat olduğu cihetle mahall-i mezkûrden hıyn-i hareketinde güya oraları boş bırakmamak maksadıyla Anadolu Sûvârî Nizâmiye İkinci Alâyıyla üç yüz kadar ol havâlî Ekrad sūvârisini Beyazıd mutasarrıfı esbak mîr-i mîrândan Behlül Paşa'nın refâkatıyla mezkûr Diyadin Üç Kilisesi tarafında bırakub kendisi mevcud refâkati olan ordu ile Köprüküy'ü istihkâmına gelmiş halbuki mahall-i mezkûr ile Köprüküy'ünün mâ-beyni [?] yirmi saat mesafe olduğu ve bu tertîb fenn-i harbin öte tarafında yani hâricinde olarak hiç mesmû' olunmamış bir tedâbir bulunduğu rû-nümâ bir keyfiyet olub ve Rusyalunun her bir tarafda olan müteaddid cevasis ihbarıyla ve ale'l-husûs casusa hacet olmayarak derûnumuzda [144] olan Rum ve Ermeni milleti ezcân ü dil bizim ahvâlimizden daima Rusyaluyu âgâh itmek cihetiyle müşârün-ileyh Behlül Paşa öylece cüz'î mevcud ile kaldığı ve orada olan ordunun gittiği haberi Revan'da olan Rusya kumandanına mün'akis oldukları tamam fırsatı ganimet bilerek üç dört bin piyade ve sūvâriden ibaret ordusuyla mûmâ-ileyh Behlül Paşa'nın üzerine gelmek üzere hareketinden evvel iki bin kadar pür-saz Haleb sūvârisini ilerü ilgar ittirerek bizim orada olan nizâmiyye ve Ekrad sūvârimizi bir gafletle basub mezkûr İkinci Nizâmiyye Alâyı hayli örselenmiş olduğu hâlde çıkmış ise de müşârün-ileyh Behlül Paşa mukteza-yı cayli olan gayret ve hamiyeti ve nizâmiyyeden Yüzbaşı Hasan Ağa dahi kemâl-i istikâmeti cihetleriyle firarı irtikâb itmeyüb cenk iderek giriftâr-ı esir oldukları haberi vürûd iderek bâdî-i esef-i küllî olmuş idi

On Beşinci Havâdis

Ve bizim Nepek taraflarında ikâmetimiz halinde derûn-i Kars'dan çend pend-i şâmil bir kıta ta'îmat zuhûr edüb bend-i ahirinde Erzurum ile Kars meyanesinde vâki' Pasin-i ulyâ kazasında ve Köprükôy'ü istihkâmında bulunan Ferîk Veli Paşa'nın üzerine veyahut sâir bir tarîkten Erzurum üstüne Rusyalunun Eleşkird tarafında [145] olan asâkiri gittiği mesmû'unuz oldukda sâir cevaba bakmayarak mevcudunuz olan askerle imdadlarına gidesiz deyu mûmâ-ileyh Ali Paşa'ya emir ve izbar buyrulmuş ve layiha-i mezkûrenin vürûdunun ikinci günü fi'l-hakika Rusyalu Eleşkird tarafında olan kolordusunu Veli Baba Boğazı'ndan Pasin kazasına idhal ve Kars'da olan büyük ordusundan dahi bir kuvvetlice müfreze ifraz iderek Soğanlı Dağı yolundan yine Pasin kazasına indirmekde iken Eleşkird'den Pasin kazasına gelmiş olan asâkir-i mezkûr Köprükôy'ü tarafına takarrüb ve istihkâm-ı mezkûre olan bizim asâkir-i muvazzafa süvârisi istikbâl iderek bir mikdar atlu guvvetli ve bu tarafda olan süvâri toplarıyla cüz'î düşüldükden sonra Rusyalu istihkâm-ı mezkûr üzerine gelmeyüb istihkâm-ı mezkûrun üç çar-yek kadar mesafe taraf-ı cenûbîsinden Erzurum'a gitmek harekâtını göstererek istihkâm-ı mezkûr mehazisinde vâki' Suluki nam karye civarına geçüb nasb-ı hıyâm ve ârâm olan gice müşârün-ileyh Veli Paşa istihkâm-ı mezkûru terk ile Erzurum'a karîb Deve Boynu istihkâmına çekildiği Nepek'te Ali Paşa'nın mesmû' oldukları mukaddemce irade buyrulduğu üzere heman oradan Erzurum'a doğru derhâl bu yollarda bulduğumuz Lazistan askerini toplayarak Erzurum'a sürat-i muvâsalata kat'î merasıl olunmakda olub [146] Pasin tarafında olan Rusya asâkiri sabah oldukda Köprükôy'ü istihkâmında olan İslâm askerinin Erzurum'a taraf çekildiğini gördükde yerinden hareketle istihkâm-ı mezkûre gelüb bazı mahallerini ba'de-l-hedim oradan iki buçuk ve Erzurum'a altı saat mesafede olan Hasan Kalesi pîş-gâhına gelüb bast-ı hıyâm-ı nîk-bet -encam ile ârâm ve ol-vakit Trabzon Valisi Çerkez Hafız Paşa hazretleri Trabzon eyalet piyadesiyle Erzurum ve Deve Boynu istihkâmâtında olub ve Ferîk Veli Paşa ile Deve Boynunda birleşmiş ve Erzurum ahalisi dahi silahlanmış olduğu mesmû' oldukda Rusyalunun ise yekûnu altı bin mevcudu altı pare toptan mâ-adâ kuvveti olmayub ve Kars'da olan büyük ordusundan gelecek askeri dahi yetişmediğinden Kars'dan gelecek askerini beklemeyerek Hasan Kalesi pîş-gâhında idhal itmiş olduğu bir takım alef ve zahiresini orada terk iderek Veli Baba nam karyeye kadar bir boyuna yakulub gittiği bizim Nepek tarafından gelişimizde Erzurum ovasına nüzûlümüz günü istimâ' olundu ve Erzurum ovasında iki gün ârâm olundukdan sonra belki Kars'a zahâir ile iane olunmak için Erzurum'da bulunan Anadolu Ordu-yi Hümâyunu Süvâri Nizâmiye

Birinci ve Kars'dan çıkmış olan Sûvâri Dördüncü Alâyı ve Harput ve Amasya eyalet askerlerinden altı yüz kadar muvazzaf sùvâri ve çend dağıtub mûmâ-ileyh Ali Paşa'nın ma'iyetine virilerek Erzurum ovasından tekrar avdetle Oltu kazasına [147] vürûdumuzla asâkir-i mezkûrenin arkadan vürûduna intizar olunmak üzere ârâm ve ikâmet olundu

On Altıncı Havâdis

Ahval-i mahsurin müstağni-i tavsif bir keyfiyet olduğu üzere derûn-i Kars'da gün-be-gün erzak tedenni ve hayvanat yiyeceği ise nihayet bulunduğundan Kars'da kalmış olan Arabistan Ordu-yi Hümâyununda dört alây sùvâriden dört bölük Kars'da bi't-tevfik-i tasavvur sùvâriyle top keşân hayvanatının dahi Kars'dan çıkarılmasına şiddet-i ihtiyaç mes itmiş olduğu cihetle sùvâri mîrlivâsı Mehmet Paşa'ya terfiken bir ahşamleyin Kars'dan çıkarulub Kars civarında olan Çakmak karyesiyle Semavat karyesi meyanına geldikleri yani bir buçuk saat müfarakatlarında Rusyalu karakoluna düşüb karakol-ı mezkûr ve bunların ateş itmelerine binaen Rusyalunun bunlara yakın iki kol sùvârisi bulunmak cihetle cevânib-i erbaalarını ihâta ve revket ta'bîr iyledikleri bir nevi esliha-yi nariyeden demur kovanlu ve ucunda yarım kayalık bir abüs danesi olan havayi fişenk resminde olan fişengân ve tabanca ve tüfenk ile ateş itmekte oldukları Arabistan [148] Sùvâri Üçüncü Alâyı ikişer gelürken takım kolu nizâmına girerek etrafına ateş itmekle semt-i selâmete çıkmış ve top hayvanatının ekseri dahi bunlarla beraber râh-ı necatı bulmuş ise de çünkü Rusyalu bunların ortasına düşerek ikiye fasıl iylemiş olduğundan artık bâkîsi ilerü gelemeyüb bi'z-zarûr Kars'a bocalâyarak ne hâl ise Kars'a girmiş ve bunların Kars'dan hareketleriyle beraber mîr-i mîrândan Trabzonlu Hazinesarzâde Ahmed Paşa ve yine mîr-i mîrândan asâkirden mahreç Veli Ferhan Paşa dahi bunlarla beraber çıkmış ve cümlesi nıfsı Nepek karyesine gelmiş oldukları ve Nepek'e çıkıldıktan sonra mûmâ-ileyh Mîrlivâ Mehmed Paşa'ya terfîk kılınan asâkir-i merkume yoklama aldıkda üç yüz şu kadar asâkir gaib olub artık bunlardan ne kadarı Kars'a girebilmiş ve ne miktarı şehîd ve esir oldukları ma'lûm olamayub mechûl olduğu

On Yedinci Havâdis

Mîrlivâ mûmâ-ileyh Mehmed Paşa ile Kars'dan çıkarılmış olan ma'ru'z-zikr sùvâri ve top hayvanatının muhasaradan çıkarmalarının asıl sebebi hayvanat idaresi kalmadığından ve kalsa bile yevmiyye hayvanata virilen şâir-i idareyi askeriyeye sarf ve infak olunmak

emelinden ibaret olmuş olup işbu süvârinin ne kadar müddet muhasarada tutulubda [149] alef ve zahâire iras tedenni olmakdan ise mademki Rusyalunun üç alây dragon ve altı alây haffif süvârisi olduğundan gayri muhasaranın vasat-ı evkatından sonraları Kars'ın turuk ve mesalik ve muabbirini dâiren mâdâr kapattırmak için Karapapak ve Terekeme ve Ekrad ve Ermeni tavaifinden ki ekseri Devlet-i Aliyye tebasından olarak Kars'ı ve Beyazıd ve Kağızman kazaları Ekrad ve reâyâsından ve sâireden akça kuvvetiyle milisiye ta'bir iyledikleri süvâri asâkir-i muvazzafasını on beş bine karîb iblağ iylemiş olduğu mütevatiren istimâ' ve rivâyet olunmakta bizim derûn-i Kars'da mukaddema altı alây süvâri olup beşer yüzden üç bin mevcudu olmak cihetiyle mademki bizim süvârinin azlığı hasebiyle Rusya atlasuna mukabele idemeyeceği ma'lûm iken üç yüz mikdarı süvâri bazı karakol ve istikşâf ve ihbarat için derûn-i muhasarada tevkifiyle tasavvurunun ibtida-yı muhasarada taşrada bulunmuş olmasında daha bir mümsenad istişâm olunur gibi ise de orasından sarf-ı nazar ile el-yevm bâlâda zikr olunduğu üzere süvâri-i merkuma Kars'da muhasara çekmiş ve yollarda örselenmiş olmağla süvâri hayvanat-ı mezkûre Erzurum veyahut kazalarının birinden husûsu dahi mûmâ-ileyh Mehmed Paşa'ya emr ve tenbih buyrulmuş ise de Yedinci Fırka Kumandanı olan mûmâ-ileyh Arabgirli Ali Paşa bunları mezkûr nefsi Nepek [150] karyesinde tevkifiyle Erzurum taraflarına geçmelerine ruhsat vermeyerek karye-i mezkûrda ik'âd itmiş ve her çend mûmâ-ileyh Mehmed Paşa ve Arabistan süvâri ümerâsı ve Erkân-ı Harb tarafından süvâri-i merkumenin hayvanatları bî-hatab ve tevan lagir olarak bu zafiyetlerinde yola gitmeye tâkatları kalmamışken burda da durumda hiçbir hizmet göremeyüb bir gün yem bulunur ise üç gün bulunmadığından ve ale'l-husûs şu kadar top keşân ve topçu ve süvâri perakende neferâtının bir taraftan düşman zuhûr idecek olur ise işe yaramadıklarından başka sâireleri dahi sebab-i perişânı olacağı ve öyle bir vakitte kendilerini bile kurtarmaya mecalleri olmadığı husûsu mûmâ-ileyh Yedigâr Ali Paşa'ya her çend ifade olundu ise de kabul itmeyerek hele bakalım deyu [?] cevap vermiş ve Paşa-yı mûmâ-ileyhin ma'iyetine virilmiş olan Yedinci Fırka dahilinde olan Anadolu Süvâri Birinci Alâyını Nepekle Göle kazasını fasıl olan kanlı mesenin beru tarafında bizim olduğumuz mahalle iki buçuk saat Tecrik karyesine ve Süvâri Dördüncü Alâyını Dağıstanî Ömer Paşa ile bize üç saat diğere muhâlif semtde Bancervet karyesine ve Harput eyaleti muvazzaf süvârisini bize iki saat Soğumdan karyesine ikamelerini ta'kîb edüb ve bizim bulunduğumuz mahall ise cümleden ziyade muhatarada paşa-yı mûmâ-ileyhin bu tertîbâtı netice biz [?] husul olamayarak ve haymü'l-akibe bir hadise-i mükeddereyi mûcib mebnî olacağı istifham olunurdu çünkü Rusyalunun Kars [151] etrafını bu derecede sed ve bend ve tazyikten maksad-ı aslîsi

Kars'ı harben alamadığı cezm itmiş ve casusları vasıtasıyla derûn-i Kars'da zahâir ise gün günden noksan bulmakta olduğunu haber almakta bulunmuş olduğundan bilâhire noksanıyat-i zahâir cihetiyle Kars'ı emanıyla alacağını yakîn itmiş olmasıyla bizim işbu Yedinci Fırkanın Nepek tarafına bir avuçdan toplanmakta olduğunu Rusyalu çekemeyerek Kars'da mahsur olunlarımızın bu tarîkden dahi ümidlerini kat'î ve bazı-yi iktidarlarına fütûr virmek ve kendü me'mûriyetini dahi teshil iylemek için be-heme-hâl üzerimize küllîyetlü asker gönderüb bizi buralardan def'ideceği nahiye-i ahvâlden donma olduğundan ilaç vakıa [?] mefhumunca orduda bulunan mûmâ-ileyhâ Mîrlivâ Mehmed Paşa ve Ömer Paşa ve mîr-i mîrândan Trabzonî Ahmet Paşa ve Ferhat Paşa ve Anadolu ve Arabistan alâylarından mîralâylar ve kaim-makamlar ve erkân-ı harbiyeden kaim-makam Osman Bey bi'l-meclis bulunduğumuz hâlde alâyların bu vechile müteferrik ve yekdiğerinden bidâyetinin ve ale'l-husûs Kars'dan çıkmış olan Arabistan Sûvârî ve topçunun perakendeleri burada bîlâ-mûcib durumları ahvâl-i fenn-i harbiye vücuhıyla mugayyer olub ve bu tarafa tecemmû'den murad kat'î ber-takrîb Kars'a zahâir yetiştirmek ve işbu yedinci fırka sekiz bin mevcuda kadar iblağ olacağından asker-i me'mûre tamamen geldikten sonra yani kuvvet buldukça zahâiri Kars'a sokabilmek [152] mümkün olub halbuki bu tedbir ile Kars'a zahire verebilmemiz şöyle dursun kendimizi bile muhafaza idemiyeceğimiz ve Rusyalunun müteaddid ve beher milletten der-kâr olan casuslara haber virecekleri ve fırka-yi mezkûru toplanmaya vakit viremeyeceği karain-i akliye mahall-i iştibâh olmayub halbuki bizim her birimiz birer muhâlif tarafda bir alây basılsa diğçerlerinin haberi olmayacağı muhataralarda der-hatır olunmakta olduğundan şimdilik cümlemizi bir araya toplayarak bir mahall-i metin münasebede ârâm ve oldukça kendimize istihkâm virerek ilerü dağlara [?] ve karakollar ihracıyla bu tarafa tecemmû'idecek askerin vürûduna kadar suret-i intibâhda bulunarak elimizden geldikçe ve bir ara buldukça ola ki cüz'i ve küllî Kars'a zahâir aşırmağa ikdam olunması ve elimizden gelmediği hâlde kendimizi muhafaza idecek kadar ihtiyat üzere bulunması lâzime-i vakt-i hâlden olub zira şimdiki halimizde kâffemiz bir araya toplandığı hâlde yekûn mevcudumuz iki bin atlu ancak gavgaya çıkabilir ise de el-yevm her birimiz bir tarafda perişân ve Rusyalunun ise bâlâda beyân olunduğu üzere dokuz alây nizâmiyye sūvârisinden başka on beş bin kadar milise ta'bîr ittikleri asâkir-i muvazzafa sūvârisi ordusunda mevcut iken bizim böyle tedâbir-i akıl ve efkârdan hadd-i merhale dîr olan tertîbiyle ikamemiz hatr-ı azîmi müstevcib bir keyfiyyet olub bu tarafda bir gûna uygunsuzluk [153] zuhûr ider ise hasadat ve kem-nam olacağımız şöyle dursun Kars'da olanlarımızın bu tarîkden zahire gelür ümidiyle münkatı'olarak kuvvet-i kulûblerine zaaf

ve fütûr iğras ideceği husûsuatı li-ecli't-ihhtar mûmâ-ileyh Ali Paşa'ya ifade olundukda kat'an havale-i sem' ve kabul itmeyüb ilerü der-ayân karakol ihracına bile rıza virmeyüb mahâsıl bu ifadatın dördüncü yevmine iki yüz yetmiş bir senesi şehri zi-l-hiccenin yirmi sekizinci günü zikrolunan paşalar ve alâylar ümerâsı mûmâ-ileyh Ali Paşa'nın çadırına gelmiş ve Kars mutasarrıfı olub mukaddema zahâir sevki me'mûriyetiyle Kars'dan çıkmış ve ol havâlîde bulunmuş olan Arnavut Vezir İsmail Paşa hazretleri dahi meclis-i mezkûrda hazır bulunmuş olduklarımız hâlde erkân-ı harbiyeden kaim-makam Osman Bey yine tehlike-i mezkûrdan bast-ı makal iderek imrâr-ı vakit olunmadan asâkirimizin bir münasib metin mahalle toplanması husûsunu dermeyan ve Tosker Boğazı ağzı bize elverişli ve alâylar oraya toplansa oraca dahi sühûletli yani birkaç kaza dahi elde kalacağı ve şimdiki mevki'mizden yarım saat farkı ancak olacağı ve bâlâda ber-tafsil beyân olunduğu üzere mahsurâtlar ayân olunub eğer tedbir-i mezkûr üzere hareket olunub da bir sekameti zuhûr ider ise mes'uliyeti bana raci deyu Mîrlivâ Mehmed Paşa ve Arabistan ümerâsı tarafından temhiren tasdik olunmuş olan bir kıta senedi dahi mûmâ-ileyh Ali Paşa'ya irae [154] iyledikde mûmâ-ileyh Ali Paşa bakındı ben kumandan vekiliyim elbette ben nasıl bilür isem öyle yaparım diyerek kendisinin Yedinci Fırka Kumandanlığı'na dair Kars'dan virilmiş olan bir kıta buyuruldu ibraz ve kıraat itdirirken Ali Paşa'nın fırka hakkında emir ve nehy-i cârî ve şükür ve şikayeti mer'î olduğu tahrir ve irade buyurulmuş olduğundan cümle tarafından ifademiz li-ecli't-ihhtardır irade sizindir deyu cümle tarafdand iradesine teslimiyet gösterilmiş ve mûmâ-ileyh Ali Paşa'nın Yedinci Fırka'ya kumandanlık buyurultusu virilmiş sâir bir sebebe mebnî olmayub mûmâ-ileyh bir ekâbir meclisinde münferiden bulunduğu ve evvelinden haline ma'lûmâtı olmayan zevât-ı kirâma kabatturunca görünüb de suret-i mahviyetden koyarak zımmen şecaat ve ehliyetini şöyle bir ifadeye muktedir ki bilmeyen adem görse tamam dünya görmüş ve muharebenin iç ve dışını öğrenmiş kendisinden hüsn-i zan ma'mûl iderek bugüne me'mûriyetlerde istihdamına himmet buyurulmuş ise de KITA [?] fehvasınca insan görünüşü gibi olmadığından bazı aks-i me'mûl zuhûr itmekte olub arasında sarf-ı nazarla mevcud-i meclis bulunan muharrerü'l-esami-i bendegân yine cevaben takrir edüb her ne mahallde bulunulsa hidem-i ihtiyata riayeten [155] bari alâylar bir mahalle toplanmaz iseler de her bir alâydan Kars'a taraf ilerü karakol çıkarılmak nizâm-ı iktizasından olduğuna mebnî karakol ihracına ve ilerü münasib mahallere dîde-bân konmasına bari ruhsat verseniz münasib gibi mütâlaa olunur dendikde kuzum bana bakın ne telâş idersiz benim Rusya içinde öyle casuslarım varki Rusyalu kıpırdadığı saat haberim olur heman siz rahat olun deyu hatm-i kelâm iyledikde hazır-ı bi'l-meclis bulunanlarımıza halet

tahbiri mes‘ulü olarak herkes önüne bakmağa başlayub mesela böyle hengâm-ı hatr-ı encamda kırk bin pür cihaz bir askerın kumandanı olsa ve böyle bir mahalde bulunsa yine bunun gibi bî-bâk ve bî-perva laubali oturmuyarak hidem-i ihtiyat-ı lâzimesinde kusur itmeyecek der-kâr iken paşa-yı mûmâ-ileyhin bu [?] görünür kaza neviden olduğu cezm-i kerde-i erbâb-ı meclis olduğuna binâen muahharen olacak mes‘uliyette tebriye-i zimmet için meclis-i mezkûr tarafından Ali Paşa’ya bizim cümlemiz taakkul itmiş ve mücerrebat-ı duhurdan görüb öğrenmiş olduğumuz ve şu bendegânı saltanat-ı seniyenin cümle tedâbîr ve re’yeri bu merkezde bulunarak ihtaren hâkî-pâyinize çend meclis ifade olunmuşken adem-i kabulünüze cümlemiz birbirlerimize şahid olacağımızdan şimdiden sizin dahi ma‘lûm-i âliniz olsunki işbu sû-i tedbir cihetiyle muahharen vâki‘ olacak mes‘uliyetden zimmetimiz berîdir deyu ifade [156] vechile müstefrik lüce-i hayret olarak herkes hayvanına sūvâren alâyı bulunan tarafa çekilüb gitmiş oldukları

On Sekizinci Havâdis

Mûmâ-ileyh Ali Paşa’ya olan ihtaratın adem-i kabulunun sû-i semeresi görünmeğe başlayub şöyleki Rusyalı Kars’ı tezayyuk itmekte iken Nepek tarafına tehaşşüd iylemekde olan asâkir-i İslâm-ı mübareke ber-takrîb Kars’a zahâir idhal iderler ise bunca vakitten beru çekilen zahmetler hebâ olarak artık Kars’ın alınması hayyiz-i imkânda olamayarak ve şiddet-i şitâ dahi takarrüb itmekle artık bırakub gitmekden başka çare olmayacağı ve Nepek tarafına toplanmakta olan Osmanlı askeri oralarda bulundukça Kars’da mahsur olanların ümid-i kat‘ olamayacağı mütâlaalarıyla muahharen vasıl-ı ser menzil tahkik olunduğuna göre on iki tabur saltat ve iki tabur şeşhaneci ve bir alây dragon ve bir alây hafif sūvâri ve dört binden müteceviz milise atlasu ve on sekiz pare top [?] nam ceneralin taht-ı kumanda ve idaresine virerek Kars pîş-gâhında olan büyük ordusundan ifraz ve ihraç Kars [157] sancağıyla Nepek kazası miyanesinde olan Allahuekber dağında vâki‘ Kızıl Gedik nam mahalle geldikde müfreze-i mezkûre kendü yolunu muhafaza itmek için iki tabur piyade ve üç kıta top mezkûr Kızıl Gedik’e bırakub yine Nepek’e taraf iki saat yol geldikde yine iki tabur piyade ve üç top ve tekrar oradan aşağıya doğru Nepek yolu üzere iki saat mesafeye tekrar iki tabur ve üç top ve mahall-i mezkûrden Nepek’e iki saat kala boğazın üst tarafına iki taburla dört top vaz‘ ve tarîk-i mezkûrun lâzımü’l-muhafaza münasib mahallerini bu vechile sekiz tabur piyade ve on üç kıta top ile zabt ve hıfza ve arkasından ve avdet idecek yolundan emin olmak üzere bu vechile hazm-ı ihtiyatını ikmâlden sonra mütebâkî dört tabur saltat ve iki tabur şeşhane

ve bâlâda muharrerü'l miktar süvârisi sekiz pare toplar ile Rusyalunun gelmekte olduğunu Bardiz kazası ahâlisinden bir adam nasılsa Rusyalu ile bulunarak nısf-i râhda Rusyadan merkurum ber-takrîb ayrulub serîan gelüb sabahleyin Ali Paşa'ya Rusyalunun geldiğini bu gice falan yerde beytütet işbu gün üzerinize muhakkak gelecektir deyu haber vermiş ise de paşa-yı mûmâ-ileyh bu havâdisi kimseye duyurmayarak ilerü istikşâfât kolları çıkarub ve alâylarla birleştirip âmâde duracağı [158] lâzımeden iken kat'an oralarda olmayub haber viren sadık adamı haps itmiş olduğu muahharen dairesi adamlarından istimâ' ve tahkik olunmuş olub ve hayvanat ve neferâtın muhafazası için olsun bir takım süvâri karakol çıkarmağa gücüyle ruhsat alınmış olub karakol-ı mezkûru beher gün Nepek boğazına doğru gönderir idik ve eğer Rusyalu iki saat evvel gelse idi hayvanat kırlarda otlamakda olduğundan kimesnenin eli atuna yetişmeyeceğinden bir ferd-i müteneffes halâs olmak mümkün değil idi elhâsıl işbu bin iki yüz yetmiş bir senesi zi-l-hiccesinin yirmi sekizinci Salı gününün ahşamı saat on birde Nepek boğazına çıkarmış olduğumuz karakoldan bir nefer ılgar ile gelüb Nepek boğazına küllîyyetlü süvâri inmekde ve arkası küllîyyetlü asker görünmekde olduğunu haber virdikde derhâl Ali Paşa'ya ifade-i hâl olundukda adam sende gavur buraya mı gelebilir yine bakasın Kars'dan asker çıkarmışlardır deyu çenber-i mezkûru itmiş ise de nefer-i merkurumdan bir iki dakika mürurunda bir çavuş olduğuna gelüb Rusyalu geldiğini söylemekle beraber ilerüde olan karakolumuz ateş iderek önünden çekilmediği görüldükde ne gûna hareket ideceğiz deyu paşa-yı merkuma sual olundukda Tosker boğazına çekilmekten gayri çare kalmadı deyu her ne kadar cevabı yeis ile tenbih itmiş ise de ve üç yüz kadar mevcudumuz olan Süvâri [159] Redîf Birinci Alâyının asâkiri taam üzerinde ve hayvanat yem yemekde bulunub her ne ise çarçabuk iki yüz kadarı bindirilüb Rusyalunun önüne doğru azîmetle saf nizâmına idhal ve kûsûr yüz kadarı tahmil-i hıyâm iskale ta'yîn olunmuş ve beraber bulunan Harput ve Amasya'nın üç yüz kadarı muvazzaf süvârisi henüz düşmanın tozunu gördükleri gibi hiç biri birine bakmayarak heybe ve yağmurluklarını bile almayub eli atına yetişen yekdiğerini müteakiben fîrar ve Rusyalu ise dört beş bin kadar milis atlasunu üç kol idip bir kolunu bizden ilerüde bulunan nefsi-i Nepek kariyesinde Kars'dan çıkmış olan Arabistan askeri üzerine ve bir kolunu dahi kariye-i mezkûrun önünden süratle geçirerek bizim sol cenah ilerümûze ve diğerk üçüncü kolunu bizim sağ cenah tarafında olan ırmak ağaçlığı arkasından çay içi ta'bîr ittikleri taraftan sevk edüb ve kûsûr nizâmiyye süvârisiyle piyadesini bunların ihtiyatıyla arkalarından aheste götürerek ma'ru'z-zikr birinci kol Nepek kariyesi derûnunda olan Arabistan perakendelerinden çıkabilenleri önüne katub bize taraf getirmekde ikinci kolu bizim sol taraf ilerümûzden

roket ta'bir ittikleri alet-i nariyeyi üzerimize rîzân itmekde olduğundan bu tarafda bulunan dağı toplara birkaç nöbet ateşi ittirilmiş ise de orta koldan gelenin [160] önüne Arabistan askeri ve arkalarından Rusyalu takarrüb ve ta'kîb iylemekde olduğundan meded itmeği Arabistan askeriyez deyu çağırışmakda olduklarına binâen eğer top atılmaz ise düşman yaklaştı eğer atılır ise orta kolda kendü askerimizi telef itmiş olacağız her ne hâl ise üzerlerinden kavis varî atırılan top ateşinden Rusyalu bir cüz' te'hîr itmiş olduğundan bizim ilerü çıkmakda şu faidemiz olabildiği Arabistan perakendeleri bizi arkaya geçerek biraz yol almış oldukları anda Erkân-ı Harbiyeden kaim-makam Osman Bey nezd-i bendegîye gelüb eğer şu askeri gerü almayub da bizden top düşmandan roketle uğraşılırken Rusyalunun piyade ve topları ve kuvve-i mevcudesi yetişürse bi'z-zarûr avdet olunur ol-vakit bir nefer halâs olamaz derken çay içi ta'bir olunan mahâllden gelen Rusyalunun üçüncü kolu ki cümlesinden ziyade olan atlasu bizim sağ omuz beraberini geçmiş olduğu bile mûmâ-ileyh Osman Bey'in tarafından irae olunduğu anda Rusyalu bu üç koldan bizim iki yüz atlunun üzerine şiddetli hücum ile cevânib-i sâliseden üzerimize döküldüklerinde İslâm küffâr Kars'a karşı olup artık kimesnenin kimseden haberi olmayub herkes kendü başı çaresine düşüb zulmet-i leyl perrubel-i ehl-i İslâmın imdadına yetişerek şehri ova sıradan mâ-adâ kalanlarımız gice haliyle birer takrîb-i cân hıraş ile derûn-i a'dâdan [161] semt-i selâmete çıkararak ta Erzurum'un Gürcü boğazında Kızıl Kilise nam kariyede ancak birleşmiş olduğu

Ve refâkatimizde olan Süvâri Redîf Birinci Alâyından seksen yedi çavuş ve onbaşı ve neferât Amasya muvazzaf süvârisine koşularak Sivas ve Amasya tarafında olan hanelerine kadar gitmiş oldukları ve mûmâ-ileyh Ali Paşa mes'uliyet havfından mı yoğsa her nasıl ise Rusyaluya esir olmuş olduğu ve alây-ı mezkûr kâtib-i sânsî biraderim Emin Bey'in rükûbunda olan esbi iki kurşunla mecrûh olarak düşmüş ise de Hakk-teâlâ halâs iderek esir olmamış olup bu muharebede on bir şehîd ve otuz üç esir ve çend adet mecrûhumuz olup bu hale nazaran ferd-i vahid alâyımızdan bir müteneffis halâs olmak me'mûl değil iken zulmet-i leyl ianesinden başka Rusya askeri derûnunda olan Karapapak ve Terekeme taifelerinde İslâm olmak cihetiyle bunların eline giren Osmanlıyı harb ve katl ve esir itmeyerek akçası ve kıymetli nesnesi var ise alub ve meşe ve orman içüne saliverüb kurtarmış oldukları cihetle şu kadcık telefât vuku'a gelmiş ve bizim ise kâffe-i nukud ve sim ve zer ve beher güne takımlarımız ve alây elbise ve esliha ve mefruşât ve esb takımları zamimeden ârî olarak biraderim Emin Bey'in ile beraber otuz bin guraşa ve Binbaşı [162] Hamza Ağa ve Alây Kâtibi Murad Efendi ve zâbitân-ı sâirenin dahi tahminen otuz kırk bin guraşa karîb zaiyatımız fedâ-yı ser merhamet eser-i

hazret-i padişahi kılınarak biraderimle ikimiz bir esb ile halâs olunmuş ise de on şu kadar telefât olsa da tek Ali Paşa'nın ber mukteza-yı re'y [?] ve bu vechile umûr-i me'mûresini muavvec edüb de me'mûru bulunduğu husûsu mutena-yı mezkûrun hüsn-i fezlekesine sarf-ı evkat etmeyüb başıbozuk sergerde ve zâbitânından askerlerinin noksanını setr için esb ve esliha ve sâir hedaya ahz ve [?] kendini ve adamlarının muvazzafa ta'yinatından ve köylü kesesinden meccanen idareye şitâbân ve fikr ü hayali irtikâb-ı idhara sarf olması ecilden bu vechile netice bahş-ı hayret-i melâl oldu izaca el kaza [?] Beyt:

“Ya gelme meclisi sitam amizi âleme
Yahud tahammül eyle sudûr eyleyen gama”

diğer Beyt:

“Olur mu sefile sezavar hali akdi umûr

Gire [?]” mûmâ-ileyh Ali Paşa'nın ma'iyetinde olub bâlâda ta'rîf olunduğu üzere her biri bir tarafda bulunan Anadolu Sûvâri Birinci ve Dördüncü Alâyıyla Harput muvazzaf asâkirinden olub Harput hanedanından Çötelizâde Cemal Bey'in atlasu bizim top roket ve tüfenk sadâsından agâh olarak perişâniyetimizi istimâ' iyledikleri gibi gice bir mahalle toplanub Nepek yollarından ric'at idemeyerek arka taraflarından Tavusker ve Tortum [163] dereleri tarîk-i mazikiyle dolaşarak yedinci günü Erzurum ovasında Hınıs nam karyeye gelmiş oldukları

Ve Rusyalı Nepek'te iki gice ârâmdan sonra avdetle Kars'da büyük ordusuna muvâsalatlarında derûn-i Kars'da mahsur asâkir-i muvahhidine gösteriş ve gam-gîn itmek emeliyle büyük ordusunda top ve tüfenk şenlikleri ve gice ikad-ı kanadil ve fişenkle ateş bazlıklar itmiş ise de Nepek vâkıasından yedi gün sonra iklim-i Kırım'da Sivastopol'un ma'lûm-i enam olduğu üzere kılâ'-ı metine ve istihkâmâtı küllîyyesiyle limanlarının Devlet-i Aliyye ebedü'l-karâr ile düvel-i müttefika tarafından bir seneden üç gün müddet noksan muhasaradan sonra harben fetih ve teshir olunduğunun ihbar-ı meserret asarının vürûdu haberi tamamen millet-i İslâmiyenin takviyet-i kulûbuna sebab-i inşirâh olmuş ise de derûn-ı Kars'da rûz-be-rûz erzakın tedenni ve noksan bulmakda olduğundan zerre kadar hamiyyeti olanları müstağrakı fikr-i alâm iylemekde idi

Ve hâlât-ı mütehazzineden dolayı mukaddemce Kars'dan çıkmış ve esna-yı râhda örselenmiş ve bu defa Nepek'te bütün bütün perişân olmuş olan Arabistan sūvârisiyle topçular perakandeleri ne hâl ise derûn-ı Erzurum'da cem' olmuş ve refâkat-ı bendegîde olan Sūvâri Redîf Birinci Alâyı dahi Gürcü boğazında Erzurum'a altı saat mesafede [164] vâki' Kızıl Kilise nam karyeye yerleşmişler ise de muharebe-i mezkûrda bizim

cümlesinden ziyade örselenmiş olduğumuz cihetle tecehhüs ve teknil levâzımâtlar için alây-ı mezkûru Erzurum civarında Kan karyesine celb buyrularak karye-i mezkûrde ârâm ve şiddet-i şitânın takarrübü cihetiyle ol bahara hazırlanmak üzere teknil malzemeye ikdam olunmakta olduğu

On Dokuzuncu Havâdis

Derûn-i Kars'da bulunan bazı sureti müselman ve sireti kâfir bî-iman olan an asıl açık baş Gürcülerinden olub karîbü'l ahdlik taslayarak ol-vakit Kağızman kazası müdürü bulunan Mehmed Ali Bey Müşîr Vasıf Paşa hazretlerine güya taalluk-ı bendegîyeti hasebiyle Kars'da bulunub ve gâh çıkıp Erzurum'a gelüb ve gâh Kars'a girib hulâsa bizim Nepek taraflarında bulunduğumuz vakit merkum yine Kars'dan çıkarak Erzurum'a gidüb Nepek tarafında olan me'mûranın cümlesi haindirler eğer murad itseler Kars'a zahâir idhal idebilirler işte ben üç atlu ile Kars'dan çıkdım yollarda bir kimseyi görmedim deyu Erzurum'da me'mûr Ferîk Tahir Paşa'ya ifade itmiş olduğundan ferîk-i müşârün-ileyhin Nepek tarafında olan bendegânın cümlesine gücenerek bir kıta takrir nâme irsâlden sonra altı yüz yük zahire [165] ve iki yüz yük asker elbisesi merkum Mehmed Ali Beyle gönderilmesini emr itmiş ve mir-i merkumun isnad ve ifadesiyle ferîk-i müşârün-ileyh cümlemize infial buyurmuşlar ise de hâlbuki merkumun maksad-ı batınisi erzak ve eşya-yı mezburu Rusyaluya li-ecli'l-hidaya takdim ittirmek olduğu merkumun tavr ve hareketından münhezim olunur ise de henüz meydanda bir şey olmadığından herkesi sükût-ı ihtiyarıyla maslahatı havaleden başka çaremiz olmadığı hâlde beş yüz kadar atlu ile Bayburd kazası hanedanından ve kapucu başılardan Mustafa Ağa merkum Mehmet Ali Bey'in ma'iyetine virilerek ve zahâir ve eşyayı dahi teslim ve Kars'a taraf irsâl iderek bunlar Nepek üst tarafından geçüb giderken mûmâ-ileyh Mustafa Ağa dünya dîde bir cesur adam olub hidem-i ihtiyata riayeten merkum Mehmed Ali Bey'den hafî olarak iki saat ilerüsüne pîş-dâr çıkarmış olduğundan Göle sınırına kadar gitmişler merkum Mehmed Ali Bey işte bundan sonra ağır gitmeğe gelmez heman süratle gidelim ikdamatında iken mûmâ-ileyh Mustafa ağanın ilerü göndermiş olduğu mutemed pîş-dârlarından adam vürüd iderek hiçbir vechile Kars'a girmek şöyle dursun sekiz on saatlik mahallerde ve tamamen yollar üzerinde ve beller arkasında Rusyalunun sekiz on bin süvârisi keşd-i güzâr [166] ve Kars'a yakın mahallerde piyade alâyları nasb-ı hıyâm ve karar itmekte oldukları mûmâ-ileyh Mustafa Ağanın yakinen ma'lûmu oldukda artık merkum Mehmet Ali Bey'in maksudu ne olduğunu derk iderek gerüye bocalaması ve

zahire ve eşyayı gücüyle kurtarmış olub ve merkurum Mehmed Ali Bey'in bunun üzerine Erzurum'a avdet idemeyerek yine üç atlasıyla bunlardan ayrılıb Rusyalu içünden geçüb Kars'a girmiş ve çend-rûz mürûrundan sonra Kars'da metrisden dışarı bulunan bizim karakolları bir şafak vakti merkurum Mehmed Ali Bey Rusya ordusundan taraf geldiklerini gördüklerinde şüphelenüb üst başını aradıkları anda Rusyalunun yol tezkiresi ve bazı mekâtib ve evrakı bulunarak ol hâliyle tutulub huzur-ı kumandana getirildükde inkâra mecali kalmayarak binâenaleyh Kars kalesinde der-zindan olunduğu tahakkuk iyledikde merkurumun keyfiyeti müşârün-ileyh Tahir Paşa'ya tahrir olunub ve bu keyfiyeti paşa-yı müşârün-ileyh sâir tarafından dahi istimâ' itmiş olduğundan Nepek tarafında bulunan şu kadar bendegân-ı saltanat-ı seniyyeye inanmayubda öylece tekdir nâme irsâl itmiş olduğuna nâdîm olmuş ise de o makule meçhulü'l asl adamın sözüyle tahkik madde itmeden herkesin hakkında isnad-ı rehavetle kalblerini kırmak lâıyk ve mürüvvet değil idi ve müşârün-ileyh Tahir Paşa'nın bu ta'zîr nâmesinin üzerine on gün geçmeden merkurum Mehmed Ali Bey'in hıyâneti ve Nepek'de bulunanların sadakatlerini Hakk-teâlâ hazretleri bu vechile meydana çıkarmış oldu [167] ve çend-rûz mürûrunda yine derûn-ı Kars'da Sergerde Hasan Yazıcı'nın kâtibi Diyarbekirli Hüseyin efendi Rusyalu casusu olduğu cihetle ber-takrîb Kars'dan at otarmak bahanesiyle çıkub Rusyaluya gidüb geldiği tebeyyün iderek üzerinde Rusya bileti ve evrak ve sâir alâmetleri meydana çıkdıkda merkurum dahi inkâra mecali kalmadığından olduğu gibi ikrar iylemiştir olduğundan ibreten lis-sâirin Kars'da selb olundukdan sonra askerden maslub merkurumun seyrine gitmiş olan neferâtın bazıları bu herif Müslümanım deyu iddia iderken Rusyaya nasıl casusluk itti ola ki Müslüman değildir deyu izale-i şüphe için asıldığı hâlde neferin biri merkurumun zîr-i câmesinin uçkurunu çözdükde haylice emperyal altunu bir kese derûnunda mahall-i mesturesinde bağlanmış bulunarak neferât-ı merkume meblağ-ı mezkûru bi'l-ahz Kerîm Paşa hazretlerine götürerek müşârün-ileyh hazretleri meblağ-ı mezkûru neferâta bahş birle hisseleşmişler olduğu misillü Erzurum civarında vâki' Kan karyesi sâikinlerinden Ahmet ağa nam bir hain dahi Kars'da töhmet-i mezkûre ile müttehim olarak belâsını bulmuş ve Rusyalunun Ermeni ve Ekrad taifesinden pek çok casusları var ise de akça kuvvetiyle böylelerini dahi celb ile içimizde el peyda itmiş bunlar derûn-ı Kars'da olan ahvâlâtı ve ale'l-husûs zahâirin noksanını haber virerek daima Rusyaluyu âgâh iderler imiş hatta rivâyete göre Hasan [168] Yazıcı'nın kâtibi mersum Hüseyin efendi bir gün Rusya ordusunda bulunarak Rusya'nun Gümrü tarafına çekilecek emarelerini ihsas ittikte bazı bildiği yaverlerden sual-i hâl iyledikde şiddet-i şitânın takarrübünden bahisle çaresiz avdet olunacaktır deyu istimâ' ittiği gibi doğru Rusya başkumandanı Ceneral

Muravyov'un çadırına giderek bir mâh kadar daha kalkma otur eğer Kars teslim olmaz ise beni katl iyle deyu pek kavî söz virdiğinden Rusyalu azm-i niyetini tebdilen ikâmet itmiş bulunduğu mesmûât-ı taaccübeden olduğundan bu mahalle derc olundu

Yirminci Havâdis

Dersaadet Ordu-yi Hümâyun müşîri olup bir sene mukaddem Anadolu Ordu-yi Hümâyunu kumandanlığıyla havâlî-i şarkîyeye vürûd itmiş olan Vasıf Paşa hazretleri altı mâhdan beru derûn-ı Kars'da mahsur bulunduğu cihetle Erzurum ve havâlîsi kumandanlığına müşîrân-ı izamdan bir zatın bulunmasından lâ-büdd olmağla Hassa Ordu-yi Hümâyunu Müşîr Selim Paşa hazretlerinin Erzurum Kumandanlığı ünvanıyla bu günlerde Erzurum'a vusûl bulmuş ve Kars'ın erzak müzâyakası hasebiyle zahâir ve imdad yetiştirmek ve husûsât-ı sâire-i lâzimenin çaresine şeb ân rûz bakmakda tecvîz-i kusûr itmemekte ise de [169] müşârün-ileyh hazretleriyle asâkir vafiye olmayub Erzurum'da mevcut olan asâkir ise ancak Erzurum'un muhafazasına kâfi olacağından bu hâl ile Kars'a erzak yetiştirmek pek müteassir olduğu der-kâr ve şiddet-i şitâ ise ân-be-ân istidâd bulmakda olduğundan Kars'a imdat olunmak ziyade müşkil olmuş idi

Yirmi Birinci Havâdis

Rusyalu altı mâhdan beru Kars'ı daire-i medâr-ı muhasara ve tezayyuk itmiş ve arasına Kars üzerine savlet ve sıklet göstermekde bulunmuş ise de ber-vech ile zafer-yâb olamadığından ve şiddet-i şitâ dahi dem-be-dem takarrüb iylemekde olmağla kuvvet-i mevcude-i kâmileleriyle batasıya bir cesîm muharebe itmeğe niyet ve bir kat daha arz-ı sıklet-i cesamet ibrazıyla Kars'ı darb-ı seyfle teshir iderim hülyasıyla hücum endâz izafe ve savlete kasd-ı azîmet itmiş ise de Kars kalesinin lodos tarafında vâki' bir püşte-i pend üzerinde şahan-ı İranîyeden Tahmas Şah Safevi zaman-ı mâhide Kars kalesini muhasara ittiklerinde püşte-i mezkûre üzerine tabyalar inşâsıyla oradan Kars'ı harab ve tezayyuk ve bilâhire meyyusen avdet itmiş olduğundan ol vakitden beru mahall-i mezbur Tahmas namıyla müştehir olup bu kerre Kars'ın Rusya tarafından [170] muhasarası sırasında Kars kumandanları tarafından mezkûr Tahmasb tabyasına ve üst tarafına ve civarına dahi istihkâm virilmiş olduğundan Kars'ın fethi mezkûr Tahmasb tabyasının evvel be evvel teshirine menût olduğunu Rusya başkumandanı Muravyov'un ve cezm ittiğinden nâşî bir leyl-i pervilde taht-ı idare ve kumandasında olan asâkirinden bir kol ifraz iderek Kars'ın

arkasına Veli Paşa Tabyasının semt-i şimâlisinde olan Çakmak karyesinin üst tarafında ve Kars'dan mürûr iden çayın kenar-ı bâlâsında İngilterelü Vilyams Paşa'nın tasmin ve ta'rîfiyle olan İngiliz tabyaları ile Veli Paşa Tabyası üzerine hücum iderek zabt itmek ve bir kol asker dahi sahra tarafından Hafız Paşa ve Feyzi Bey ve Kanlu tabyalarda olan asker-i İslâm yekdiğere iane idememek kastıyla tabyeha-yı mezkûre üzerine gelecek misillü uzaktan ateş itmek ve ellerinden gelür ise bi't-tehacüm istihkâmât-ı mezkûreyi zabt idüb ellerinden gelmediği hâlde dûrdan görüldü ve şamata istimal-i nar ile oralarda olan asâkir-i hazret-i şâhâneyi ta'vik ve işgal iylemek üzere tertîb ve kuvve-i bâkîye ve kâmileleriyle kendisi Tahmasb tabyaları üzerine baran-ı belâ gibi dökülmek kasdıyla gice haliyle ordusundan hareket ve Tahmasb tabyası civarına geldiği Yarım Ay tabyasıyla Tahmasb'da bulunan asker-i İslâm tarafından vakt-i şafağa karîb ihsas olundukda tabya-i mezkûr muhafazasına me'mûr Arabistan Ordu-yi Hümâyunu Piyade Birinci [171] Mîralâyı olub iki mâh mukaddem uhdesine mîrlivâlık rütbe-i refiası ihsân buyurulmuş olan Çerkez Hüseyin Paşa'ya haber virildikde tabya ve metreslerde olan asâkir-i hazret-i şâhâneyi teşcî' ve âmâde ittiği anda Rusyalu taraf taraf tahrik ikdam-ı kadem-i şom ile kâffe-i mevcudu ürrüre ta'bîr ittikleri na'ra ve cümlesi bir ağızdan [?] ve şamatalarıyla beraber ateş-efşân ve şiddet-i hücum iylediklerinde Rusya tarafından Kars istihkâmâtı üzerine seyelan iden tufan-ı belâyâ mahsur olan ve ale'l-husûs Tahmas tabyasında bulunan merd-pelenk efgen şîr-i dilân asâkir-i gazâ manende gûh ser-bülendi bî-hemta ve bî-bâk-ı bî-perva tufan-ı ateşin-i mezkûrenin karşusuna sed gelmişler a'dânın şöhretlerine şiddet-i tehacümleri dahi ilave olarak mezkûr Tahmasb tabyası ile yüksek tabyanın cevânib-i erbaasına Rusyalu kat ender kat ihâta birle hendek ve metresler ve derûn-ı tabyaya pürtâb iden Rusyaluyu Asâkir-i hazret-i mezahir-i İslâmiye göğüsleyerek bir biri üzerine dökdüklerinden tabya ve hendek ve metreslerin iç ve dış tarafları lâşe-i küffâr ile mâl-â-mâl olmuş ancak Rusyalunun kesreti sebebiyle bir iki alây sevindikde diğer taze alâylar sevk iylemesinden tabya-i mezkûr merkez-i kürre-i narda bir şema nur misali kalub top ve tüfenk ve süngü ve senk dest be dest bir [?] [172] cân-sitânîde iken ordu-yi mezkûr reis-i erkânı bulunan Ferîk Kerîm Paşa hazretleri ihâta itmiş olan asâkiri yarararak cüz'î cerahatle ve iki esbi telef olarak kendisini tabya-i mezkûreye yetiştirmiş ise de dembe-dem iştigal-i narı cenk mütezayid ve efsûn olmakdan nâşî sâir tabyalarda ve şehirde olan ehl-i İslâm nice defa ah u vah Tahmas tabyası alındı zann iderlerken derûn-ı tabyadan yani girdab-ı okyanus-i belâda bulunan asâkir-i muvahhidin tarafından padişahım çok yaşa gül-bâng ve nidâlarıyla küh ve sahraya velvele ve rusu makruhun ekâbir ve asagarına [?] lerzeler virdikleri istimâ' olundukça tabya-i mezkûrde henüz dest-i a'dâya geçmediği

ma'lûm oldukda ehl-i İslâm dil-şâd olub bunlar bu keşmekeş-i cân-hırâside oldukları vakitler arka tarafda yani Çakmak karyesi tarafından sevk iylediği Rusyalular İngiliz tabyaları üzerine hücum iderek tabya-i mezkûrun muhafızı bulunan Anadolu Piyade Birinci Alâyının Mîralâyı Kara Ahmet Bey şehîd ve orada olan Asâkir-i Şâhânenin ve Lazistan piyadesinin azlığı ve adüvvünün kesreti sebebiyle adem-i sebatlarından nâşî Rusya saltatı derûn-ı tabyaya duhülle bunları önüne katarak İngiliz tabyalarından Veli Paşa Tabyasına kadar mümtet olan metresin iç tarafıyla Veli Paşa Tabyasına doğru muharebe ile götürürken Karadağ'ın arkasında olan Arab tabyasının dere aşuru [173] toplarıyla Veli Paşa Tabyasının etvabı [?] dehanlarından müstefriğ olan zehir-nak danelerden Rusyalu kerde kerde üftade-i dereke-i vadi-i sakar olarak Veli Paşa Tabyasında olan redîf mîralâyı Yanık Mustafa Bey'in dahi himmetiyle refâkatinde bulunan asâkir-i şâhânenin isr-i gayretleri asarıyla Rusyalunun yüzünü döndürerek birbirini müteakiben aynü'l-makar bu yan olduklarından tabyalarda dahi durmayacaklarına fehmederek tabya ve metreslerden gerü dışarı firarlarında İngiliz tabyasında olan topları müsmarılmış? oldukları ve beru tarafda olan Tahmasb tabyası imdadına Mîrlivâ Hafız Paşa'nın sevkiyle çend tabur piyade asâkir-i şâhâne yetişdiklerinden başka cesîm-i tabyadan ve yine mûmâ-ileyh Hafız Paşa'nın himmet ve gayretiyle süvâri ve çengel tabyaların toplarıyla sâir münasib mahallerden Rusyalu üzerine açılan topların ateşinden Rusyalunun ekseri üftade ve alûde-i hâk ve hûn ve kuvvet-i kulûbları zebun olmağa başlamak derecelerine yaklaştıkda mezkûr Tahmasb tabyasında olan asâkir-i İslâmın palaskalarında ve ihtiyat hendeklerinde olan fişenkleri tamamen sarf olunmuş ve taşradan cebhane celbine bir çare ve mümkün olamamış olduğundan Asâkir-i Şâhânenin orada bulunan kumandan-ı gayret feşanın himmet-i gavyuraneleriyle tabya ve hendek ve metresden taşra dökülmüş olan Rusyalu saltat-ı [174] lâşeleri boyunlarında olan palaskalarında mevcut fişenkleri gerek [?] misal olan asâkir-i hazret-i tacedari üzerlerine pertav iderek palaskaları bi'l-ahz derûnunda olan fişenkleri askere tevzi birle pazarı kâr-zâde evvelkinden ziyade revaç virerek kâle-i girân-bahâ-i mevcut insanı bir pula alınub satılmağa başlanarak naire-i setir cân-sitânîye taze-be-taze himmetle muharebenin bidâyetinden tamam yedinci saatine gelinceye kadar [?] ve müzâyede ervahı bî-aded şiddet üzere revaç bulmakda ve muharebenin bedi olan kable'ş-şafakta Rusyalu tarafından Kars ve tabyaha-i mezkûre üzerine seyelan-ı tehacüm iden tufan ve fırtına-i belâ-yı kumandaran-ı şîr-i dilânın sebat ve hamiiyeti ve asâkir-i cenab-ı mülûkânenin himmet-i bâlâ menkabet-i gazânferaneleri Rusyalu üzerine iade ittirerek gürûh-i makhûr mesfur-ı müstağrak gîrdâb-ı helâk ve kahr-ı tenkil ve tedmir-i

a'dâ [?] lime-i bir derece teşmir bazı-yi sak-i himmet ve gayret buyurmuşlar ki adüvvü [?] ekâbir ve asagarından yani nâmdar olan ümerâ ve zâbitân ve muallim ve mücerreb neferâtının ekserini endâhte-i hufra-yi [?] iylemekden nâşî artık Rusların sebat ve karara mecelleri kalmayarak ve top menzilinden taşra durubda muharebeye sevk itmekde olan başkumandanının emirlerini infaza tâkatleri olamayub nâ-çâr seyr-i süratle ser-dâde-i râh-ı firar ve merd-i meydanı musaf arkadaşlarının cibâl ve sahraları [175] örtmüş olan esliha ve top ve lâşelerini terk iderek muzâf mûş ve mûr ve mâr edüb ecl-i narsîdeleri ric'at-i kahkarî ile hezâr zor ve zar ile karma karışık meld-i meydân-ı kârzâra yakışmaz sûretle hezimet-i nîk-bet le ve gücüyle ordularına cân-endâz inhimâk iderek Ceneral Muravyov'un Kars derûnunda avdet sandıkları asâkir-i hazret-i cihân-dârînin her birileri [?] kıyas iylediği cünûd-i muvahhidinin cümlesi peleng-i şüru' [?] çıkararak ceneral-i mûmâ-ileyhin gurur-i gadr-i akûrânesi semeresi olarak işbu yedi saat bilâ-fâsılı vuku'a gelen mukatele-i azîmede rivâyet-i sahihaya nazaran mecrûh ve maktûl ve esir yirmi bine karîb güzîde askerîsi esafil-i nirânî-i mevâ ve zikr olunduğu kadar merdenberu? ve ennemâ hedef [?] olarak Rusyalular enfü fi's-semâ iken est-i fi [?] olub asâkir-i İslâmın bu güne belâ-yı mübremeye sabr u sebat ile ibraz-ı hamiyet ve gayret-i nadîde ve cesaret ve şecaat-ı şenideleri Rusyaluyu derece-i kemâl intihada terhib ve tahvif ve öyle bir hasım-ı ukuru lağvel ve zayıf iylemiş oldukları vakit bizim top ve tüfenk senklerimiz lisân-ı hâl ile Rusya askerlerine kaçınız ve canınızı halâs idiniz deyu âvâz-ı bülend ile haber virdiklerinden başka kurşun ve misket ve gülle ile dahi haber gönderdiklerinde Rusyalular zîrde muharrer Mesnevî Rubâîyle cevab [?] hâl virerek mesnevî [?] [176] mefhum-ı meyusiyyet ve nevm-i disini atdıkları top tüfenk daneleri ile bizim tarafa haber virmişler ise de nasihat-i mezkûru kabul itmek inhizâm-ı küllîyyeden başka bir vechile çare bulamadıklarından bilâhire bir derece münhezim-i berbâd harâb ve cânib-i edbara şitâ oldukları şurasından ma'lûm olur ki Rusyalunun sufûf-ı asâkiri birbirine mahlûd ve birer gözleri arkalarında ve birer çeşmleri kaçmakda olan firarlarında yekdiğini çekinerek ve piyadesi atlasuna ve süvârisi topçusuna dolaşub dokanarak bir derecede havfiyla firara şitâbân olmuşlar ki gülle menzilinden çıkdıktan sonra bile kalblerine sükûnet ve ârâm gelmeyerek heman taban kaldırub canlarını kurtarmakda olarak firarlarında asâkirlerinden bâkî kalanları başkumandanları tarafından tabur heyetine tanzim için aheste gitmelerine her çend cüdd-i belîğ olunmuş ise de tenbihleri kâr-gîr olmadığından bir saat ayrılıktan sonra bile yine sürat-i seyr ile firardan fariğ olmadıklarından bilâhire muharebeye girmemiş olan süvâri askerini işbu gavga-yı azîmeden kurtulub da ol vech ile firar itmekde olan zâbitân ve neferâtının karşularına

ilgar itdirerek üzerlerine döndürüb ateş itmedikçe ve bir nicelerini dahi kendü süvârisine telef itdirmedikçe nihâyet ordugâhı civarında güç ile tevkif itmiş ve rûz-i desthîzden [177] nişân olan mukatele-i cesîme-i mezkûrede cüyüş-i muavenet sürüş-i Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye ne derece cân-sipârâne ve fedâkâr-âne sarf-ı himmet-i hamiiyetle muharebe ve cenk [?] bed-peymân mahzûlün başına vüs'at abad-ı cihânî halka mihtan ziyade teng iderek düşmanlarını dest-i kahr ile def' iyledikleri anda a'dâlarının ol gün firarları arkasından tabyaları ve etraf inhada toprak görünmez derece yatan Rusya lâşeleri üzerinde [?] Nusret-i şadiyi bu reysitiz? muzafferiyete hem avaz ve musika-yı beşaret-i galibiyeti firari-i makhûrun arkasından zemzeme efza-yı kûh ve sahra olarak nefhasaz ve padişahım çok yaşa daavatını semt-i icabetgâha ref ve pervâz iderek yeşkürühu teâlâ asâkir-i [?] zahir tacidâri bu vechile fâik-ül-akrân ve selfiraz-ı cünud-i cihân olub hak budur ki zamanemizde şöyle dursun bin tarihinden sonra böyle muharebe-i cesîme ve mukatele-i azîme zuhûra gelmediği tevârîh-i aşinâ zevât-ı kirâma müstağni ta'rîf ve imlâ ve bu mağreke-i cân-sitânîye nazaran asâkir-i İslâmdan dahi küllîyyetlü telefât vuku' melhûz ise de hafız-ı hakikî olan hazret-i zü-l-intikâm cünûd-ı muvahhidin-i hıfz iderek Reis Kerîm Paşa hazretlerinin rükûbunda iki esbi helâk ve Anadolu Ordu-yu Hümâyunu Nizâmiyye Piyade Birinci Mîralâyı Kara Ahmed Bey şehîd ve yine Anadolu Ordu-yi Hümâyunu Redîf Mîralâyılarından Yanık Mustafa Bey yüzünden ve Zekeriya Bey ağzından kurşunla mecrûh ve dokuz yüze [178] karîb şühedâ ve zahmdâr zuhûr itmiş olduğu ketm ü kezbden müberra olduğu ve Rusyalunun bugüne savlet-i hücum ve kibr-i gururunun akabinde bir beyân-ı bâlâ ol vechile inhizâmı ber [?] tafsil kaleme alınmak bir emr-i muhâl ve tahayyül ve tasavvurdan başka suretle ma'lûm olmayacağı vareste-i kıyl ü kâl olmakdan nâşî ol mebhasden tayy-i tomar-ı makal kılındı Kars'da olan işbu muzafferiyet-i azîmenin haberini evvelâ Oltu ahâlisinden bir sûhte nasıl ise ve ne sebebe mebnî ise Kars'a girmek emeli ile Kars'ın bâlâsında olan cibâlin birinde gicelemiş ve şafakla Kars'a girecek iken muharebe başladığını görerek bir püşte-i [?] muharebeyi temaşa ve tamam asker-i İslâmın muzafferiyetini ve Rusyalunun hezimetini gördükde artuk Kars'a girmeyerek bu haberi meserretle Erzurum'a [?] olub ancak bunun ifadesine pek de havale-i semi ve itibar olunmamış ise de bir gün sonra havâdisat-ı dilşadî-i mezbûre tahakkuk itmiş cemi'-i millet-i İslâmiyyeyi müstağrak-i ibhâr-ı meserret itmiş ise de mahsuriyet-i şehir-i Kars olanlarımızın efkâr-ı hâl ve müzâyaka-yı [?] tahayyül-i ahvâlleri ma'lûmâtı olanlarımızın dahi derûn-i düçâr-ı girdabî melâl hayret itmekte idi ve bu haber-i rûh efzâ-yı nusret bunun üzerine Rusyalu Kars muhasarasından fariğ olarak avdet ider deyu zann olunur idi [179] halbuki derûn-i Kars'da zahâir ve erzakın yakın

vakitde hitâm bulacağı ve hiçbir taraftan Kars'a bir gûna imdât olamayacağı derûnumuzda olan Rusya cevasisi tarafından pey-â-pey haber virilmekten nâşî Moskolu bu inhizâm-ı küllîyyenin üzerine yine ol günden ziyade Kars'ın taraf ve mesâlikini sedd ü bend ve müdahîl ve muhârici küllîyyen men' iylediğinden başka Kars ovasında olan Ermeni karyelerinden başka ne kadar İslâm karyeleri var ise cümlesini tahrib ve kerestesini ordusuna nakil birle piyade ve süvârîsi için müteaddid vesî' zeminlikler ve ekâbirleri için bayağı odalar bina ve inşâsıyla mevsim-i şitâda bile avdet itmeyeceğine niyet itmiş ve ol günlerde derûn-i Kars'da bulunan asâkirin ta'yînat-ı yevmiyyeleri tenzil olarak derûn-i Kars'da bir nefere yevmiyye yüz kırk dirhem ve çend-rûz sonra yüzer dirhem ekmek kadar virildiği ve olaki bir vakitcağız daha kazanırız ümidi ile hafta be hafta ta'yînat-ı asâkiri daha ziyade [?] ve tenzil kılınmakda olarak az zaman içinde reside-i hitam olacağı der-kâr idi

Yirmi İkinci Havâdis

Bidâyet-i seferden beru Kars şehrinin etrafına usûl-i hendese üzere kemâliyle [180] istihkâm virilmiş ve mühimmat-ı kâfiye sevk ve idrâc olunmuş ve emr ü muhafazasına mestûfen? sunûf-ı asâkir-i hasret-i tacidârî mevcûd bulunmuş ise de cünûd-i behbûd muhafîzin-i mezkûreye vefa idecek kadar zahâir-i mütenevviyanın Anadolu Ordu-yi Hümâyunu dairesi dahilinde bulunan eyalat ve elviyeden tertîb buyurulmuş ancak tertîb-i mezkûr üzere Erzurum'a ve Kars'a kadar mesafesine göre cânib-i mîrîden beher kıyyesine kırkar parden yüz pareye kadar ücret-i nakliyesi peşinen îtâ ve mevsim-i şitâda Erzurum'a ve Kars'a irsâl ve tesrib olunması ve Mart ibtidalarına kadar zahâir merteb-i mezkûrenin mahall-i mezkûreye tesliminin arkası alınmış husûsî vülât-ı kirâm ve me'mûrine te'kidât-ı lâzîmeyi havî evamir-i müteaddide isra buyurulmuş ise de zahâir-i mezkûrenin Erzurum'a nakil ve teslimi husûsunu mahalleri mecalisi kontratoya rabt ile zahâir-i mezkûrenin rub'u veya nısf-ı mikdarını kontoratçılar Erzurum'a getirmeyüb Erzurum'a ambar me'mûrlarıyla uyuşarak tamamına Erzurum'dan sened ahzıyla vilayetlerine avdet iderek zahâir-i müteahhidemizi teslim itdik deyu senedlerini ibrâz itmekle zahâir-i mezkûrenin esmanı ve ücret-i nakliyesi husûsu dest-i harami [?] mahalleri mecalis ve me'mûrana tamam bir ser-rişte idhar-ı serika girmiş ve bu bahane ile hem beyt-ül-mâli ve hem fukarayı bayağı tahzîb iylemiş oldukları her ne kadar sonradan [181] anlaşılacak ise de bu maniadan dolayı ve bazı teseyyübâta mebnî Kars'ın zahâir mertebesi vakt ü zamanı ile yetişdirülememiş ve şehir-i mezkûr beş altı mâhdan

beru Rusya tarafından mahzur olarak derûnunda olan asâkir-i hazret-i şâhâne fikdân-ı zahâirden dolayı rûz-be-rûz düçar-ı müzâyaka ve ızdırab üzere oldukları vasıl-ı sem'-i âlî buyruldukda muhasarada olan bendegân ve ahalinin istihlâs için bir kuvve-i kâmile ile serdar-ı ekrem devletlü Ömer Paşa hazretleri me'mûr buyurulmuş ve müşârün-ileyh hazretleri Batum kolundan ve Açıkbâş taraflarından [?] tarîkiyle merkez ve kürsi-i? Gürcistan olan Tiflis şehri üzerine tehacüm olunur ise Kars'ı muhasara itmiş olan Rusyalu Kars'ı terk ile Tiflis ve memâlîk-i Gürcistan'ın istihlâs için avdet idecekleri tabiat-ı maslahat-ı iktizasından olacağını teakkul buyurmuş ve fi'l-hakika bu tertîb fenn-i harbce bir güzel [?] olub hatta selatin-i izam-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyeden sahip-kırân Kanûnî Sultan Süleyman aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân hazretleri Irakeyn sefer-i pürzaferine hareket-i hümâyunlarında yek hamlede şehr-i Bağdadı teshir buyurarak mevke'b-i hümâyun nefsi-i şehr-i Bağdada iken Ordu-yi Hümâyun güyâ mûcib-i helecan olmak için birtakım acem askeri Van kalesi üzerine giderek kale-i mezkûru muhasara iylemiş olduğundan kale-i mezkûrda mahsur [182] olanların rikâb-ı mülükânelerinden istimdâd iylemelerinden nâşî Van tarafına imdâd askeri irsâl buyurmayub Bağdad havâlisinde olan Ordu-yi Hümâyundan bir müfreze-i kâfiye kürsi-i hitta-i Azerbaycan olan Tebriz şehri üzerine sevk ve irsâl buyurduklarında Van kalesini muhasara itmiş olan Acem askeri biz Van kalesini almak emelinde iken asıl mülk-i vatanımız elimizden gitti diyerek Van kalesini terk iderek avdete niyetlerinde Van kale ve şehrinde mütarassıd-ı fırsat olan bendegân ve ahâli bunların gice hali ile avdetlerini müşahede iylediklerinde verâlarını ta'kîben nice kıta top ve kâffe-i hayme ve hargâh mühimmatlarını zabt ve serhadlerine kadar arkalarından fariğ olmayarak ahz ve i'tinâm birle mezkûr Acem askeri ise hem cânlarını ve hem mülk-i vatanları olan Tebriz ve Azerbaycan'ın istihlâsı çare-i bî-çaresine bakmağa bırakub gitmişler ise de ve bilâhire Tebrizi bile kurtaramamış oldukları mazbut-i tevârîh olub serdar-ı müşârün-ileyh hazretlerinin bu tertîbi dahi nev'ima ona okşar ise de lâkin ol zamandan bu ana kadar zâyî'-i hurub ve istihdâm-ı cüyûş ve usûl ve tedabir-i düvel ve başkalaşmış ve cemi'-i devletler birkaç yüz seneden sonra gelecek muhtıradan müctenib bulunarak nef ve zarr-ı umûru mütâlaa birle [?] muhteriz bulunarak tedabîr-i tahfeziyyelerine derece-i kemâl-i [183] intihada [?] basiret ve sarf-ı efkâr-ı dikkat iyledikleri misillü Rusyalu dahi emr-i tahfeziyyesinde ba'îd beyn ve dûrendîşi olub her bir tedâbirini cebânet üzere vakt ü zamanıyla tedbir itmekde olduğuna şahid makal şu vechiledir ki Rusyalu mukaddema hud'a ve mekr-i al-i mütenevvia [?] mütegalibe ile İklim-i Kırım ve Sevahil-i Bahr-i Siyahı ne vechile averde-i kabza-i teshir itmiş vah ol vakitlerde ki bulunan yani ve bin tarihinden sonra gelüb gitmiş

olan evliya-yı umûr-ı mütâlaât-ı atıyyeye sarf-ı makdur-ı efkâr itmeyerek öyle bir hıtta-ı cesîme ve memâlik-i vesiası İklîm-i Kırım Sevahil-i Bahr-i Siyah ve Gürcistan ve Memâlik-i Kafkasya'yı bayağı ol havâlinin ecnebisi bulunanlara kabdırmış ve mahall-i mezkûre olan şu kadar milyonluk nüfusu elden çıkarılıb a'dâmıza kuvvet-i zahriyye itdirmiş olduklarından kabahatleri setr ve bu şeyi de kabul itmeyerek tekasül ve betaetleri kıyamete kadar mastur-i tevârîh olacağı der-kâr ise de fakad tenzi'-i mülke [?] ayet-i kerîmesi kıta makal buyurmuş olduğundan ol [?] güzâr olunub fezleke-i İklîm-i Kırım ve Sevahil-i Bahr-i Siyaha Devlet-i Aliyye-yi ebed en-nasr ve'l-karardan ma'ada Rusyaluca zahiren bir [?] düşman mütâlaası yoğ iken Karadeniz sevhiline ve ale'l-husûs Sivastopol şehir ve limanına ne derecede takviyet-i metanet virdiği ve sinîn-i vâfireden beru ne rütbede sarf ve sa'y [184] mâ-hâsıl kudret iylediği ve ihtirazat ve mülâhazât-ı atıyesinin ötesini beru almak husûsât-ı lâzîmetü'l itinasında ne gûna mukaddem olduğu edillesinden gayrı mâlik olduğu memâlik-i ahalisine bile pek de emniyet-i kâmile olmadiğundan sedd-i [?] memâlikinden her bir mahallerine metanet ve istihkâm virerek emr-i tahfizisinde israf-ı ikdamat-ı küllîyye itmiş olmağla serdar-ı müşârün-ileyh hazretlerinin tedbir-i mezkûru ise nihayet eyyam-ı zarif olmakdan nâşî istimâ' göre Şubat rûz-i nazil olan baran-ı mütehadıyyeden esna-yı turukda peyda olan nihayetsiz çamur mâniasıyla dahi tedbir-i mezkûrun Kars'a bir gûna faidesi olmadığı ve eğer kuvve-i kâmile-i mezkûre Batum ve livâne tarîkiyle Nepek ve Göle taraflarına doğru sevk olunmuş olaydı Kars havâlisi muahharen olacak suret-i zıştî kesb itmemiş olacağı me'mûl-i kavî idi zira Rusyalunun dâmen-i kuhe'l-beruzda li-eclî'l-muhafaza kılâ' ve buk'a-i müteaddide Lazki ve Çeçen hücumunu men' için haylüce müstahfaza askeri mevcut olub ve serdar-ı müşârün-ileyhin kütat? tarîkiyle Tiflis'e niyet-i azîmetleri sırasında her ne kadar ol havâlinin aşağıları olan mahallerde ziyade kış olmaz ve nüzûl-i baran olur ise de amma mezkûr [185] cibâl-i Kafkasya yani Çeçen ve Lazki ve Dağıstan ahalisinin misketleri olan kuhe'l-berûzun irtifa-ı arz-ı cihetiyle şiddet-i şitânın makarrı olduğundan Eylûl evâhirinden sonra oraları kış yatağı ve yollar ve beller kabanub akvam-ı mezkûre hücumundan Rusyalu emin olarak oralarda bulunan askerini beru tarafa yani serdar-ı müşârün-ileyh hazretlerinin [?] gahı olan mahallerde inşâ iylediği istihkâmâtına götürmüş olmağla münevvere-i mezkûre netayic-i fevaid olmayub eğer tertîb-i mezkûr böyle güz eyyamlarında olmayub da yaz mevsimlerinde olmuş olaydı Rusyalu kuhe'l-berûz? dâmenlerinde vâki' askerini Çeçen ve Lazki havfindan oralardan [?] tebdid idemeyerek münevvere-i mezkûrun kaidesi ola ki ol-vakit müşahede olabilirdi

Yirmi Üçüncü Havâdis

On beşinci havâdisde beyân olunduğu üzere Rusyalunun Eleşkird tarafında olan kolordusu Pasin kazasında Köprüköy'ü istihkâmına ve muahharen Hasan kalesine kadar gelüb ve me'yusen avdet itmiş ise de bütün bütün Eleşkird'e çekilmeyüb mezkûr Pasin kazasının alt başında Delibaba [186] ve Başköy nam kariyeler civarında dönüb dolaşmakda ve süvârisi dört beş saat berude Çoban köprüsüne kadar gelüb gitmekde bu tarafda ise Trabzon Valisi Hafız Paşa hazretleriyle Erzurum'a gelmiş olan Laz askeri ve münferiden ve müctemian hafî ve celî vilayetlerine giderek asâkir-i mezkûrdan Erzurum'da kimse kalmamış ve Ferîk Veli Paşa ile olan kolordu ise Deveboynu istihkâmâtını arkasına alarak Erzurum'a bir buçuk saat mesafe Nebiköy'ü civarında nasb-ı hıyâm ile ikâmet üzere ise de bizim karakollar Hasan kalesini ilerü geçemeyerek bu cihetle Pasin-i ulyâ kazasının üst başı dahi heman Rusyalu yedine geçmekde ve bir taraftan Kars'ı muhasara itmiş olan büyük ordusundan ve ale'l-husûs işbu müfrezesinde olan kumandanları Rusyalunun adet-i müstemirren-i kadimesi üzere muharebeden ziyade itmağ ve iğfal ve celb-i ahali ve tefrik-i ittifak-ı İslâmiyeye mâlen ve bedenen var kuvvetini sarf itmekde olduğu gibi fi'l-mesel Rusya seferinin ikinci senesi Van Valisi Vezir Mehmed Reşid Paşa hazretlerinin teşvikatı ile Diyarbekir'e müzaf Bühtan sancağı? aşair ve ahalisini celble Beyazıd kolordu-yi hümâyununa getirmek üzere Bühtanlı Bedirhan Bey'in amcazadesi İzzetin Şir Beyi havâlî-i mezkûreden cem'-i asâkire me'mûr iderek mîr-i merkum Bühtan sancağı aşairinden asker celbine [187] meşgul iken evvela mîr-i merkum mahzûlün kendü cibilliyeti iktazası olarak biraz asâkir gördüğü gibi usûl-i atikasına salik isyana cesaretle Irak Ordu-yi Hümâyunundan Mîrlivâ Kavaklı Mehmed Paşa me'mûriyetiyle merkum İzzetin Şir tezlil ve terbiye birle mahbusen derbar-ı madenkarar-ı mülükâneye ihzarıyla naire-i fesai mezkûre itfa buyrulmuş ve Hakkari sancağında dahi behnâ-nişîn aşairi ağası Hırvatalı Mehmed Ağa seferin ikinci senesinden sonra ne gûna isyana tesaddi iylediği ve merkume dahi sû-i hareketi o anında taraf-ı Devlet-i Aliyyeden te'diben belâlarını bulmadıkları azade-i ta'rîf bir madde ise de fitne-i mezkûre Rusyalunun İran'da Tebriz şehrinde bulunan konsolosu marifetiyle merkumatı itma' ve iğfal itmiş oldukları gibi Rusyalunun başında olan ordusunun hareketleri dahi ol güne tahdiş-i ezhânı mûcib olduğuna binâen Van eyaleti Eleşkird tarafının öte tarafında bulunduğundan ol havali aşair ve ahalisinden maaş ile birkaç bin süvâri tedârik olunarak Delibaba tarafında olan Rusyalunun arkasında kalan mahallerde çapul ve ol cânibden tarik-i muhaberesini mekfûl ve şeb-rûz bî-zâr iderek oralardan iadeye mecbur iylemek

maddesini Hassa Ordu-yi Hümâyunu müşîri olub muvakkaten Erzurum havâlisi başkumandanı Müşîr Selim Paşa hazretleri tedbir ve tensib buyurmuş ve bu tedbir Rusya [188] seferinin birinci senesinden sonra ki Rusyalu tecavüz sudûr iderek ve ta'biyetine girmeyen fukarayı pâ-y-mâl iylediği görüldükden sonra müşârün-ileyh hazretlerinin bu tedbiri ol vakitden beru başlanarak Van eyaleti ve Muş sancağı aşairinden gönüllü olan süvâriyan-ı ahali-i İslâmiyeye çapula ruhsat virilmiş olsaydı Rusya şimdiki gibi etrafı inhaya yayılamayacağı der-kâr olub işbu çapul olunmak husûsu için mesmûâta göre bu makule çapul ve akın itmek güya sirkat nev'inden olarak düvel muhaberelerinde memnu imiş deyu istimâ' olunmuş ancak Rusyalu bizim tarafda kendisine suret-i teslimiyet göstermeyen mahalleri pâ-y-mâli viran itmekde olarak bu suretle çapulculuğun pek âlâsını yapmakda olduğundan başka Rusyalu cism-i cânımız mesabesinde olan mülk ve vatanımız urukuna dem-i fasid gibi yürümekde ve Rusya mülkünde olan ve bu aralık taht-ı yed-i gadrına geçmiş bulunan Kars kazaları ve Beyazıd sancağı dahîlinde mevcut ve mütevattın Ekrad ve Ermeni taifeleri Rusyalunun pîş-dâr ve demdar ve ilerü karakol ve kat'-ı turuk-i hidematında istihdam olunarak düşmandan görmediğimiz ihanet ve cefayı Ekrad ve Ermeni'den müşahade itmiş olduğumuz cihetle eger müşârün-ileyh Selim Paşa hazretlerinin tedbirine evvelinden başlanmış olsaydı Rusyalunun arkasında kalmış olan mahallere birbirini müteakiben dikkatle [189] vakitsiz [?] me'mul yerlerinde olan kaza ve kurasına ve yollarında gelüb giden postasına ve kafilesine çapul tarîkiyle süvâri [?] posta posta sevk olunsa zikrolunan Kürt ve Ermeni ve tevaif-i sâire işbu çapul havfından artık Rusya ordusuna toplanamayub herkes kendü hanesinin çaresine bakacağından ve emr-i sultani ile ilân-ı harb olundukda her vech ile a'dâyı ihzar itmek ve itdirmek dahi meşru bulunduğundan gayrı Rusyalu dahi arkasından emin olamayarak tebaa ve mülkünün turuk ve mesalikinin muhafazasına şiddet üzere muhtaç olacağı hasebiyle Ekrad ve Ermeni ve tevaif-i sâire süvârisinden dahi kat'-ı ümit iderek nâ-çâr mevcut ordusu olan asâkirinden muhafaza-i mülküne asâkir efraz ideceği aşikâr ve tefrik-i cünudu ise ordusunun kuvvetini taklile bir sebep-i kavî olacağından o vakit Rusyalu ilerü gelemeyüb bu gûna el kol açamayarak bu vech ile her tarafa yayılamayacağı iştibahtan ârî olub işbu çapulun memnuiyeti bir vakit lâzımdır ki nesim-i galebe bizim tarafa rezzan olub da a'dâya zaaf ve hiras müstevli olarak münhezimen ric'atleri ile asker-i İslâm hudud-i a'dâyı tecavüz ve bir uçdan memâlîkini kabza-i teshire geçirmekte olduğu vakit memâlîk-i düşmanda mutevattın olan ve kendü halinde bulunan ahali-i aceze makulesi dimek olacağından ve suret-i [190] tabiyete dehalet idenler hakkında yine hidem-i ihtiyat ile beraber himâyelerine mebzuli-i atifetşan-ı [?] iktizasından celb-i kulûb-i müeddi

olacağından memnuiyet-i çapul ol-vakit revâ olacağı der-kâr olub müşârün-ileyh Selim Paşa hazretlerinin bu tertîbi vakt-i halce pek münasib ise de bu tedbir evvelinden olması lâzım imiş zira Kars halet-i niza gelmiş ve bir taraftan dahi mevsim-i harik güzâr iderek dağları berf almağa başlamış idi ama ne çare müşârün-ileyh hazretleri dahi mevsim-i harik salhinde Erzurum'a gelmiş olduğundan mukteza-i vakt-i hâl bu tedbirden başka elde bir şey olmadığından ol vech ile çapul itdirmek için aşair cem'ine müellif-i fakîri ta'yîn buyurdularından imtisalen li'l-emr Erzurum'dan Van'a azîmet-i bendegânemle Van Valisi Vezir Ziya Paşa hazretlerinin inzam-ı re'y-i marifetleriyle aşair beyleri celb ve bi'l-mukalebe Rusyaluyu arkasından çapul tarîkiyle harab ve bî-zâr iylemek ve süvâriyan-ı merkumenin alabildikleri mâl-i ganayimin humus-i şer'isi ve Rusyalunun esiri ve beylik eşyası bilâ-esman cânib-i mîrîye teslim bulunmak şartıyla beher nefere yüz kuruş maaş ve nan yem ta'yînatları virilmek üzere mukavele olunarak posta posta çapula sevk olunmuşlar ise de Van hududuyla Beyazîd Eleşkird kazalarına fasl iden [191] Kazlı Göl dağıyla Aladağ nüzûl-i berfden münsed olduğundan çapula gidenler her ne kadar ciddi beli itmişlerse de bir vechile alışamayub ve bir tepeye dahi tutunarak bi'z-zarûr avdetle şiddet-i berfden ekseri hastalanmış ve Sepkanlı aşiretinin râh-ı râstı biraz ehvence olduğundan beş yüz atluları Eleşkird'e geçerek Rusyalunun on bir zahâir yüklü arabalarını ahz iderek kesret-i şitâdan taşrada barınamayarak avdet iylemişlerdir ma'lûm olduğu üzere öyle çapul ve akın ittirmeklik mevki'i münasebede kiminin muhtaç ve bu suretle pusu beklemek ise havaların müsaadesine ihtiyaç olacağından ve şitânın terakiminden ve Kars'ın havâdis-i mutalemesi derûnuna binâen hasebü'l-vakt çapul-i mezkûr keyfiyeti ba irade terk olunarak Erzurum'a avdet olunduğu

Yirmi Dördüncü Havâdis

Bu ana gelinceye kadar Kars'ın Rusyalu tarafından muhasarası yedi mâha baliğ olub bâlâda hâme-güzâr-ı takrir olunduğu üzere artık mükteza-yı şive-i takrir belde-i mezkûrenin vaktiyle tam zahâiri vaz' olunamadığından nihayet beher zâbitân ve neferâta yevmiyye otuz dirhem ta'yînat virilinceye kadar tahammül birle hatta ahali ve asâkir [192] ecnası hayvanat ekliyle dahi bir müddetçik [?] iderken me'kûlât ve mahrûkât küllîyyen halâs olmuş olduğundan başka ol havâlînin irtifa-i arz cihetiyle ve mevsim-i zemistanın hulûliyle şiddet-i şitâ dahi bir taraftan esüb savurmağa başlamış olduğu hâlde hükümdârân ve zâbitân ve neferât ve Kars şehri ahali müteveli-i halet [?] ve iştidad-ı berde bile sabr-ı tahammülle cân-sipârâne ve fedâkâr-âne tabya ve metresleri arkasında

hidamat-ı lâzıme-i tahfezilerini terk itmeyerek bayır çay istikrar ve sebat üzere bulunmuşlar ise de kâffe-i âlem ve âlemyân ma'lûm olduğu üzere açlık hiçbir âlâma kıyas olunamadığından artık bu hâl neticetü'l-melâl ile Kars'ın muhafazası derece-i nihayede müteassir olub bunun üzerine ber nihayet iki gün mürûr edübde Rusyalu dahi bir hücum ider ise asker-i İslâmiye de tûfengini metrese sürececek ve topçu da bir dane atacak kadar tâb ü tüvân kalmadığından yek hamlede derûn-ı metrese duhûl birle Kars'ı harben aldım deyu tefahür ideceği mazuratı orada bulunan hükümdârân-ı askeriyenin cezm ü yakînleri oldukda Kars'da mevcut mühimmatı itlâf birle bir tarafa söküb çıkmaklığa mümkün olsa bile Kars ahalisi bunca ırz ve iyal pây-mâl olacağı mülâhazasından gayrı asâkir-i İslâmiyenin ol vechile derûn-ı a'dâdan cenk iderek cebel-i selâmete çıkması beş on saat yol gideri muharebeye muhtaç olub velev muharabe ile câ-yı selâmete [193] çıkılsa bile önlere Soğanlı dağı çıkacağından tahlis-i cân idenleri dahi cebel-i mezkûrda soğuktan ve açlıktan helâk olacakları şöyle dursun askerinin aheste rahat olarak bir saat yürümeğe sak ve bazu-yi gayretlerinde tâkat ve fer ve çeşm-i dûrbin-i hamiyetlerinde kuvvet-i basar kalmadığından ne harekete kuvvet ve ne de sabra tâkat kalmadığı zaruratiyle Rusyalu ile mukaleme olunmağa başlanub bilâhire kitab ve asâkir-i redîfe zâbitânıyla ve muvazzafa ve hasta ve hastahane ve takımı ve esnaf Erzurum'a gitmeleriçün sebilleri tahliye olunmak ve hükümdârân-ı zâbitân-ı nizâmiye ve topçu Tiflis tarafına gitmek ve Kars ahalisine bir gûna [?] olunmak şurutuyla Kars şehrinin Rusyaluya teslim olunduğu haberi münteşir ve mesmû' oldukda sanki [?] efgendeye [?] isabetiyle derûndan [?] dönüb dolaşarak suzan ider ise ashâb-ı hamiyeti ol vechile tâc-gîrden büryân itmiş lâkin Kars'ın bu vechile Rusyalu yedine geçmesine Mosko askeri iftihar idemeyüb zira ma'lûm-ı âlemyân üzere illet-i cû' bir şeye mukayyes olunamadığından derûn-ı Kars'da olan bendegân ve ahali hakkı budur ki isbat-ı müddeaya sıdk ve istikâmet ve ibraz deliri ve şecaat itmiş olduklarından bir kimesnenin bunlar hakkında hiçbir diyeceği kalmamış ve [?] dahi inkâr idemeyüb ikrar itmekte bulunmuş olduğu [194] ve bundan evvelki yani bin iki yüz kırk dörtte açılan Rusya seferinde havâlî-i şarkiyede asker-i muntazama olmadığından Kars ve Ahışa ve Beyazıd ve Muş ve Erzurum ve Bayburd ve Gümüşhane'ye kadar on beş mâh zarfında Rusyalu cümlesini orada dest-i teshir itmiş idi bu defa Rusya kuvve-i kâmileleriyle üç sene pey-â-pey Kars ile uğraşarak üç defa ağır meydan muharebesi ve bilâhire yedi mâh muhasara ile var kuvvetini bazuya getirerek muhacemat-ı adîde ile şerare baş-ı kibr ü kin olarak arz-ı savlet ve sıklet iderek Kars üzerine nice nice defaat ile gelmiş ise de cümlesinde bed-nam ve meyyusen reh-rev-i idbar olarak seferin evvelinden bu ana gelinceye kadar üç senede havâlî-i şarkiyeye

muharebatında Rusyalu elli binden ziyade güzide askerini itlâf ve gaib itmiş olmasıyla ancak bir Kars'a mâlik olabilmiş o dahi açlık belâsı olmasa her ne kadar kuvveti tezayüd bulsa da yine zafer-yâb olamayacağı ve eğer Kars'ın idhar-ı zahâirinde evvelinden teseyyüb olunmayarak vakitle tam zahâiri konulmuş olaydı Rusyalu muvaffak olamayarak bir mâh sonra müsâlaha dahi olacağından haib ve hasir-i çeşm bir peşt-i pâ-y-ı hacaletle avdet ideceği âleme ma'lûm bir halet-i vazîhadan olduğu her ne kadar bu cânibde Kars'ın keyfiyet-i mükedderesi kalub muvahhidini mahzun [195] itmiş ise de hamd Allahü-teâlâ saye-i muzafferiyet vaye-i hazret-i şehinşahide Kırım ve Sevahil-i Bahri Siyah ve Tuna taraflarında ve Eflâk yakalarında asâkir-i nusret measir-i cenab-ı cihân-dârî câ-be-câ mansur-ı muzaffer olarak her bir taraftan ahbar-ı messerret-asar fevz ve zaferin pey-â-pey ve rûy-i Kars keyfiyetini ferâmûş ittirmekde bulunmuş ve Kars havâdisi derbar-ı nusret-karar-ı mülükâneye mün'akis oldukda Anadolu Ordu-yi Hümâyunu Müşîri olarak muvakkaten ve me'mûren Rumeli cânibinde bulunup Rumeli ve Eflâk yakalarında tahsîlinin ve nam ve şân itmiş olan Müşîr İsmail Paşa hazretlerinin Rumeli'nden asıl me'mûriyeti olan Anadolu'ya mürûruna irade-i seniye-i müteallik buyurulmuş ve müşîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin ma'iyetine Asâkir-i Hassa-yi Dersaadet ve Mısır ve Tunus Ordu-yi Hümâyunları asâkirinden bir kuvve-i kâmile me'mûr ve ta'yîn buyrularak müşârün-ileyh hazretleri Erzurum'a bi'l-vusûl mevsim-i şitâ olmak cihetiyle asâkir-i küllîyye-i mezkûreyi Karahisar-i Şarki ve Şiran ve Bayburd ve Kelkid ve Tercan kazalarıyla Erzurum havâlisine birleştirerek bahara intizar ve müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri bu taraflarda dahi izhar-ı hüsn-i hidemât-ı mebrûre ile ahz-ı sar itmek niyet-i halisesiyle teşmir-i bazu-yi himmet birle kâffe-i tertîbât-ı malzeme-i harbiyeyi tedârik edüb evvel-i baharda ahz-ı intikama bast-ı cenah-ı gayretle terk-i hâba rahat itmekde idi [196]

Yirmi Beşinci Havâdis

Tâcidâr-ı memâlîk-küşa-yı hûrşîd-evser ve cihân-dâr-ı adüvv-i tedmir-i muti'-i perr ü hükümrân-ı hükümdârân-ı zemin-i zaman-ı ser-âmed ve ser-firaz-ı al-i osman eben an ceddin veliyy-i ni'meti bî-minnetimiz veliyyü-ün-niam-ı cihân padişahımız hazret-i Abdülmecid han ebed-Allahü-teâlâ bi'n-nasr-ı şevketehü ila nihayeti [?] ve hafazahullahu min cem'i ül [?] El arazin vel asuman efendimiz hazretleri ile Rusya devleti miyanesinde serzede-i zuhûru pervez olan beruden ma'lûme-i salife üç sene mütemadiyen hurub ve cidal-i mümted olub işbu mukatelat-ı mütevaliye ve şu kadar [?] dimağı

beşeriyeye [?] bais olur bir gûna hâlâtı [?] vuku‘ gelmemiş ise de Rusyalunun âdât-ı dîrîn ve gadr ayını üzere bahane ve cenk-cu olarak nakzı uhde vesile olmak üzere bu defa dahi havsala-yı akl-ı insaftan hariç tekalüfat-ı tâkat-güzâra ictisar birle kat‘î rişde musafat iderek memâlîk-i mahrusa üzere taraf taraf tehacüme başlamış oldukda Devlet-i Aliyye ebed en-nasr ve‘l-karar dahi emr-i tedâfü’ ve tahfeziyye kıyam buyurduklarında Rusyalunun bu hali gayretullaha dahi dokunduğundan yaveri-i tevfiik-i hûdâ bu sefer Devlet-i Aliyyeye pîş-dâr [197] ve imdad-ı ruhaniyet-i sahib-i mutlak millet-i İslâmiyye cenaheyn-i zahir ve medar olmasıyla beraber a‘zam-ı vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeye farize-i zimmet-i himmet olduğu üzere her birerleri gavvâs u okyanus tedâbîr olarak birer cevheri [?] ihracıyla vaz‘ı tabaka-yı tezekkür ve ittifak-ara-yı re‘y-i tertîbe mebzulü himem-i âliyeleri asarı olarak evvela devair-i hayalât-ı beşerden sad derece devr olan İngiltere ve Fransa devletlerini ikaz ve celb birle daire-i ittihadı idhal ve Rusyalu aleyhine amâl ve tertîbât ve tedavirat-ı lâzime-i sâireyi dahi terk-i hâb ve rahatla muhavver layıkında icra ve hüsn-i hidamat-ı din ve devleti kemâ-hüve hakkuha ifa ve ikmâl buyurmuş oldukları cihetle Asâkir-i Nusret-i [?] hazret-i padişahi berren ve bahren muhafaza ve tekmil-i namus-ı saltanat-ı seniyye için uğur-i meyamin-mevfur-i hazret-i cihân-dârîde canlar fedâ‘ itmeklikle kendilerine minnet-i uzmâ bildiklerinden başka kâffe-i teba-yı saltanat-ı aliyye yani alâ ve edna ve pîr ve berna ve cem‘i-i zükur ve nisa ittifak-ı kulûb-i bî-riya ile alâ ve sa‘yi ve tâkataküm bezl-i cân ve mal ile vacibe-i bendegîyet ve hamiiyeti ifa itmeleri üzerine mirat-ı tecelliyat-ı hazret-i şehinşahide suret-i nasr ve zafer cilve-nüma olduğundan Rusyalu evvelki ittiği tekalüfatını yürütemediğinden başka sadâ-yı muharebat-ı ra‘âd ve berk-i asuman-gîr-i hazret-i cihân-dârî ve yad-ı sarsar [198] ve bur-asa ve zuhûr ve ebr-i şerer bar-ı celadeti cenab-ı şehinşahiye câ-be-câ gördüğü gibi nev-asâkir-i cedide-i İslâmiye bin tarihinden sonraki Osmanlılar gibi olmayub top ve tüfenk ve tığ ve süngü ile cenk iylemekde ser-âmedan-ı sipahi cereyan ve nev-zuhûr bir leşker-i ser-dâde-i baş ve fedâkâr-ı ruh ve cân olduklarını ve mâ sebakta olan kuvvet-i kahire-i Devlet-i Aliyye teceddüd itmiş ve millet-i İslâmiyede hâl ve kal ve tertîb ve tedbir ve akl ve ezhân ve kemâl başkalaşmış ve devlet ve millet-i İslâmiyede olan evvelki cünun betaet ve cebaet enva-i fûnûn ve cidd ü şecaate tebdil olmuş ve Devlet-i Aliyye ve düvel-i müttefika asâkirinin hidemât-ı harbiyeleri Rusya devlet ve milletine dehşet efzayı [?] virmiş olduğundan Rusyalunun hırs tama [?] ve akdemce ittiği bî câ tekalüfatı bî insafisi ve sû-i niyeti ceza [?] kendisi mübtelâ olarak Bahr-i Siyah ve Azak Denizi sevahilini ve Tuna yalılarını ve Bahreyn-i mezkûride olan mükemmel ve mücehhez kâffe-i donanmalarının ve ale‘l-husûs Avlota nam diğer

Sivastopol gibi on bir hasır metin nadiretü'l [?] bir kalesi bir [?] donanma ve ordular donattırmaya kadar mühimmat ve meta-yı kâmile ile memlû kılâ' ve buk'a ve süvârlarını ve dört binden müteceviz toplarını ve iki yüz binden ziyade tüvânâ ve muallim asâkirini gaib [199] iylediğini gördükde artık çare cu'yi eman olarak düvel-i bî-terafi-i harbden istişfağ birle tevassutlarını istirca işlemekten nâşî düvel-i müşârün-ileyh taraflarından dahi ıslah-ı zat-ı elbiyete tevassut idecekleri ifadesiyle rica olundukda zaib-i dîrîn ve usûl-i adl-i rahm u pîşîn-i Devlet-i Aliyye olduğu üzere teşebbüs-i damet-i istiman olanlara merahim-i afv ve atıfet-i mülükâne olageldiği gibi iltica-yı tavassut-i düvel-i müşârün-ileyhim rû-yi müsaade-i hazret-i cihân-dârî irae ve erzani buyrularak işbu bin iki yüz yetmiş iki senesi mâhında Devlet-i Aliyye [?] üzere galibane ve mütehakkimane şerait ile akd-i müsâlaha buyurmuş ve ma'lûm-ı âlem olduğu üzere Moskolu devleti kâffe-i efkâr ve ezhân ve evkatını tezaüf ve tezayid-i umûr-ı harbiyesine sarf iylediğinden nâşî bir maddeyi dermeyan-ı tedbir iyledikde pek aşuru ihtimalat-ı mütâlaasıyla husûsât-ı mülkiye ve askeriyesini ve kâffe-i umûr-ı dahîliye ve hâriciyesini bir derecede yoluna komuştur ki ittihaz iylediği kanûn-i siyasi numun-i şedide ve müttefikasından devlet ve mülkünde bir fert ahad tegamiz [?] ve arak idemeyeceği cihetle pek çok cenk [?] kumandaran ve zâbitân-ı askeriyyeye mâlik olmuş ve mizacı düvel ve efal-i milele etrafıyla kesbi ma'lûmât itmiş ve hayli letaifini usullerine uydurarak ve her bir halinde kendü umuruna [?] verüb havzeyi hükümetinde her bir maarifi tahsîliyle ahali kesb-i [200] liyakat iylemiş olduğundan yetmiş seksen seneden beru kuvvet ve [?] o devletlerine tasdik itdirmiş böyle zi kudret Rusya gibi büyük bir devleti bu defa Devlet-i Aliyyeyi ebed en-nasr ve'l-karar maru'l-beyân mağlub ve tezlil ve galebe-i kâmileye muvaffak olarak şemşir-i tabdar-ı muzafferiyeti talik takı [?] buyurmuş olduğu ahbar-ı messeret-asarı münteşir-i ilân buyurduklarında ruy-i basit-i âlemde olan fiten-i cihân aşub mezkûr naim olarak [?] merfuğ ve silah ve cenk ve cidal mübeddil-i sulh ve salah [?] ruy-i âlemde olan suret-i iğbirâr zeşt ü melâl tebeddül-i hüsni müferrihül bal ve memâlîk-i âlem iktisab-i asudegi-i hâl itmiş olmak cihetiyle minel kadîm vecibe ve evrâd efrad-ı cihân ve ezkar-ı cem'-i ademiyân [?] davat ı hayriyye-i icabet ayat-ı hazret-i şehinşahi pîr ve civan ve mükellef ve sıbyan tarafından ref'i icabetgah-ı hazret-i kadir-i mennan kılınmış olduğu bâlâda keşide-i silk-i sutur olunduğu üzere Devlet-i Aliyye-i edebü'l karar ve'd-devam ebbed-Allahü-teâlâ nasara şevketühü ila zurü'l-kıyam işbu Rusya seferinde her vechile mansur ve muzaffer olduğu hâlde ve düvel-i bî-terafi-i harbî tarafları ıslahı'z-zatü'l-beliyyine tavassutla Rusya devleti ahvâli pür ahvâline istişfa [201] kılındığı hasebiyle Devlet-i Aliyye Rusya müsâlahasına galibane faysal virdikden sonra kâffe-i bendegân-ı

saltanat-ı seniyye ve cümle teba-i Devlet-i Aliyyeleri taraflarından ibraz hıdmet idenlere inayat-ı bî-gayat-ı hazret-i şehinşahi bî-dirih buyrularak bir ferdin mikdar-ı hidmetinin on katı mükâfat ve ihsân ve ale'l-husûs Asâkir-i Nusret-i mezahir-i tacidaraneleri haklarında dahi neyr-i teveccühât-ı ekseriyat cihân-dârî Pertev Paşa ibzal buyrularak âlâ meratibihim nail-i destmaye-i [?] olub zâbitân ve neferât-ı cünüdiyyeden zahındar olanların derece-i [?] göre hatta bir hayli neferât-ı askeriyyenin beherine bin yüz onar kuruş binbaşî ve çavuş vesâir mafevklerinde olan zâbitâna dahi daha ziyade şehriyye maaşlar tahsisıyla herkes buldukları vilayeti emval-i mîrî sandığından mâh be mâh maaş-ı mahsusalarını alarak buluşan mabuluğ refah-ı hâl [?] taayyüş etmeleri için her bir ferdin yedlerine berevat-ı aliyye itasıyla himâyesini [?] buyurarak memnunen ve muazzezen vilayetleri cânibine iğram birle [?] ve akraba ve taallukatlarını pür huzur şad u hândan buyurmuş olduklarından [?] asâkir-i muvazzafa-i hazret-i şâhânelerinin dahi güzeşte maaş ve bol inayatlarıyla muharebelerde ve Kars muhasarasında itlâf olunmuş olan hayvanat-ı sâirelerinin dahi esmanı iki üç kat olarak bi'l-i'tâ ve umûr-ı mülkiyyede [202] lüzumu kadarı istihdam ve kusûrları mahzuzen vilayetleri tarafına i'zâm buyurulmakla Beyt: [?] mucibince asâkir-i bahriyye ve beriyye yani ala ve edna ve bay ve geda [?] olan bahr-i bi payan-ı inayat-ı şehinşahiye müstefrik olarak memnunen ve mesrûren cümle tarafından davat-ı hayriyye-i cenab-ı cihân-dârînin ifasında [?] olunmakda olduğu temmetü'l-kitab bi avnillah-i meleki'l-vehhab Sene 1274 [203]

3. SONUÇ

Kırım Savaşı, Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Gerek savaşın Osmanlı-Rusya ilişkilerindeki yeri, gerekse savaş sonrası “hasta adam” Osmanlı Devleti’nin Islahat Fermanı’nı yayımlayarak birtakım yenileşme faaliyetlerine girişmesi bu dönüm noktalarına işaret eder. Bir üst düzey Osmanlı askerinin böyle olağandışı bir süreçte görev aldığı cephelerin birçok noktalarını kaleme alması, gerek çok sık rastlanan bir durum olmadığı için ve gerekse dönemin değerlendirilmesine yeni bir kaynak olarak katkı sağladığı için önemli görülmektedir.

Mikro tarihçilik, bir kişi üzerinden tarih okuması yapmaya imkan verir. Bu çalışma da bir askerın gözünden Kırım Savaşı’nı ve özellikle Doğu Cephesini yorumlamak için önemli bir kaynaktır. Bazen bir kişinin anıları arasında dikkat çeken ancak genel tarih okumalarında araştırmacıların tesadüf edemeyecekleri noktaları ön plana çıkaran hatıratlar her zaman kıymetli görülmüştür. Bu hatıratlar siyaset ve devlet merkezli tarih yazımcılığının dışında kalan kişisel bakış açılarını yorumlama özelliği ile değerlendirildiği zaman kıymetleri daha da artar. Bu açıdan bakıldığında bu eser, devletin resmi anlatısı dışında kişisel görüşleri ile bir askerın savaş ortamını anlatması, askerler arasındaki gerek insani gerekse siyasi ilişkileri ortaya koyması ile dikkat çekicidir. Buna ek olarak müellifin kimi zaman bir üst düzey askeri övmesi, kimi zaman yermesi; bunu yaparken kendi başarılarını öne çıkartırken hataları ile yüzleşmemesi, yani beşeri yönünü açığa çıkarması siyasi tarih kaynaklarında bir araştırmacının hiçbir zaman karşısına çıkmayacak yorumlar yapılmasına olanak verir.

Bu yorumlamaların çeşitli başlıkları vardır. Bu başlıklar arasında en çok ön plana çıkan, müellifin cephelere dair verdiği sayısal bilgilerdir. Asker sayısı, batarya ve top sayıları, muharebeler sonrası ölü ve yaralı sayısı, mevziler ve menziller, cepheler ve köyler arası mesafeler gibi doğrudan cepheleri alakadar eden bu rakamların savaşın içinden, birinci ağızdan öğrenilmesi önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Örneğin Tayfur Bey muhasara altındaki Kars’ta 20 bin Osmanlı askeri olduğunu, buna karşın Rusya’nın 40 bin askerle kenti kuşattığını aktarır⁴⁴. Yine bir başka örnek olarak Müşir Zarif Paşa kumandasındaki ordunun Hacı Dere Köyü civarında topladığındaki mevcudu, “kırk iki tabur piyade ve sekiz alay süvari ve on dört batarya top ki beher bataryası altışar toptan seksan dört pare top ve on iki bin başıbozuk tayinat alur asker⁴⁵” şeklinde kayda

⁴⁴ 115. sayfa.

⁴⁵ 69-70. sayfa.

alınmıştır. Bu tür bilgiler Kırım Savaşı'nın geneli için önemsiz görülebilir ama savaşın tüm yönleriyle incelenmesi hususunda bu detay bilgiler farklı yorumlamalar yapmak için birer ipucudur.

Eserde sıklıkla yer verilen alt başlıklardan biri askerler arası ilişkilerdir. Miralay Tayfur Bey eserin girişinde “yazdıklarının bazılarına dokunacağı”⁴⁶ ihtimalinden bahseder. Öyle ki üst düzey askerler arasındaki uyuşmazlık ve çekişmeler; liyakata dayalı olmayan terfiler eserin birçok yerinde Tayfur Bey tarafından dile getirilmekte ve bu durum eleştirilmektedir. Örneğin Anadolu Ordu-yi Hümayunu Piyade Beşinci Alay Miralay Çırpanlı Mustafa Bey'in, Anadolu Ordu-yi Hümayunu Müşiri Abdi Paşa'nın hemşehrisi olduğu için bu göreve getirildiğini bu eserden öğrenmek mümkündür⁴⁷. Çırpanlı Mustafa Bey'den sonra Kurt İsmail Bey ve sonrasında da eserin müellifi Tayfur Bey Beşinci Alayda Miralay olduğu için bu ilişkileri yakinen takip ettiği anlaşılabilir.

Tayfur Bey, ağırlıklı olarak içinde yer aldığı cephelerle ilgili bilgi paylaşırsa da zaman zaman Kırım Savaşı'nın geneli ile ilgili de bazı yorumlar yapmıştır. Örneğin bu savaşın açıkça bir sebebi olmadığını, Rusya'nın her fırsatta savaş ilan ettiğini söyler⁴⁸. Savaşın önemli olaylarından biri olarak Sinop Limanı'ndaki Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakılması olayını anlatır. Bu önemli olay, Candan Badem'in eserinde de yorumlandığı üzere, dönemin Osmanlı basınında yeterince yer almaz. Badem bu olayın basında hem Osmanlı, hem de Rusya donanmalarının zarar gördüğü şeklinde yer almasını ve bir yenilgiden çok savaşta olası bir durum gibi görülmesini ilgi çekici bulur.⁴⁹ Tayfur Bey de tıpkı dönem basını gibi, donanmanın yakılması olayından kısaca bahseder ve üzerinde çok durmaz.⁵⁰

Miralay Tayfur Bey savaşın bazı diğer önemli olayları için de açıklamalarda bulunur. Mesela 22-23 ve 24. sayfalarda “Beyazıd nam karyede” cereyan eden savaşta askerinin ihtiyatlı olması gerekirken, Erkan-ı Ordu Reisi Ahmed Paşa'nın askerleri serbest bıraktığını; hatta Rus taarruzu olmayacağını düşündüğünden askerleri çamaşır yıkamaya gönderdiğini ve bu esnada Rus askerinin saldırdığını esefle anlatır. Bu muharebede Tayfur Bey sorumlu olarak sadece Ahmed Paşa'yı görmez. Üst mevkide birçok askerinin yeteri kadar cesurca savaşmadığını, hatta kaçtığını ve askerlerin kaçması için de onları

⁴⁶ 9. sayfa.

⁴⁷ 18. sayfa.

⁴⁸ 9. sayfa.

⁴⁹ Badem, *a.g.e.*, s. 134

⁵⁰ 13-14. sayfa.

yanlış şekilde sevk ettiğini de anlatır. Sorumlu gördüğü kişilerden biri de Topçu Kaymakamı Baserabyalı İbrahim Bey'dir. Askerleri kaçmaya sevk eden bu askerin, hak etmediği halde bir yıl içinde önce Miralay sonra da Mirliva olmasını şaşkınlıkla karşılar. Bu olayı anlatırken kendisinin kaçmadığını ve askerleri cesaretlendirdiğini de ekler. Bu olayı yorumlarken tabii ki kendisi de bir asker olan Tayfur Bey'in insani yönlerini unutmamak gerekir. Kendisi ile aynı görevde bulunan bir başka askeri eleştirmesi; kendisi cepheyi terk etmezken kaçan diğer askerlerden esefle söz etmesi, müellifin şahsi görüşleri ve beşer yönünü ortaya çıkaran unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Benzer şekilde Baserabyalı İbrahim Bey'in karıştığı bir başka olayı da şöyle aktarır. Savaşta büyük yararlılıkları görülen ve ağır şekilde yaralanan Sivaslı Reşid Çavuş'u kendi bölüğünde olmadığı halde ziyaret eden ve isteğini soran Tayfur Bey, ölüm döşegindeki bu askerin mülazım olmak istediğini öğrenir. Ancak söz konusu mülazımlık kadrosuna yakın zamanda Topçu Kaymakamı Baserabyalı İbrahim Bey "işgüzarlık ile şöhreti olan ve o an o savaşta dahi görev almayan" nöbetçi çavuşunu atamıştır. Tayfur Bey bu olayı öğrendiğinde bundan büyük bir rahatsızlık duyduğunu ve konuyu Erkan-ı Ordu Reisi Ahmed Paşa'ya anlattığını ve sonuç alamadığını; Müşir Abdi Paşa'ya ise ulaşmak kolay olmadığı için konuyu aktaramadığını söyler.⁵¹

Tayfur Bey eserinde yer yer askerlerin uğradığı haksızlıklara da değinir. Erkan-ı Ordu Reisi Ahmed Paşa'nın zafer kazandıklarında bile orduya yeteri kadar yiyecek ve yakacak vermediğini üzüntüyle anlatır.⁵² Ahmed Paşa'nın karıştığı pek çok hadise Tayfur Bey'in de kalemine konu olmuştur. Mesela Ahmed Paşa'nın yüz tane eşeği olduğu ve bu eşekleri orduya kiraladığı rivayetinden söz eder.⁵³

Eserde Ahmed Paşa'ya Erzurum'daki ordudan zaman zaman haberler getiren ve Tayfur Bey tarafından "Ahmed Paşa'nın casusu" olarak nitelenen Miralay İsmail Bey ile ilgili ilginç bir olay anlatılır. İsmail Bey'in haberleri taşıdığı bir posta çantası vardır ve bu Erzurum Valisi Zarif Paşa'nın Abdi Paşa'nın yerine Müşirliğe atanmasıyla Zarif Paşa'nın eline geçer. Çantadan çıkanlar yüzünden Miralay İsmail Bey sorgulanır ve kendisine neden casusluk yaptığı sorulur. İsmail Bey Osmanlı ordusunda yükselmek için üç yol olduğunu ifade eder. "Birincisi rüşvet vermek, o kadar param yok; ikincisi işgüzarlık etmek, elimden bir iş gelmez; üçüncüsü müzevirlik etmek, ben de bunu

⁵¹ 27-31. sayfa.

⁵² 27. sayfa.

⁵³ 32. sayfa.

yaptım.” diyerek affını ister⁵⁴. Bu gibi müstakil olaylar bir araya geldiğinde Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun iç yüzünü ortaya çıkaran pek çok sonuç elde edilmiş olur.

Tıpkı ordudaki iç çekişmeler gibi, bölgedeki aşiretlerin neden olduğu sorunlar da eserde zaman zaman rastlanılan olaylardır. Savaşın gidişatında harp bölgesinde yaşayan gerek Müslüman gerekse gayrimüslim aşiretlerin bazı dönemlerde Osmanlı Devleti’ne ihanet ederek Rusya tarafında yer aldıklarını Tayfur Bey bir olay vasıtası ile kayda geçirmiştir. Bu olay şöyle cereyan eder: Gümrü ve havalisinde bulunan ve daha önce Rusya’dan silah desteği alan aşiretler, Rusya’nın o bölgedeki muharebede yenilmesi ve Gümrü Kalesine geri çekilmesi üzerine endişeye kapılır ve Osmanlı ordusu komutanı Müşir Abdi Paşa’dan af dilerler. Abdi Paşa, Rusya’dan aldıkları silahları Osmanlı ordusuna iade eden aşiretleri affedeceğini söyler ve aman dileyen karyelerin meydanlarına asılmak üzere ay yıldızlı sancak gönderir. Ancak aşiretlerin bir kısmı Osmanlı ordusuna tekrar ihanet ederek, gece vakti ailelerini de alarak buldukları bölgeden kaçarlar, sancakları Gümrü Kalesindeki Rusya’ya verir ve kaleye sığınır⁵⁵. Bu olay Osmanlı ordusunun nasıl zor şartlar altında ve sınırları içindeki halka dahi güvenemediğini gösteren bir ipucu olarak yorumlanabilir.

Yalnız aşiretler değil Osmanlı Devleti’nin kendi memurlarının bile komutanların emirlerini uygulamadığını anlatan Tayfur Bey, savaştaki birçok başarısızlığın sebebinin de Osmanlı ordusu içindeki bu başıbozukluğa bağlar. Mesela ordu Kars’a çekildiğinde Müşir Vasıf Paşa’nın emirlerine uyularak civar köylerden yeterince erzak toplanmadığı için Kars muhasaraya ancak yedi ay dayanabilmiştir. Tayfur Bey’e göre daha çok erzak olsaydı, Kars düşmezdi.⁵⁶

Tayfur Bey’in verdiği pek çok muhtelif örnekten anlamak mümkündür ki Osmanlı ordusu hem düzensiz hem de yetersizdir. Bu yetersizliği örtmek için yer yer askeri oyunlara başvurduklarını, mesela bazen bölüklerin ikiye bölünerek bölük sayısının fazlamış gibi gösterildiğini, bazen de iki bölüğün birleştirilerek asker sayısının fazlamış gibi gösterildiğini söyler.⁵⁷ Askerin sürekli vehimli olduğundan hatta Rusya’nın geceleri saldıracağından endişe ettiklerinden bahseden Tayfur Bey, bunun sebebinin 1245 (1829)’den beri yani 26 yıldır ordunun büyük bir savaşta bulunmaması olarak gösterir.⁵⁸

⁵⁴ 62. sayfa.

⁵⁵ 31. sayfa.

⁵⁶ 112. sayfa.

⁵⁷ 120-121. sayfa.

⁵⁸ 121. sayfa.

Ordunun yetersiz olması, içinde başıbozukların bulunması, üst rütbeli askerlerin güvensizlikleri, erlerin uzun süredir savaşmaması hepsi Tayfur Bey'in değindiği noktalardır ve birlikte değerlendirildiklerinde Osmanlı askeri tarihi için önemli sonuçlar elde edilmesine yarayacak birer neden olarak ortaya konulmaktadır.

Yine benzer şekilde ordunun zor durumda kaldığı pek çok olay anlatılır. Bunlardan biri de Kırım Savaşı'nın önemli muharebelerinden biri olarak tarihe geçen Gedikler Muharebesinde yaşanmıştır. Tayfur Bey'in aktardığına göre Osmanlı ordusunun Gedikler Muharebesinde yenilgiye uğramasının sebebi ordunun savaş düzeni alamamasıdır. Bu yüzden pek çok üst rütbeli asker yaralanmış ve şehit olmuş; kendisi de anlattığına göre elbisesine iki msket isabet etmiş, ancak yaralanmamıştır. Savaşta şehit olanlardan biri Anadolu Birinci Piyade Nizamiye Alay Miralayını İslam Bey'dir. Tayfur Bey, İslam Bey'in hikâyesini anlatırken, askerler arasındaki haksız alışverişlerin bir başka boyutunu da ortaya koyar. İslam Bey'in uşığı İbrahim, İslam Bey'in cenazesini savaş meydanından almaya gittiğinde Osmanlı askerlerinden bazılarının İslam Bey'in terekesini 3 bin kuruş aldığını, ancak terekenin 9 bin kuruş ettiğini; bu haksız ticaretin Müşir Abdi Paşa'ya kadar gittiğini ve Müşir Paşa'nın çok kızarak hak edilen paranın İslam Bey'in ailesine gönderilmesini temin ettiğini anlatır. Bu durum hem uşığı İbrahim'in İslam Bey'e sahip çıktığı kadar diğer askerlerin bir Osmanlı subayına sahip çıkmadığını, hem de üst rütbeli askerlerin her fırsatta kendi çıkarlarını düşündüklerini göstermesi bakımından önemlidir. Tayfur Bey bu olayı anlatırken, üst rütbeli askerlerin karıştığı bu tür olayların alt rütbeli askerler tarafından bilindiğini de söyler.⁵⁹

Gedikler Muharebesindeki başarılarından dolayı Tayfur Bey'e mirliva rütbesi verileceği söylenir ancak Tayfur Bey'in anlattığına göre bu terfi hiçbir zaman gerçekleşmez.⁶⁰ Bunun aksine tarihi bilinmemekle birlikte Kars muhasara altındayken Tayfur Bey'e posta yolu görevi verilir. Tayfur Bey "cephede ölmeyi" tercih ettiğini belirtse de, bu görevi üstlenmek zorunda kalır. Dediğine göre postalar, kendisi bu görevden geldikten sonra her zaman yerine ulaşmış ve hiçbir zaman Rusya'nın eline geçmemiştir. Osmanlı ordusunda görev yapan Dr. Humphrey Sandwith anılarında Rusların eline geçen bazı evraklarından ve kitaplarından söz eder. Bununla birlikte Miralay Tayfur Bey'in bu

⁵⁹ 56-57. sayfa.

⁶⁰ 61. sayfa.

görevi hangi zaman aralığında yaptığı bilinmediği için söz konusu durumdan Tayfur Bey sorumlu olmayabilir.⁶¹

Tayfur Bey posta yolu görevinden sonra Kars'ı kurtarmak için yedinci fırkada görevlendirildiğinde, bir suçlama ile karşılaştığından söz eder. Kağızman Kazası Müdürü Mehmet Ali Bey, Kars'a girmenin zor olmadığını, Tayfur Bey'in istese Kars'a yardım edebileceğini, Erzurum'da bulunan Ferik Tahir Paşaya söyleyerek Kars'a gereken yardımı götüreceğini söyler. 600 yük zahire ve 200 yük asker elbisesi ile Erzurum'dan yola çıkan Mehmet Ali Bey; bu eşyaları Rusya ordusuna teslim etmek üzereyken yakalanır ve zindana atılır. Tayfur Bey bu olaydan sonra Ferik Tahir Paşa'nın kendisinden özür dilediğini söyler.⁶²

Tayfur Bey yer yer kimi komutanları ihanetle suçlar. Bunlardan biri Ahmed Paşa iken diğeri de Hurşit Paşa'dır. Miri mirandan Arapgirli Ali Paşa'dan da çok iyi söz etmez. Gittiği her işi berbat ettiği, aynı zamanda pis bir adam olduğunu, Kars'a hiçbir zaman iyi bir yardım götüremediğini, kendi ordusunu bozguna uğrattığını anlatır.⁶³ Abdi Paşa, Zarif Paşa, Rıza Paşa, Abdülkerim Paşa ise Tayfur Bey'in övgü ile bahsettiği isimlerdir.

Tayfur Bey yalnız Osmanlı ordusu komutanları ile ilgili değil, Rus ordusunun komutanları ile ilgili de çeşitli rivayetlere yer verir. Rus ordusu komutanlarından Behbutov ve Muravyov arasındaki çekişmeden bahsederek, birbirleri ile rekabet halinde olduklarını da aktarmaktadır.⁶⁴ Ayrıca Rus ordusunun savaşta ölen asker sayısını hem halkından hem de ordusundan gizlemek için çeşitli yollara başvurduğunu da anlatır.⁶⁵ Bir çukura birden fazla askeri, elbiseleri üzerinde gömdüklerini ve daha başka yollar denediklerini anlatır. Bu durum aslında devletlerin ordulara gönderdiği yiyecek ve maaş ile de ilgili olabilir. Çünkü ölen asker sayısının az gösterilmesiyle orduya gelen yiyecek ve maaş miktarının daha fazla tutulması, hem Rusya'da hem de Osmanlı ordularında başvurulan bir yoldu.

Bütün bu olaylar pek çok askeri, siyasal ya da sosyolojik açıdan uzmanlarınca değerlendirilmeye açıktır. Ancak unutulmaması gereken nokta bu eserin bir hatırat olmasıdır. Hatıratlar her ne kadar dönemle ilgili çok kıymetli bilgilere ulaşmada aracı olsa

⁶¹ 1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü, Dr. Humphrey Sandwith, Mustafa Zarifî Paşa, Karl Marx, Çeviren: Hamit Zafer Kars, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, s. 231.

⁶² 158. sayfa.

⁶³ 142. sayfa.

⁶⁴ 114. sayfa.

⁶⁵ 134. sayfa.

da, yaşıyan tarafından kaleme alındığı için taraflı olma durumu her zaman vardır. Dolayısıyla yorumlamaların bu bakış açısı altında yapılması önem taşır. Bir Osmanlı askerinin kaleme aldığı anılar değerlendirilirken de bu anılara eleştirel bir gözle yaklaşılması zorunludur. Savaşı takip eden birkaç yıl içinde, olaylar tazeliğini henüz korurken kaleme alınan bu eser de hem olaylara dair genel tarih kitaplarında yer almayan detayları barındırmaktadır, hem de kişisel bir anı kitabı olduğu için hassasiyet taşıyan satırlar olduğu da hatırdadır tutulmalıdır.

1850’li yıllar göz önüne alındığında Osmanlı ordusunun yüksek rütbeli askeri sınıfının bir kısmının hala okuma yazma bilmediği bir dönem olmasına rağmen, Miralay Tayfur Bey’in anılarını kaleme alması dikkate değer bir olgudur. Bu eser yalnızca savaş yıllarını anlatmakla kalmaz, bu dönemde ordu içinde askerler arasındaki ilişkileri, kaygıları ve Osmanlı asker sınıfının genel düzenine dair bilgi ve ipuçlarını da verir. Bu dönemde erler 20 kuruş, onbaşılar 30 kuruş, yüzbaşılırları 270 kuruş, binbaşılırları 900-1200 kuruş arası, mîralâylar 1800 kuruş, mirlivalar 7500 kuruş, ferikler 15 bin, müşirler ise 70 bin kuruş maaş almaktaydı.⁶⁶ Bu bilgiye dayanarak olaya konu olan askerin bir üst rütbeye geçmesi konusundaki ısrarının maaşlarla da ilgili olduğu yorumunu çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla Tayfur Bey’in askerler arasındaki terfi meselelerine sıklıkla değinmesi dönem düşünöldüğü zaman çok da sıradışı bir olay değildir. Terfi her asker için hem maddi hem de manevi olarak bir yükseliş olarak görölmektedir.

Bir asker olarak Tayfur Bey, sık rastlanmayan biçimde hatıralarını kaleme almış; bu anıları da ünlü Divan şairlerinin beyitleriyle süslemiştir. Bu da esere askeri ve siyasi bir metin olarak yaklaşmamızın dışında, edebi bir yön de katar. Bir askerin ordu içindeki bir haksızlığı kayda geçirirken ünlü Divan şairi Nâbî’nin “*Çok görmüşüz zevalini gaddar olanların, Hengâm-ı fırsatında dil-âzâr olanların*” beyitine yer vermesi ve bu şekilde kalp kıran ve zalim olanların yok olduklarını göreceklennini açıklaması kendi entelektüel boyutunun da bir göstergesidir.

Sonuç olarak bu çalışma, yalnız bir transkripsiyon değildir. Genel tarih anlatımlarının ötesinde, çok daha insani boyutları olan, savaşın tüm galeyanı içinde insanlar arasındaki ilişkileri görmemizi sağlayan, edebi yönü de olan bir eserdir. Gerek askeri, gerek siyasi, gerekse insani boyutları ile pek çok farklı konuda ipuçları ortaya koyan bu eser, dönemi için aydınlatıcı ve öznel bir kaynak olarak araştırmalara da ışık

⁶⁶ Badem, *a.g.e.*, s. 52.

tutacaktır. Ayrıca Kırım Savaşı'nın ünlü Rus generallerinden Nikolay Nikolayaviç Murovyov, anılarını kaleme aldığı eserinin önsözünde Türklerin savaşıla alakalı hiçbir şey yazmadığını iddia eder .⁶⁷ Tayfur Bey'in bu eseri, Murovyov ile tam olarak aynı dönemi kapsadığından bu iddiaya cevap niteliğinde bir kaynak olarak tarih çalışmalarında yer alabilir.

⁶⁷ Bu suçlamayı Candan Badem de haklı bulur ve Kırım Savaşı ve Osmanlılar adlı eserinde (sayfa 26) bu konuya yer verir.

KAYNAKÇA

1. *1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü, Dr. Humphrey Sandwith, Mustafa Zarifi Paşa, Karl Marx*, çev: Hamit Zafer Kars, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017.
2. Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 2006.
3. Badem, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
4. Çiçekler, Mustafa, “*Sa’dî-i Şîrâzî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul, 2008.
5. Gencer, Mustafa, “*Alman Basınında Kırım Savaşı*”, Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
6. Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, Cilt 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.
7. Karahan, Abdülkadir “*Nâbi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 32, İstanbul, 2006, s. 258-260.
8. Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008.
9. Özcan, Azmi, “*Kırım Savaşı’nın İslam Dünyasındaki Yankıları ve Sonuçları*”, Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
10. Özcan, Besim, “*Kırım Savaşında Mali Durum ve Teb’anın Harb Siyaseti (1853-1856)*”, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 844, Erzurum, 1997.
11. Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi- Siyasi Tarih 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
12. Slade, Sir Adolphus, *Müşavir Paşa’nın Kırım Harbi Anıları*, haz: Candan Badem, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
13. Şahin, Hasan, “*Kırım Harbinde Doğu Anadolu Cephesinde Cereyan Eden Muharebelerde Başı-Bozuk Birlikleri*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), S: 49, Erzurum, 2013.
14. Yazıcı, Tahsin “*Hâfız-ı Şîrâzî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 15, İstanbul, 1997.